

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ & ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

Ειδίκευση: «ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ :

Η «αρχή της υπεροχής» του ενωσιακού δικαίου στο ποινικό δίκαιο

ΤΣΟΥΜΑΛΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (Α.Μ.: 01791220Μ050)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Νέδα Κανελλοπούλου – Μαλούχου

Αθήνα, Δεκέμβριος 2021

Τριμελής Επιτροπή :

Νέδα Κανελλοπούλου – Μαλούχου (επιβλέπουσα) : Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Όλγα Τσόλκα : Επίκουρη Καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μαρία – Μεγκ Παπαντώνη : Καθηγήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Copyright © Ιωάννης Τσούμαλης, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Πάει, τελείωσε, τελειώνει,
μπορεί και να τελειώσει¹.*

[...]

Το τέλος είναι κάτι πρωτόκουστο.

[...]

Το τέλος βρίσκεται μες στην αρχή, κι ωστόσο συνεχίζουμε.

[...]

Ας σταματήσουμε το παιχνίδι.

Ποτέ!

¹ Αυτή είναι η πρώτη φράση, με την οποία αρχίζει το «Τέλος του Παιχνιδιού» του **Samuel Beckett**. **Μτφρ. Κωστής Σκαλιόρας**, εκδ. ύψιλον, 2000.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	6
1. Εισαγωγικά	7
2. Η ιδιαιτερότητα του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου	11
2.1 Εισαγωγικά	11
2.2. Το ζήτημα της εθνικής κυριαρχίας	13
2.3. Η μετάλλαξη της κλασσικής έννοιας της εθνικής κυριαρχίας	14
2.4 Η συνήθης νομοθετική διαδικασία ως έκφραση της «συνδιαχείρισης» της συντρέχουσας αρμοδιότητας της Ένωσης	17
2.5 Η «συνταγματοποίηση» του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου	20
3. Ευρωπαϊκός συνταγματισμός.....	24
3.1 Ο Συνταγματικός πλουραλισμός και η χωροχρονική τοποθέτηση του ευρωενωσιακού δικαίου	27
3.2 Ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης.....	29
4. Περιεχόμενο της «αρχής της υπεροχής»	37
4.1. Η ανάδειξη της αρχής μέσα από τη νομολογία του ΔΕΕ και των εθνικών δικαστηρίων	37
4.2 Η αρχή του άμεσου αποτελέσματος	44
4.3 Η αρχή της σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας.....	46
4.4. Οι αποφάσεις Paweł Dworzecki (C-108/16) και Poplawski (C-573/17) – Ξεκαθαρίζοντας τον ρόλο της «αρχής της υπεροχής» στο πεδίο του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου.....	48
5. Τα όρια στην «αρχή της υπεροχής»	53
5.1. Η εθνική ταυτότητα	53
5.2. Το άρθρο 53 του Χάρτη υπό το πρίσμα της απόφασης Melloni και του έπους «Tarrico»	63
5.2.1 Εισαγωγικά.....	63
5.2.2 Υπόθεση Melloni	63
5.2.3 Θεσμικός διάλογος και «αρχή της υπεροχής» - Μια παρέκβαση	67
5.2.4 Το «έπος Tarrico»	69
6. Συμπέρασμα.....	77
Πηγές - Βιβλιογραφία	80
Ελληνόγλωσση.....	80
Ξενόγλωσση.....	82
Αρθρογραφία	84
Ελληνόγλωσση.....	84
Ξενόγλωσση.....	85

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί η «αρχή της υπεροχής» και η σχέση της με το ενωσιακό ποινικό δίκαιο. Για τον σκοπό της μελέτης λήφθηκε υπόψη η ιδιαιτερότητα του ενωσιακού ποινικού δικαίου, αλλά και -υπό το πρίσμα της θεωρίας του ευρωπαϊκού συνταγματισμού- το ευρω-ενωσιακό δίκαιο, ως ένα νέο πολυεπίπεδο σύστημα, αλλά και ειδικότερα ο χώρος, ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας. Εν συνεχεία, αναζητείται μέσω της νομολογίας του ΔΕΕ το περιεχόμενό της εν λόγω «αρχής», αλλά και τα όριά της. Τέλος, υποστηρίζεται ότι η «υπεροχή» αποτελεί έναν μετα-κανόνα που ρυθμίζει υπό όρους τη σχέση επιμέρους κανόνων εντός του ως άνω συστήματος.

Λέξεις κλειδιά

Υπεροχή, ενωσιακό ποινικό δίκαιο, ΔΕΕ, πολυεπίπεδος συνταγματισμός

Abstract

The subject of this thesis is the "principle of primacy" and its relationship with EU criminal law. For this study, the particularity of EU criminal law, EU law -in the light of the theory of European constitutionalism- as a new multi-level system, and the area of freedom, security and justice after the Treaty of Lisbon was taken into account. Further, the content of this 'principle' and its limits are sought through the case-law of the CJEU. Finally, it is argued that 'primacy' is a rule which conditionally regulates the relationship between individual rules within this system.

Key words

Primacy, EU criminal law, CJEU, multilevel constitutionalism

Πρόλογος

Στην παρούσα εργασία «*η αρχή της υπεροχής*» ερευνήθηκε **εντός του ευρύτερου** ευρωπαϊκού χώρου, όπου συμπλέκονται κατά τρόπο ετεραρχικό πολλές και διαφορετικές έννομες τάξεις **και εντός του στενότερου** χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης έχοντας ιδιαίτερως υπόψη την ιδιαίτερη φύση του ποινικού δικαίου, το οποίο δημιουργεί τις περισσότερες επιφυλάξεις ως προς τη λειτουργία της εν λόγω «αρχής», διότι συνδέεται παραδοσιακά με την έννοια της κρατικής κυριαρχίας και με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά αναγνωρίζονται από την έννομη τάξη εκάστου κράτους μέλους, από την ΕΣΔΑ και από το ενωσιακό δίκαιο. Η τελευταία, όμως, έχει αλλάξει περιεχόμενο, ιδίως κατά την εποχή της μετανεωτερικότητας ή την εποχή «*μετά το μοντέρνο*²». Τα εισαγωγικά που χρησιμοποιούνται κάθε φορά που γίνεται επίκληση στην «*αρχή της υπεροχής*» καταδεικνύουν και τη θέση του γράφοντος ότι δεν πρόκειται περί μιας άπαξ ορισμένης αρχής - αξιώματος, αλλά περί ενός μετά-κανόνα που αλλάζει, (περι)ορίζει και (περι)ορίζεται όχι χάριν διατήρησης ενός Grundnorm, αλλά χάριν ορθής επίλυσης των ευρω-ενωσιακών ποινικών ζητημάτων και χάριν δημιουργικής διακυβέρνησης του νέου αυτού πολυεπίπεδου συστήματος. Ιδιαίτερος σταθμός στην εξέλιξη της «*αρχής της υπεροχής*» αποτελεί η απόφαση *Poplawski*, καθώς το ΔΕΕ ξεκαθάρισε με την εν λόγω νομολογία τη σχέση της «*αρχής υπεροχής*» με το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο.

² Βλ. για το ορθότερο του όρου «*μετά-το-μοντέρνο*» αντί για τον όρο *μεταμοντέρνο* Ν. Κανελλοπούλου (1995), *Ζητήματα μεθόδου του Συνταγματικού Δικαίου - Από τα αδιέξοδα της παραδοσιακής αντίληψης στο νεφελώδες μετά-το-μοντέρνο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας

1. Εισαγωγικά

Όταν ο Robert Schuman τον Μαΐο του 1950 διακηρύσσει τη δημιουργία μιας Ευρώπης μέσα από «*συγκεκριμένα επιτεύγματα*» που θα δημιουργήσουν «*μια πραγματική αλληλεγγύη*»³, έχει προηγηθεί έναν χρόνο πριν η ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ ακολουθεί η θέσπιση της ΕΣΔΑ και η ίδρυση του ΕΔΔΑ. Δύο παράλληλες διεργασίες διαφορετικού είδους : η μία αφορά στη **δημιουργία μιας κοινότητας οικονομικών** (και εν συνεχεία πολιτικών⁴) συμφερόντων⁵ και η άλλη την **προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων** του ανθρώπου με έναν πρωτόγνωρο για τα ως τότε ιστορικά δεδομένα τρόπο. Παρά τον **διακυβερνητικό** χαρακτήρα του Συμβουλίου της Ευρώπης, η πρώτη ρωγή στην κλασική έννοια της εθνικής κυριαρχίας είχε συμβεί: ο πολίτης έχει δικαίωμα ατομικής προσφυγής **ενώπιον του ΕΔΔΑ** για παραβίαση των δικαιωμάτων όπως αναγνωρίζονται στην ΕΣΔΑ.

Οι εξελίξεις ως προς τα θεμελιώδη δικαιώματα είναι πιο γρήγορες σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης. Όπως θα φανεί και κατωτέρω, οι πρώτες αποφάσεις για την «*αρχή της υπεροχής*» εκδίδονται σε χρόνο που -σε επίπεδο Κοινότητας- είναι ακόμα άγουρη η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων προκαλώντας τις δικαιολογημένες αντιδράσεις των κρατών μελών, τα οποία έχουν ήδη μια πολύτιμη εμπειρία από το Συμβούλιο της Ευρώπης⁶. Με τον διάλογο των εθνικών δικαστηρίων και του τότε ΔΕΚ αρχίζει να εμπεδώνεται η **πρόκληση της σχέσης των τεσσάρων θεμελιωδών ελευθεριών της Κοινότητας με τα θεμελιώδη δικαιώματα**.

³ Βλ. περισσότερα *Ιστορία της ΕΕ*, https://europa.eu/european-union/about-eu/history_el (τ.π. : 12.12.2021) και Α. Δ. Πλιάκος (2018), *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη σελ. 17 επ.

⁴ Με την έννοια του νεολειτουργικού *spill over*. Βλ. αναλυτικότερα Ν. Κανελλοπούλου – Μαλούχου (2012), *Η χειραφέτηση της Ευρώπης, Συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση

⁵ Όπως αυτά διατυπώνονται στις τρεις ιδρυτικές Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

⁶ Από το **1950** και ύστερα συνάπτονται αλληπάλληλες συμβάσεις μεταξύ των κρατών – μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων και Συμβάσεις που περιείχαν διατάξεις για **εναρμόνιση** των εθνικών νομοθεσιών των κρατών μελών ουσιαστικού ποινικού δικαίου όπως η Σύμβαση για την τιμώρηση παραβάσεων της οδικής κυκλοφορίας, αλλά και σημαντικότερες όπως οι Ευρωπαϊκές συμβάσεις για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, των βασανιστηρίων κλπ. Σε ό, τι αφορά το ποινικό δίκαιο δύο ήταν οι πολύ σημαντικές συμβάσεις σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης, ήτοι η **Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης το 1957** και η **Ευρωπαϊκή Σύμβαση Αμοιβαίας Συνδρομής σε ποινικά θέματα το 1959**.

Στα μέσα της δεκαετίας του **1980** η νέα ανερχόμενη απειλή, η οποία επέτεινε την ανάγκη συνεργασίας των κρατών μελών της Κοινότητας στον τομέα του ποινικού δικαίου, ήταν το εμπόριο των ναρκωτικών και η νομιμοποίηση των παράνομων κερδών που προέρχονταν από αυτό⁷. Την 1^η Ιουλίου 1987⁸ ξεκινά να ισχύει η **Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (Ε.Ε.Π.)**, η οποία μεταξύ άλλων προέβλεπε στο άρθρο **13** (συμπληρώνοντας τη Συνθήκη ΕΟΚ) ότι «[...] η εσωτερική αγορά περιλαμβάνει έναν χώρο χωρίς εσωτερικά σύνορα μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων σύμφωνα με τις διατάξεις της συνθήκης». Η κατάργηση των συνόρων και η καθιέρωση των τεσσάρων αυτών ελευθεριών επέφερε τη -λογική- ανησυχία για αύξηση της εγκληματικότητας⁹. Το **1985** με τη Συνθήκη Σέγκεν ορισμένα μόνο κράτη (αρχικά) αποτέλεσαν ίδια βουλήσει τους σημαιοφόρους στην πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹⁰. Ακολούθησε η Σύμβαση Σέγκεν του **1990** με το χαρακτηριστικό **άρθρο 54** για την αρχή *ne bis in idem*, που -θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί- ότι αποτέλεσε την **πρώτη αναγνώριση (τέτοιου είδους) ενότητας του χώρου και της εμπιστοσύνης που επιδιώκουν να εμπεδοθεί**, ιδίως, αν λάβει κανείς υπόψη του και την κοινοτικοποίηση του κεκτημένου Σέγκεν με τη Συνθήκη του Amsterdam, η οποία, μάλιστα, κάνει λόγο για χώρο (*area*, *Raum*) ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Η χρήση της έννοιας του χώρου, όπως θα φανεί παρακάτω, δεν είναι τυχαία. Ο *Μιτσιλέγκας*¹¹ αναφέρει πως ο όρος αυτός στην ουσία **απαίτησε τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της εδαφικότητας**.

⁷ Είχε ήδη προηγηθεί και η «*Σφαγή του Μονάχου*» στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και η δημιουργία μιας άτυπης και με ασαφές θεσμικό πλαίσιο διακυβερνητικής ομάδας με την ονομασία TREVI, με στόχο τη δημιουργία ενός κοινού μετώπου ενάντια στην τρομοκρατία. Βλ. αναλυτικότερα V. Mitsilegas (2009), *EU Criminal Law*, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing, T. Bunyan, Trevi, *Europol and the European state*, <https://www.statewatch.org/media/documents/news/handbook-trevi.pdf> (τ.π.:12.12.2021)

⁸Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ), <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/el/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/single-european-act> (τ.π.: 12.12.2021)

⁹ Βλ. το χαρακτηριστικό «*έγγραφο Palma*» και αναλυτικότερα επ' αυτού ο.π. Tony Bunyan, σελ. 11, ο.π. V. Mitsilegas (2009), σελ. 7 και *The gradual establishment of an area of freedom, security and justice*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=LEGISSUM:a11000> (τ.π.: 12.12.2021)

¹⁰ Η Συνθήκη περιείχε μεταξύ άλλων διατάξεις για σταδιακή κατάργηση των ελέγχων στα εσωτερικά σύνορα, την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των τελωνειακών και αστυνομικών τους αρχών, την προσπάθεια απλούστευσης διαδικασιών έκδοσης, την εναρμόνιση των νομοθεσιών τους **(και) σε ποινικά θέματα**, αλλά και την ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, υπηρεσιών και προσώπων.

¹¹ Ο.π. V. Mitsilegas (2009), σελ.14

Μετά τη Συνθήκη του Maastricht το 1992, που δημιούργησε την Ε.Ε. στη βάση τριών πυλώνων¹², και τη Συνθήκη του Amsterdam σημαντικό ορόσημο στην εξέλιξη (και) του ποινικού δικαίου της Ε.Ε. αποτέλεσε η ειδική σύνοδος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε που είχε ως αντικείμενο εργασίας τη «δημιουργία ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στην Ευρωπαϊκή Ένωση»¹³. Το κείμενο των Συμπερασμάτων εκείνης της Συνεδρίασης ήταν ο βηματοδότης των επόμενων εξελίξεων. Τα κράτη - μέλη αναγνώρισαν ότι έχουν μια κοινή συνισταμένη αξιών, έθεσαν τα θεμέλια για την εκπόνηση ενός σχεδίου Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε¹⁴ και εξέφρασαν την ανάγκη για έναν «πραγματικό» χώρο δικαιοσύνης συνδέοντάς τον με την ελευθερία της κυκλοφορίας, ως ειδικότερη έκφανση της έννοιας της ελευθερίας. Η επιδίωξη της **πραγματικότητας** του χώρου, ο οποίος, μάλιστα, συνδέεται με την ελευθερία, τη δικαιοσύνη, αλλά και τη δημοκρατία προδίδει την ταυτόχρονη επιδίωξη δημιουργίας ενός κοινού αισθήματος¹⁵, μιας κοινής δημόσιας σφαίρας¹⁶. Τέλος, είχε βρεθεί και ο τρόπος με τον οποίο θα

¹² Ο τρίτος εξ αυτών είναι ο πυλώνας της Δικαιοσύνης και των Εσωτερικών Υποθέσεων συμπεριλαμβανομένης και της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας. Εδώ, όμως, πρέπει να γίνει μια διευκρίνιση : ο τρίτος ήταν ένας πυλώνας συνεργασίας (κοινοτική μέθοδος) και όχι κοινής πολιτικής, όπως οι άλλοι δύο . Το βασικό στοιχείο εν προκειμένω δεν ήταν η επιδίωξη ενοποίησης, αλλά η διαχείριση θεμάτων κοινού συμφέροντος , ενώ το Δικαστήριο δεν μπορούσε να επέμβει στα θέματα αυτού του πυλώνα με την επιδίωξη «να διαφυλαχθεί ο διακυβερνητικός του χαρακτήρας ». Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 «κοινοτικοποιήθηκαν» οι τομείς της μετανάστευσης, των συνόρων και του ασύλου, μετονομάστηκε ο τρίτος πυλώνας σε «Αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις» και ενσωματώθηκε το «κεκτημένο Σέγκεν» στο ενωσιακό δίκαιο. Βλ. αναλυτικότερα Δ.Μουζάκης (2004), *Επί της ποινικής αρμοδιότητας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 485, και ο. π. V. Mitsilegas (2009), σελ. 11

¹³ Συμπεράσματα της προεδρίας – Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε, 15 και 16 Οκτωβρίου 1999, <https://www.consilium.europa.eu/media/21052/91400.pdf> (τ.π.: 12.12.2021)

¹⁴ Διακηρύχθηκε επίσημα στη Νίκαια το 2000. Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 3 Οκτωβρίου 2000, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/el/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-nice> (τ.π.: 12.12.2021)

¹⁵ Και τρόπου αντίληψης. Πρέπει να σημειωθεί ετούτο, ώστε να φανεί η σπουδαιότητα της έννοιας του χώρου : Στην «Κριτική του καθαρού λόγου» του Immanuel Kant ο «χώρος» συνιστά μια «καθαρή εποπτεία», δηλαδή μια διαίσθηση, μια εκ των προτέρων, *a priori*, μορφή αντίληψης που διαθέτουμε για τα αντί - κείμενα. Ο χώρος, δηλαδή, δεν είναι ιδιότητα των πραγμάτων, δεν είναι η ουσία τους, αλλά ούτε μια δηλούμενη σχέση ως προς κάτι άλλο. Είναι ο τρόπος πρόσληψης της γνώσης, του κόσμου. Η έννοια του χώρου προτείνει, κατά την προσωπική άποψη του γράφοντος, έναν **τρόπο αντίληψης** του ευρωπαϊκού φαινομένου, ο οποίος μας επιτρέπει να το δούμε **συνολικά**, ως ένα *αντί - κείμενο*, πραγματικό πεδίο με τις δυναμικές νομικές, ιστορικές, κοινωνικοπολιτικές προεκτάσεις του. Τα ανωτέρω είναι σκέψεις που γέννησε στον γράφοντα το άρθρο με τίτλο *Was ist Europarecht*, του Armin von Bogndandy, στο οποίο θα γίνει αναφορά παρακάτω.

¹⁶ J.Habermas (2001), *Why Europe Needs A Constitution*, *New Left review* 42(11), DOI:10.1017/CBO9780511489068.002

οργανώνονταν ο χώρος : ήταν η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών – μελών και των αρχών τους¹⁷. Οι θεμελιώδεις αρχές και το θεσμικό πλαίσιο του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης θα δοκιμαστούν από το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, το οποίο τέθηκε σε ισχύ με την απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 καταργώντας τον παραδοσιακό θεσμό της έκδοσης. Ακολουθεί τα επόμενα χρόνια η ατελέσφορη¹⁸ προσπάθεια θέσπισης ενός ευρωπαϊκού συντάγματος, η οποία παρά την αποτυχία θέσπισής της, έθεσε μια νέα πορεία χωρίς επιστροφή¹⁹ προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση, καθώς η Συνθήκη της Λισαβόνας που ακολούθησε το 2009 διίσταται μόνο «σε συμβολικό και ρητορικό επίπεδο»²⁰.

Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας καταργούνται οι τρεις πυλώνες και ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης λαμβάνει θεσμική διάσταση²¹. Παράλληλα ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. αποκτά «το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες» και αναγνωρίζεται η Ε.Σ.Δ.Α., τόσο μέσω των οριζόντιων διατάξεων του Χάρτη (**άρθρα 51 έως 54**), όσο και με το **άρθρο 6 παρ. 2** ως ένα δεύτερο παράλληλο σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

¹⁷ Σκ. 5, 33 -37 των Συμπερασμάτων του Τάμπερε

¹⁸ Ενώ η Συνθήκη για τη θέσπιση συντάγματος της Ευρώπης είχε εγκριθεί από το Ευρωκοινοβούλιο, απορρίφθηκε στη συνέχεια από τη Γαλλία (29 Μαΐου 2005) και τις Κάτω Χώρες (1 Ιουνίου 2005) στα εθνικά τους δημοψηφίσματα.

¹⁹ Βλ. Θ. Δ. Τσάτσος (2007), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία – Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού*, Αθήνα, εκδ. Λιβάνη, σελ. 305

²⁰ Ν. Κανελλοπούλου – Μαλούχου (2012), *Η χειραφέτηση της Ευρώπης, Συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση σελ. 210

²¹ Βλ. άρθρο 4 και 67 επ. της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ε.Ε. (ΣΛΕΕ) και άρθρο 3 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ε.Ε. (ΣΕΕ).

2. Η ιδιαιτερότητα του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου

2.1 Εισαγωγικά

Μπορούμε να ομιλούμε για το «άθικτο»²² της εθνικής κυριαρχίας στο πεδίο –εν προκειμένω- του ποινικού δικαίου με δεδομένο ότι είναι τομείς παραδοσιακά στενά συνδεδεμένοι²³; Κατ’ αρχάς, όπως αναδείχθηκε και από την σύντομη ιστορική επισκόπηση που προηγήθηκε, τα κράτη μέλη **ήταν αρχικά διστακτικά** να παραχωρήσουν –έστω και εν μέρει- την αρμοδιότητα τους στον τομέα του ποινικού δικαίου. Η Συνθήκη της Λισαβόνας ήταν αυτή που κατ’ ουσία «υπερεθνικοποίησε –ή κοινοτικοποίησε» το ποινικό δίκαιο της Ε.Ε. και έτσι ήρθε αντιμέτωπο με τη «*θεωρούμενη ως αρνητική επίδραση της ευρωπαϊκής ενοποίησης στο πεδίο της εθνικής κυριαρχίας και της ποικιλίας των εθνικών ποινικών δικαιοκόν συστημάτων*»²⁴.

Αρχικά, πρέπει να επισημανθεί ότι αποστολή του ποινικού δικαίου είναι η διασφάλιση της ομαλής και ειρηνικής **κοινωνικής** συμβίωσης και της **συλλογικής** ευημερίας **μιας κοινωνίας** μέσω της προστασίας των **θεμελιωδών αξιών της**, ήτοι των έννομων αγαθών της, αλλά και η προάσπιση των **ατομικών** ελευθεριών και δικαιωμάτων των πολιτών έναντι της κρατικής αυθαιρεσίας. Σε αυτή την αποστολή το ποινικό δίκαιο χρησιμοποιεί το «*τρομερό όπλο της ποινής*»²⁵. Το κράτος, όμως, **δεν είναι το μόνο** που ορίζει πια τα προστατευτέα έννομα αγαθά. Θα μπορούσε κάποιος – ίσως αδόκιμα- να ισχυριστεί ότι **το άρθρο 83 της ΣΛΕΕ αναγνωρίζει εμμέσως στον ενωσιακό νομοθέτη την εξουσία να θεσπίζει ευρωπαϊκά έννομα αγαθά**, αφού κατ’ ουσίαν με αυτή τη διάταξη θεσπίζεται μια **υπό όρους εξουσιοδότηση εξειδίκευσης των εγκληματικών αυτών κατηγοριών σε τυποποιημένες συμπεριφορές**. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε κάποιος να επιμείνει στο ότι η γενική διατύπωση του άρθρου 83 της ΣΛΕΕ είναι σε πρώτη όψη αντίθετη με την παραδοσιακή αντίληψη για την άμεση απορροή του προστατευτέου έννομου αγαθού

²² Βλ. ο.π. Δ. Μουζάκης (2004)

²³ Βλ. ενδεικτ.: **C-440/05 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης**, όπου ο **Γενικός Εισαγγελέας** στις Προτάσεις του αναφέρεται στο ποινικό δίκαιο ως τον τομέα που «**γενικά θεωρείται ότι συνεχίζει να υπάρχει στην κρατική εξουσία και την εθνική κυριαρχία**» (σκ. 2).

²⁴ V. Mitsilegas (2016), *EU Criminal Law after Lisbon: Rights, Trust and the Transformation of Justice in Europe*, Oxford, Hart Publishing, Εισαγωγή.

²⁵ X. X. Μυλωνόπουλος (2007), *Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος I*, Αθήνα, Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας, σελ. 4-7

από το πρωτογενές δίκαιο²⁶. Όμως, η ως άνω άποψη παραγνωρίζει το γεγονός ότι δεν πρόκειται περί ασάφειας σε σημείο δημιουργίας ανασφάλειας δικαίου, αλλά περί μιας **σκόπιμης** ευρύτερης εξουσιοδότησης θέσπισης ποινικών κανόνων από τον ενωσιακό νομοθέτη²⁷. Μόνο έτσι το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης μπορεί να υπηρετήσει τη **δυναμικότητα** του ευρωπαϊκού χώρου, χωρίς να εμποδίζεται από την χρονοβόρα διαδικασία της αναθεώρησής του. Κατά τούτο, η αναγνώριση **αυτού του είδους**²⁸ της ποινικής αρμοδιότητας στην Ένωση **είναι ταυτόχρονα και αναγνώριση ενός διαφορετικού τρόπου διακυβέρνησης** με διαφορετική στοχοθεσία από εκείνη που είχε ένα κράτος - μέλος, όταν ποινικοποιούσε συμπεριφορές, καθώς το δίκαιο της Ένωσης αποσκοπεί και στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση μέσα από τη διαχείριση της διαφορετικότητας.

Στην ανωτέρω συνάφεια, ο Γιαννίδης επισημαίνει ότι : «*Είναι αναμφισβήτητο ότι και το ποινικό δίκαιο, παρά την εγγενή στη φύση του αντίσταση, τελικώς χάνει τον εθνικό του χαρακτήρα. Εάν επιμείνουμε στη θεώρησή του ως οργάνου ελέγχου και τιμώρησης της εκάστοτε κρατούσας εξουσίας, τότε η πρώτη μας παρατήρηση πρέπει να είναι η εξής: η εθνική κρατική εξουσία, ο παραδοσιακός παραγωγός μηχανισμών επιτήρησης και τιμώρησης, αντικαθίσταται από υπερεθνική ή υπερεθνικές εξουσίες. Ο τρόπος όμως αντικατάστασής της δεν είναι απόλυτος ή πολεμικός, όπως σε άλλες εποχές θα ήταν π.χ. λόγω κατοχής από ξένη δύναμη, αλλά **σταδιακός και δομημένος***»²⁹. Πρόκειται, όμως, περί «αντικατάστασης» της εθνικής κρατικής εξουσίας και για απώλεια του εθνικού χαρακτήρα του; Και ακόμη περαιτέρω, ποιας

²⁶ Βλ. European Criminal Policy Initiative, *Κείμενο Αρχών για μια ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική*, <https://sites.google.com/site/eucrimpol/manifest/ellenika> (τ.π.: 12.12.2021) και Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. (2011), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο & Συνθήκη της Λισσαβόνας – Θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης και αρχές ποινικοποίησης σε ευρωπαϊκό περιβάλλον*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη και M. Böse (2011), *The Principle of Proportionality and the Protection of Legal Interests (Verhältnismäßigkeit und Rechtsgüterschutz)*, EuCLR European Criminal Law Review, 35 – 43, NOMOS (προσπελ. 12/12/2021), μετάφραση του γράφοντος.

²⁷ Ούτως ή άλλως η αρχή της νομιμότητας τον δεσμεύει στο νομοθετικό του έργο. Βλ. αναλυτικότερα Ο. Τσόλκα, *Άρθρο 49* σε Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ. (επιμ.) (2020), *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

²⁸ Βλ. αναλυτικότερα K.Nuotio (2014), *European Criminal Law*, The Oxford Handbook of Criminal Law, Comparative Law Online DOI:10.1093/oxfordhb/9780199673599.013.0048

²⁹ Ι. Γιαννίδης (2007), *Η νέα νομιμοποίηση του Ποινικού Δικαίου και το τέλος της κλασικής δογματικής*, Ποινικά Χρονικά, ΝΖ, σ. 769-775

πολιτείας είναι πια έργο η «καταπολέμηση, με καταστολή και πρόληψη, της διαφθοράς και γενικότερα της επιχωριάζουσας σε εποχές κρίσης ιδιαίτερης εγκληματικότητας»³⁰;

2.2. Το ζήτημα της εθνικής κυριαρχίας

Τίθεται επιτακτικά, όπως γίνεται αντιληπτό, η προσέγγιση της ίδιας της έννοιας της **κυριαρχίας του κράτους – μέλους** εντός του ευρωπαϊκού χώρου, όπως αυτός οργανώνεται από το ενωσιακό δίκαιο³¹. Για να απαντηθούν εν προκειμένω τα ως άνω ερωτήματα, πρέπει να εξετάσουμε συνοπτικά αν ο «*ιστοριοπολιτικά δεδομένος ιστοριοπολιτικός δυισμός*»³² [...] βρίσκει έκφραση στη **θεσμική της λογική** [ενν. της *Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας*] και **οργάνωση** αλλά και στην **ερμηνεία του δικαίου** της και στην **πολιτική της λειτουργία**»³³, ήτοι πόση ενότητα στη διαφορετικότητα διαβλέπουμε σε αυτά τα επίπεδα, ώστε να συμπεράνουμε κατά πόσο κινδυνεύει η εθνική ιδιομορφία από την «επεκτατικότητα» της «αρχής της υπεροχής». Θα εξεταστεί, εν προκειμένω, το σύστημα που διαμορφώνει το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο σχετικά με τον αναφερθέντα δυισμό όσον αφορά στο ποινικό δίκαιο με τη βοήθεια μιας επιλεκτικής παρουσίασης της συνήθους νομοθετικής διαδικασίας, αφού αυτή είναι ο τρόπος με τον οποίο νομοθετεί κατά βάση η Ε.Ε. στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Βασικός στόχος είναι να καταδειχθεί μέσα από την τελική ανάλυση της έννοιας της κυριαρχίας ότι «*η ενότητα στη διαφορετικότητα*» γίνεται σε γενικές γραμμές σεβαστή, αλλά ταυτόχρονα συμπλέκεται με έναν ειδικότερο προβληματισμό όσον αφορά το ενωσιακό ποινικό δίκαιο, το οποίο συνδέεται με θεμελιώδεις δικαιοκρατικές εγγυήσεις.

Ειδικότερα, στη Συνθήκη για τη Ευρωπαϊκή Ένωση διαλαμβάνεται μεταξύ άλλων ότι τα κράτη μέλη είναι αποφασισμένα να «*συνεχίσουν την πορεία προς μια ολοένα στενότερη ένωση των λαών της Ευρώπης*»³⁴ με σεβασμό αξιών του **άρθρου 2** που είναι «*κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό*»³⁵, ενώ η γλωσσικά και πολιτιστικά πολύμορφη³⁶ Ένωση που

³⁰ Ν. Κ. Ανδρουλάκης (2014), *Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση – Δύο παραδείγματα και ειδικότερα για την έκδοση εισαγγελικών ενταλμάτων σύλληψης*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 241

³¹ Βλ. παρακάτω για την έννοια του χώρου.

³² Αυτός ορίζεται ως ο δυισμός της «*ενότητας και [της] πολυκρατικά αποτυπούμενης διαφορετικότητας*», Βλ. Δ. Θ. Τσάτσος (2010), *Πολιτεία*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, σελ.215

³³ Ο.π. Τσάτσος (2010) σελ. 216 και Τσάτσος (2007), σελ. 111 επ.

³⁴ Βλ. Προοίμιο ΣΕΕ

³⁵ Άρθρο 2 εδ. β ΣΕΕ

δημιουργούν «σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική συνταγματική τους δομή»³⁷, ενώ δημιουργεί ένα πλέγμα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων, το οποίο υφαίνεται, μεταξύ άλλων, από το ενωσιακό δίκαιο (κυρίως από τον ΧΘΔ), την ΕΣΔΑ και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών – μελών³⁸. Στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ε.Ε. ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης συγκροτείται «με σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των διαφορετικών νομικών συστημάτων και παραδόσεων των κρατών μελών»³⁹, ενώ δομείται ως «συντρέχουσα αρμοδιότητα»⁴⁰ της Ε.Ε. ασκούμενη ως εκ τούτου από την Ε.Ε. και από τα κράτη μέλη, τα οποία στη νέα νομοπαραγωγική διαδικασία των άρθρων **82 και 83** έχουν τη θεσμική δυνατότητα να αναστείλουν τη συνήθη νομοθετική διαδικασία σε περίπτωση που κρίνουν ότι το προβλεπόμενο σχέδιο Οδηγίας «θίγει θεμελιώδεις πτυχές του συστήματος του ποινικής δικαιοσύνης» και να «ζητήσει να υποβληθεί το θέμα στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο» (διαδικασία «emergency brake»). Την εικόνα συμπληρώνει ο θεσπισμένος στο **267 ΣΛΕΕ** διάλογος μεταξύ Δ.Ε.Ε. και εθνικών δικαστηρίων μέσω της δυνατότητας επιβολής προδικαστικών ερωτημάτων και ο ρόλος του ΔΕΕ όπως αυτός διαμορφώνεται στα άρθρα **258 επ. ΣΛΕΕ**.

2.3. Η μετάλλαξη της κλασσικής έννοιας της εθνικής κυριαρχίας

Το δίκαιο είναι στενά συνδεδεμένο με την κοινωνία και την ιστορία και υπό αυτό το πρίσμα πρέπει να εξεταστεί η εθνική κυριαρχία⁴¹, η οποία είναι εν τέλει μια νομική έννοια με ιστορικό (άρα δυναμικό) περιεχόμενο⁴². Ο Jellinek έδωσε δύο ορισμούς για την *πολιτεία*, έναν νομικό και έναν κοινωνιολογικό. Κοινός παρονομαστής τους είναι «ορισμένη χώρα (επικράτεια)»⁴³, η οποία ορίζεται ως «ο χώρος, τα όρια του οποίου συμπίπτουν με τα όρια ισχύος των επιταγών της πολιτείας»⁴⁴, τα όρια, δηλαδή, ισχύος μιας κυρίαρχης κρατικής εξουσίας. Η τελευταία συνίσταται μεταξύ άλλων στην

³⁶ Άρθρο 3 απρ. 3 ΣΕΕ

³⁷ Άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ

³⁸ Άρθρο 6 ΣΕΕ

³⁹ Άρθρο 67 ΣΛΕΕ

⁴⁰ Άρθρο 4 παρ. 2 στ. ι ΣΛΕΕ

⁴¹ Η παρακάτω ανάλυση βασίζεται στην *Πολιτεία* του Δ.Θ Τσάτσου, ο.π. σελ. 169 – 235.

⁴² Ο.π. σελ. 196

⁴³ Ο. π. σελ.190

⁴⁴ Ο. π. σελ. 194

«αυτεξουσιότητα του κράτους», ήτοι στη δυνατότητα επιβολής της εξουσίας του εντός και εκτός της επικράτειας με μόνους περιορισμούς εκείνους τους οποίους η ίδια θέτει. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι αυτή η πρωτογενής εξουσία έχει το μονοπώλιο του εξαναγκασμού⁴⁵.

Αρχικά, η «αυτεξουσιότητα» του κράτους υπό την έννοια ότι δεν υπόκειται σε άλλες εξουσίες, αίρεται -πέρα από τα προφανή που συνάγονται από τη συμμετοχή ενός κράτους – μέλους στην Ε.Ε.⁴⁶- και από θεσμούς όπως το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, το οποίο στην ουσία είναι μια εθνική δικαστική απόφαση – έκφραση, μάλιστα, εθνικής κυριαρχίας, η οποία **δεσμεύει** υπό όρους, ως προς την εκτέλεσή του, άλλο κράτος από εκείνο το οποίο το εξέδωσε.

Κατά δεύτερον, **έχει μεταβληθεί η ίδια η έννοια της κοινωνίας**. Όπως ευστοχά παρατηρεί ο Δ. Θ. Τσάτσος «το κύριο συνεκτικό στοιχείο των ανθρώπων, που μέσα στην ιστορική εξέλιξη οδηγήθηκαν στη συμβίωση, είναι η κοινή οικονομία», ήτοι «το σύνολο των οικονομικών πράξεων και διαδικασιών που κατατείνουν στην ικανοποίηση ανθρωπίνων αναγκών και συσχετίζονται έτσι με την επιδίωξη κοινών ή ανταγωνιστικών σκοπών»⁴⁷. Οι ανάγκες, όμως, και οι στόχοι έχουν από καιρό λησμονήσει τα σύνορα του κράτους. Η παγκοσμιοποιημένη πια αγορά έχει καταστήσει σαφή την **ανάγκη** του ανήκειν σε μια ευρύτερη κοινωνία πέρα από τα σύνορα του κράτους, το οποίο δεν παράγει πια -τις περισσότερες φορές- εκείνα που οι πολίτες του καταναλώνουν. Συνεπώς η οικονομία έδειξε μέσω της παγκοσμιοποίησης τον δρόμο για τη διεύρυνση της έννοιας της κοινωνίας. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η τάση αυτή γίνεται φανερή ήδη στις αρχικές προτεραιότητες του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, οι οποίες εν τέλει με την επίδραση πολιτικών παραγόντων «ξεχειλίσαν» κατά το δόγμα του «form follows function»⁴⁸, και διευρύνθηκαν και σε άλλους τομείς. Κατά τούτο, μια νομική έννοια, όπως η εθνική κυριαρχία, οφείλει να λάβει υπόψη της την εννοιολογική διεύρυνση της κοινωνίας,

⁴⁵ Ο γράφων παραπέμπει για τις κριτικές επισημάνσεις της θεωρίας αυτής στο σχετικό κεφάλαιο στην *Πολιτεία* του Δ.Θ. Τσάτσου. Με αφορμή, όμως, αυτό θα επιχειρηθεί μια κριτική επισκόπηση μέσω των ενωσιακών θεσμικών εξελίξεων.

⁴⁶ Βλ. παρακάτω για το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας και την άμεση ισχύ του Κανονισμού, αλλά και το άρθρο 7 ΣΕΕ. Ειδικά για το άρθρο 7 και τον τρόπο λειτουργίας του βλ. W. Heusel, J. P. Rageade (2019), *The Authority of EU Law - Do We Still Believe in It?*, Trier Germany, Springer, σελ. 241 επ.

⁴⁷ Ο.π. Τσάτσος (2010) σελ. 199

⁴⁸ Ο.π. Ν. Κανελλοπούλου-Μαλούχου (2012) σελ. 38, Α. Δ. Πλιάκος (2018), *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

την οποία -στην επικράτεια⁴⁹ που την αφορά- ρυθμίζει. **Κι αυτό είναι σημαντικό, διότι συνέχεται με την επάρκεια των ρυθμίσεων που παράγει.** Μπορεί το ποινικό δίκαιο (στην υποθετική περίπτωση ενός κράτους που επέλεξε να μείνει το αποκλεισμένο νησί της Ευρώπης και να εμείνει στην έννοια της εθνικής κυριαρχίας, όπως αυτή νοούταν τον 19^ο και 20^ο αιώνα) να επιτελέσει **αποτελεσματικά** τον ρόλο του, όπως αυτός εδώ περιγράφηκε, όταν το έγκλημα έχει αποκτήσει τόσο έντονη **διασυνοριακή** διάσταση, και με το δεδομένο ότι το «χρήμα δεν έχει εθνικότητα»⁵⁰;

Συναφώς με τα ανωτέρω η Κανελλοπούλου – Μαλούχου αναφέρεται στη «πολυδιάσπαση της εξουσίας»⁵¹ του κράτους (μέλους της Ε.Ε.) εντός ενός πολυκεντρικού δικτύου, το οποίο λειτουργεί με αρχές και κανόνες δυναμικά διαμορφωνόμενους από όλους τους μετέχοντες εντός αυτού, ήτοι μια «ετεραρχική» έννομη τάξη με πολλαπλά κέντρα «αποφάσεων ή κυριαρχίας»⁵². **Όπως σε κάθε δίκτυο, δεν τίθεται θέμα ιεράρχησης και κατά τούτο η έννοια της «υπεροχής» δεν πρέπει να οδηγεί σε νοητικές εικόνες που θυμίζουν την πυραμίδα του Kelsen.** Κατά τούτο, ορθώς επισημαίνει το Γερμανικό Συνταγματικό και η γερμανική θεωρία ότι, όταν συζητούμε για την «αρχή της υπεροχής», αναφερόμαστε κατ' ουσία σε «προτεραιότητα εφαρμογής», ήτοι σε έναν **κανόνα σύγκρουσης** που ζητά να επιλύσει –υπό όρους που θα αναλυθούν παρακάτω- τη σύγκρουση ενωσιακού και εθνικού (κυρίως συνταγματικού) κανόνα δικαίου που διεκδικούν να ρυθμίσουν διαφορετικά το ίδιο βιοτικό γεγονός⁵³.

Ο Μανιτάκης⁵⁴ επισημαίνει, τέλος, ότι «η δημιουργία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ήταν νομικά ελεύθερη απόφαση, όχι όμως και ιστορικά. [...] Βαθύτερο αίτιο ίδρυσης ήταν η συνείδηση ανεπάρκειας της μεμονωμένης πολιτείας [...]», ενώ καταλήγει ότι «τελικά εκχωρείται ό, τι κρίνεται πως αλυσιτελώς μπορεί να διαχειριστεί η μεμονωμένη πολιτεία». Τούτη, δε, η εκχώρηση δεν έχει ως αποτέλεσμα «το έλλειμμα κυριαρχίας,

⁴⁹ Η λέξη εδώ χρησιμοποιείται κατά κυριολεξία και μεταφορά.

⁵⁰ Δεδομένου του ότι το χρήμα αποτελεί κατ' εξοχήν κίνητρο ή υλικό αντικείμενο του εγκλήματος, ιδίως σε εγκλήματα, όπως η νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες.

⁵¹ Ν. Κανελλοπούλου (1995), *Ζητήματα μεθόδου του Συνταγματικού Δικαίου - Από τα αδιέξοδα της παραδοσιακής αντίληψης στο νεφελώδες μετά-το-μοντέρνο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκουλας, σελ. 88

⁵² Ο.π., Ν. Κανελλοπούλου-Μαλούχου (2012) σελ. 165 επ.

⁵³ Ένδειξη του «νομικού πλουραλισμού». Ν. Κανελλοπούλου-Μαλούχου (2012) σελ. 110

⁵⁴ Αντώνης Μανιτάκης (2004), «Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία, σε Τσάτσο (2010), ο.π. Τσάτσος (2010), υποσημ. 336

αλλά [εν τέλει τη] μείωση του πεδίου και του εύρους της ίδιας της έννοιας της κυριαρχίας»⁵⁵.

Εν τέλει, η κυριαρχία, ως απεικονίζουσα μια πραγματικότητα και μη ούσα «μια αναλλοίωτη έννοια του καθαρού λόγου»⁵⁶, διαμορφώνεται σε συνάρτηση με το ευρωπαϊκό οικοδόμημα ως «**συνδιαχείριση**» του εκχωρημένου από τα κράτη μέλη μέρους της⁵⁷. Βασική έκφραση αυτής της συνδιαχείρισης, ήτοι της συμμετοχικής άσκησης της εκχωρημένης κυριαρχίας είναι η αρχή της **δοτής αρμοδιότητας** της⁵⁸, αλλά και η ευρεία συντρέχουσα αρμοδιότητα Ε.Ε. και κρατών μελών, όπως αυτή διαμορφώνεται στο **άρθρο 4 της ΣΛΕΕ**, μέρος της οποίας είναι και ο **χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης** (παρ. 2στ. ι). Το εξεταζόμενο, συνεπώς, θέμα εδώ είναι ο τρόπος με τον οποίο ασκείται αυτή η συνδιαχείριση, αφού εν τέλει είναι ζήτημα σχέσης κρατών – μελών και Ε.Ε.⁵⁹.

2.4 Η συνήθης νομοθετική διαδικασία ως έκφραση της «συνδιαχείρισης» της συντρέχουσας αρμοδιότητας της Ένωσης

Ως προς τη συνήθη νομοθετική διαδικασία λεκτέα τα ακόλουθα⁶⁰: στο πλαίσιο του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, ήτοι η ανώτατη **πολιτική** συνεργασία των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων των χωρών της Ε.Ε., όπου ο καθένας φέρει τον πολιτισμό και τις εκάστοτε διαμορφούμενες προτεραιότητες της χώρας του σε μια **στρογγυλή**⁶¹ τράπεζα (όπου συζητούν **επί ίσοις όροις**), χαράζει τη νομοθετική και στρατηγική κατεύθυνση σε αυτόν τον τομέα⁶². Περαιτέρω, η Επιτροπή ήδη στο προνομοθετικό στάδιο καθιστά συμπαίκτες στη διαμόρφωση της πρότασής της τους **μετέπειτα δεσμευόμενους από αυτή**, αλλά και οι μέλλοντες δεσμευόμενοι μπορούν να **καθορίσουν** ήδη από νωρίς το περιεχόμενο

⁵⁵ Ο. π. Τσάτσος (2010), σελ. 230

⁵⁶ Ο. π. Τσάτσος (2010), σελ. 225

⁵⁷ Ο. π. Τσάτσος (2010), σελ. 231. Βλ. αναλυτικότερα Ο. Stefan σε Bogdandy A., Bast J. (επιμ.) (2010), *Principles of European Constitutional Law*, United Kingdom, Hart Publishing – Verlag HC Beck, σελ. 64 επ. που κάνει λόγο για «*divided sovereignty*»

⁵⁸ Άρθρο 4 παρ. 1 και άρθρο 5 παρ. 1 της ΣΕΕ

⁵⁹ Αλλά και κρατών – μελών μεταξύ τους. Αυτό, όμως, δεν αφορά την παρούσα εργασία.

⁶⁰ Βλ. αναλυτικότερα Αργύρης Γ. Πασσάς (2012), *Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή Πολιτική Διαδικασία*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση και E.Versluis, M. Keulen, Stephenson P. (2011), *Analyzing the European Union Policy Process*, London, Palgrave Macmillan

⁶¹ Άρα ο καθείς απέχει από το κέντρο ίση απόσταση (συμβολική η αξία της παρατήρησης).

⁶² Άρθρο 68 ΣΛΕΕ

της δέσμευσης⁶³. Τόσο σε αυτό το στάδιο, όσο και στο κατοπινό της λήψης της απόφασης σε επίπεδο COREPER/ EMA και ομάδων εργασίας δημιουργούνται «κρίσιμα πεδία όπου εθνικοί και υπερεθνικοί παίκτες (decision makers) συνεργούν σε συνθήκες διαβούλευσης με την ανταλλαγή επιχειρημάτων και σκοπό την πειθώ (argument and persuasion, π.χ. στις επιτροπές εμπειρογνομόνων της προνομοθετικής φάσης), και άλλοτε σε περιβάλλον διαπραγμάτευσης (bargaining, π.χ. στην Coreper και στις ομάδες εργασίας του Συμβουλίου στην τακτική νομοθετική διαδικασία[...])»⁶⁴. Εδώ ο «συναρπαστικός δυισμός» ενότητας και διαφορετικότητας εντοπίζεται στη λειτουργία αυτού του συστήματος, καθώς, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, αναπτύσσονται στις ποικίλες επιτροπές δύο βασικές δυναμικές «στη διαμόρφωση των Ενωσιακών αποφάσεων», ήτοι η «διακυβερνητική με την υπεράσπιση των εθνικών – κρατικών πολιτικών προτιμήσεων (intergovernmentalism) [...] και [η] υπερεθνική μέσα από την υπεράσπιση του «κοινού ευρωπαϊκού καλού» (supranationalism)»⁶⁵.

Διαφωτιστικός είναι εν προκειμένω ο δυναμικός ρόλος⁶⁶ των εθνικών κοινοβουλίων, στο ενωσιακό θεσμικό και πολιτικό σύστημα, ο οποίος διαμορφώνεται πάνω σε δύο άξονες : ο πρώτος αφορά την **τυπική – θεσμική τους παρέμβαση στο ενωσιακό γίγνεσθαι** (Early Warning System⁶⁷) και ο δεύτερος την **πολιτική τους δυνατότητα συμμετοχής σε αυτό** (Political Dialogue, διαδικασία Ευρωπαϊκού Εξαμήνου, δομές διακοινοβουλευτικής συνεργασίας). Αναλυτικότερα, η επιτήρηση της αρχής της επικουρικότητας μέσω του EWS⁶⁸ απαιτεί από τα κράτη μέλη να έχουν πρόθυμο,

⁶³ Ο. π. Πασσάς (2012) σελ. . 49-144 επ. Περαιτέρω, η επικαιρότητα (ή η εκάστοτε ιστορική πραγματικότητα) είναι, επίσης, παράγοντας επιρροής της νομοθετικής πρότασης της Επιτροπής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αποφασιστικότητα με την οποία προχώρησε η Επιτροπή τη –με βάση τα συμπεράσματα του Συμβουλίου του Τάμπερε διαμορφωμένη- πρόταση της απόφασης – πλαίσιο για το Ε.Ε.Σ. μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001. Βλ. ο.π. E.Versluis, M. Keulen, Stephenson P. (2011)., σελ. 117.

⁶⁴ Ο. π. Πασσάς (2012) σελ. 68-69

⁶⁵ Βλ. Trondal σε Πασσά (2012), ο.π. σελ. 69, υποσημ. 59

⁶⁶ Αν παραμείνει κάποιος στην ανάγνωση του πρωτογενούς δικαίου, θα έχει ελλιπή εικόνα του ρόλου των εθνικών κοινοβουλίων στο ενωσιακό σύστημα. Εδώ επιχειρείται μονάχα μια επιλεκτική παρουσίαση της δυναμικής λειτουργίας τους.

⁶⁷ Άρθρο 5 παρ. 3 ΣΕΕ και Πρωτόκολλο (αριθ. 2) σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας.

⁶⁸ Βλ. σχετικά Πρωτόκολλο (αριθ. 2) σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας. Ο όρος Early Warning System αναφέρεται στη διαδικασία που ακολουθείται για την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας.

οργανωμένο⁶⁹ και υλικοτεχνικά πλήρη και άρτια στελεχωμένο διοικητικό τομέα, ώστε να μπορέσει να επεξεργαστεί (με τη συνδρομή, για παράδειγμα, εθνικών εμπειρογνομόνων) την νομοθετική πρόταση -εν προκειμένω- ποινικού δικαίου και να διατυπώσει αιτιολογημένη γνώμη εντός 8 εβδομάδων. Ως προς την **πολιτική** δυνατότητα συμμετοχής των εθνικών κοινοβουλίων⁷⁰, η COSAC⁷¹ είναι το κύριο πεδίο, όπου τα εθνικά κοινοβούλια και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο διαβουλευόνται σε θέματα ευρωπαϊκής πολιτικής μέσω συζητήσεων και ανταλλαγής απόψεων. Έτσι, ενισχύεται ο διάλογος των συμμετεχόντων, ενώ παρέχεται και άμεση ενημέρωση για τις επικείμενες νομοθετικές προτάσεις. Έτι περαιτέρω, ενώ με το EWS παρέχεται στα κράτη μέλη η δυνατότητα ελέγχου της αρχής της επικουρικότητας, υπάρχει από το 2006 ο θεσμός του **Πολιτικού Διαλόγου**⁷² στο πλαίσιο του οποίου τα εθνικά κοινοβούλια μπορούν μετά την κατά άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 1 διαβίβαση του νομοθετικού προγράμματος της Επιτροπής να διατυπώσουν -στο πλαίσιο μιας **εύελκτης και αμφίπλευρης** ενημερωτικής διαβούλευσης⁷³- γνώμη σχετικά **και** με θέματα αναλογικότητας, ουσίας του νόμου και νομικής βάσης, πολιτικής σκοπιμότητας και άλλων συναφών θεμάτων.

Μέσω της σύντομης αυτής επισκόπησης γίνεται αντιληπτό ότι κάθε κράτος μέλος (και η διοίκηση αυτού) έχει την άτυπη και τυπική θεσμική δυνατότητα να επέμβει στη συνήθη νομοθετική διαδικασία πέραν της ενεργοποίησης του «emergency brake» **και να υποστηρίξει την ταυτότητα και τις προτεραιότητές του.** Η αποτελεσματικότητα της επέμβασής του εξαρτάται από τη σοβαρότητα με την οποία αντιμετωπίζει την ενωσιακή νομοθετική διαδικασία. Σαφώς και οι ανωτέρω θεσμοί δεν είναι ελεύθεροι -

⁶⁹ Βλ. αναλυτικότερα : A. Katrin & C. Neuhold (2017), *Multi-arena players in the making? Conceptualizing the role of national parliaments since the Lisbon Treaty*, Journal of European Public Policy, 24:10, 1547-1561, DOI: 10.1080/13501763.2016.1228694

⁷⁰ Η Διακοινοβουλευτική Συνεργασία στην ΕΕ προβλέπεται στο 1^ο Πρωτόκολλο, το οποίο αφορά τον ρόλο των Εθνικών Κοινοβουλίων στην ΕΕ, και ειδικότερα στα άρθρα 9 και 10 αυτού.

⁷¹ Βλ. : *Conference of Parliamentary Committees for Union Affairs of Parliaments of the European Union* σε <http://www.cosac.eu/en/> (τ.π.: 12.12.2021)

⁷² Ο Πολιτικός αυτός διάλογος ήταν πρωτοβουλία του τότε (2006) προέδρου της Επιτροπής José Manuel Barroso. Έκτοτε καθιερώθηκε αποτελώντας έναν άτυπο διάυλο επικοινωνίας της Επιτροπής με τα εθνικά κοινοβούλια. Διόλου τυχαία η πρωτοβουλία αυτή ευόδωσε μετά τη θεσμική κρίση που διαφάνηκε με την ανεπιτυχή εξέλιξη της Συνταγματικής Συνθήκης.

⁷³ Οι γνώμες δημοσιεύονται στην ιστοσελίδα IPEX και είναι προσβάσιμες σε όλους. Βέβαια ο Πολιτικός Διάλογος διεξάγεται και με αμοιβαίες επισκέψεις των αρμοδίων στις Βρυξέλλες και στα κράτη.

και αρκετά συχνά δικαιολογημένων⁷⁴- επικρίσεων, αλλά υπάρχουν. Η ποιότητα της υπαρξής τους εξαρτάται από τη συνειδητοποίηση ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν είναι μια ιστορικά αυτόματη διαδικασία, αλλά μια ιστορική πραγματικότητα που απαιτεί μεταξύ άλλων τον επαναπροσδιορισμό παραδοσιακών δομών και εννοιών. Μια από αυτές είναι και η έννοια της κυριαρχίας.

2.5 Η «συνταγματοποίηση» του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου

Τις μεταρρυθμίσεις που επέφερε η Λισαβόνα στα ως άνω επίπεδα όσον αφορά το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο ο Μιτσιλέγκας τις περιγράφει ως *συνταγματοποίηση του Ευρω-ενωσιακού δικαίου*, καθώς η Συνθήκη της Λισαβόνας «δεν περιορίστηκε στην κανονιστικοποίηση του ποινικού δικαίου της Ε.Ε. από θεσμική άποψη, αλλά οδήγησε και στη συνταγματοποίησή του ποινικού δικαίου της Ε.Ε., το οποίο τώρα τοποθετείται σταθερά εντός ενωσιακού συνταγματικού πλαισίου και [συνταγματικών] αρχών»⁷⁵. Η «συνταγματοποίηση» αυτή εκφράζεται ειδικότερα με την υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ένωσης, όπως αυτά αναγνωρίζονται στο άρθρο 6 της ΣΕΕ (και 67 ΣΛΕΕ).

Πριν αναλυθεί το ως άνω συνταγματικό πλαίσιο, στο οποίο θα εξεταστεί η «αρχή της υπεροχής», κρίνει ο γράφων σκόπιμη μια παρατήρηση, προκειμένου να καταδειχθεί η σημασία της συνταγματοποίησης του ποινικού δικαίου, αλλά και οι προκλήσεις που αυτή θέτει.

⁷⁴ Ο έλεγχος, για παράδειγμα, της τήρησης της αρχής της επικουρικότητας μέσω του Early Warning System μπορεί να θεωρηθεί ελλιπής. Αυτό συνάγεται από τη **διπλή ανάγνωση του «early»**, καθώς τα κράτη μέλη μπορούν μεν να συμμετέχουν από πολύ νωρίς στη νομοθετική διαδικασία δίνοντας μια κατεύθυνση ή ακόμα καθορίζοντας και την τύχη της πρότασης, αλλά από την άλλη δεν μπορούν να εκδώσουν αιτιολογημένη γνώμη σε άλλο στάδιο της διαδικασίας, ούτε καν επί μιας τροποποίησης νομοθετικής πρότασης. Συνεπώς, το EWS δεν παρέχει στα κράτη-μέλη τη δυνατότητα ευθείας επιρροής στο ΕΚ, αλλά μόνο μια επιλογή «take it or leave it». Βλ. αναλυτικότερα επ' αυτού : D. Jancic (2015), The game of cards : National Parliaments in the EU and the future of the future of the early warning mechanism and the political dialogue, Common Market Law Review 52: 939–976. Ο.π. Mitsilegas (2016), σελ. 41. Περαιτέρω ως προς τον Πολιτικό Διάλογο έχει βάσιμα υποστηριχθεί πως είναι ελλιπής στο μέτρο που η Επιτροπή δεν υποχρεούται να λάβει υπόψη της τις γνώμες αυτές και συχνά δεν απαντά θεμελιωμένα και αναλυτικά. Στο πλαίσιο αυτό εγείρονται προβληματισμοί σχετικά με το αν όντως διεξάγεται ένας αντιπροσωπευτικός όλων των συμφερόντων και λυσιτελής διάλογος.

⁷⁵ Ο.π. V. Mitsilegas (2016), σελ. 5 επ.

Η ασφάλεια στο τρίπτυχο του χώρου του άρθρου 67 ΣΛΕΕ νοείται ως εξωτερική (στο πλαίσιο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας) και ως εσωτερική (στο πλαίσιο του χώρου, ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης του ά. 67 της ΣΛΕΕ)⁷⁶. Συναφής εδώ είναι η ανησυχία πως όλο και περισσότερο παρατηρείται μια τάση **προληπτικής** πολιτικής, υπό την έννοια ότι η ασφάλεια χρησιμοποιείται ως νομιμοποιητικός⁷⁷ παράγοντας λήψης ποινικών νομοθετικών μέτρων στην Ε.Ε⁷⁸, πράγμα που εγείρει προβληματισμούς σχετικά με τη λειτουργία του ποινικού δικαίου, το οποίο πρέπει και σε ενωσιακό επίπεδο να λειτουργεί ως «μέτρο ελευθερίας των πολιτών⁷⁹». Οι εκθέσεις που συνοδεύουν κάθε φορά τη νομοθετική πρόταση της Επιτροπής περιέχουν ένα πλήθος πληροφοριών, στατιστικών, πραγματικών διαπιστώσεων που συχνά δημιουργεί στην Επιτροπή ένα πληροφοριακό προσόν, το οποίο μπορεί να εκμεταλλευτεί προς όφελος του νομοθετικού σχεδίου που προτείνει. Κι εδώ, μάλιστα, το EWS μπορεί να επιδράσει αντίστροφα, διότι τα όρια παραβίασης της αρχής της επικουρικότητας είναι ρευστά και συχνά είναι μείζονος πολιτικής σημασίας η χάραξή τους⁸⁰ και, ως φαίνεται μέχρι τώρα, τον τελευταίο λόγο σχετικά έχει πάντα η Επιτροπή, με αποτέλεσμα η αρχή αυτή να λειτουργεί συχνά ως μέσο νομιμοποίησης της -εν τέλει και διά αυτής- διευρυμένης αρμοδιότητας της Ε.Ε⁸¹. Αναδεικνύεται, έτσι, η ιδιαιτερότητα του ποινικού δικαίου σε ενωσιακό επίπεδο, όχι πια τόσο σε συνάρτηση με την τυχόν «απώλεια εθνικής κυριαρχίας», αλλά περισσότερο σε συνάρτηση με τους όρους⁸² που θα ασκηθεί η συνδιαχείρισή της

⁷⁶ H. E. Karnell (2012), *Constitutional dimension of European criminal law*, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing, σελ. 173

⁷⁷ Βλ. ο.π. Γιαννίδης

⁷⁸ Βλ. ο.π. E.H.Karnell (2012), σελ. 174 επ.

⁷⁹ Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. (2011), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο & Συνθήκη της Λισσαβώνας – Θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης και αρχές ποινικοποίησης σε ευρωπαϊκό περιβάλλον*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 7 επ.

⁸⁰ Βλ. Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 18^{ης} Απριλίου 2018 σχετικά με τις ετήσιες εκθέσεις 2015-2016 για την επικουρικότητα και την αναλογικότητα (2017/2010(INI))(2019/C 390/11), σκ. 4- 6

⁸¹ D. Jancic (2015), *The game of cards : National Parliaments in the EU and the future of the future of the early warning mechanism and the political dialogue*, Common Market Law Review 52: 939–976

⁸² Βλ. ενδεικτ. : ο.π. Μ. Καϊάφα – Γκμπάντι, (2011) και Χ. Μυλωνόπουλος, *Η ποινική δογματική στην Ευρώπη μετά τη Συνθήκη της Λισαβώνας*, ομιλία του που έλαβε χώρα την 10.1.2011 στο Max-Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht, στο Freiburg i. Br. Σε <http://www.mylonopoulos.gr/publication/article/49/to-eyropaiko-poiniko-dikaio-meta-ti-synthiki-tis-lisavonas.html>), ο.π. European Criminal Policy Initiative, Κείμενο Αρχών για μια ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική, <https://sites.google.com/site/eucrimpol/manifest/ellenika> (τ.π.: 12.12.2021) και Ψήφισμα του

εντός αυτού του συστήματος, τόσο κατά την νομοθετική, όσο και κατά τη δικαστική δραστηριότητα.

Σε κάθε περίπτωση, η ιστορική ανάγκη, η επιτακτική πραγματικότητα, η πολιτική δυναμική, η νομική πρόοδος αλλά και η συνταγματοποίηση του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου αναδεικνύουν υπό τους άνω όρους ότι η σχέση του εθνικού δικαίου με το ευρω-ενωσιακό (άρα και το θέμα της «αρχής της υπεροχής») είναι ένα διεπιστημονικό ζήτημα που πρέπει να ερευνηθεί εντός αυτού του νέου συστήματος, το οποίο δε λειτουργεί ευκαιριακά, συγκυριακά, αλλά κατά έναν συνταγματικό τρόπο, υπό την έννοια που θα αναλυθεί παρακάτω.

2.6 Συμπέρασμα : η ιδιαιτερότητα του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου

Το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο είναι μέρος της προϊούσας διαδικασίας **ευρωπαϊκής** (*Europäisierung*) του εθνικού ποινικού δικαίου⁸³ και της απονομής της δικαιοσύνης⁸⁴. Ο ως άνω όρος συνοψίζει την επίδραση που έχουν τα δύο επίπεδα (παράλληλης ισχύος) ποινικής δικαιοσύνης στον ευρωπαϊκό χώρο, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η ΕΣΔΑ, στις έννομες τάξεις των κρατών μελών. Κατά συνέπεια, τα εθνικά ποινικά συστήματα, ως μέρος αυτής της δυναμικής διαδικασίας, καθορίζονται από την ΕΣΔΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση, από τη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΕ αντίστοιχα, από τη διασυννοριακή συνεργασία των κρατών μελών, από τις ποικίλες ενωσιακές πολιτικές και προτεραιότητες και τέλος από το ιστορική στάθμη της διαδικασίας ενοποίησης⁸⁵. Σε τούτο το πλαίσιο ανάγεται σε μέγα ζητούμενο ο τρόπος επίλυσης των επικαλύψεων -που συμβαίνουν μεταξύ του Συμβουλίου της Ευρώπης, κυρίως της ΕΣΔΑ, και της Ε.Ε.- σε επίπεδο εθνικών κρατών, τα οποία, παρά το κοινό ιστορικό τους υπόβαθρο⁸⁶, εμφανίζουν αρκετές διαφορές. Η Συνθήκη της Λισαβόνας και η θέσπιση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ε.Ε. αποτέλεσαν τομή στην προσπάθεια επίλυσης αυτών των επικαλύψεων, αλλά και στην ενίσχυση του υπάρχοντος μέχρι τότε δημοκρατικού ελλείμματος στην παραγωγή του ευρω-

Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 22ας Μαΐου 2012 σχετικά με την προσέγγιση της ΕΕ όσον αφορά το ποινικό δίκαιο(2010/2310 (INI)-(2013/C 264 E/02).

⁸³ Το οποίο αποτελούσε παραδοσιακά κλάδο του δημοσίου δικαίου και δηλωτικό της εθνικής ταυτότητας και του πολιτισμού κάθε κράτους. Βλ. αναλυτικότερα Μ. Kettunen (2020), *Legitimizing European Criminal Law - Justification And Restrictions*, Helsinki, Springer, σελ. 47 επ.

⁸⁴ Β. Hecker (2015), *Europäisches Strafrecht*, Berlin, Springer, σελ. 3

⁸⁵ Ο.π. Hecker (2015), σελ. 6, 7

⁸⁶ Ο.π. Hecker (2015), σελ. 5

ενωσιακού ποινικού κανόνα⁸⁷, ανάγοντας εν τέλει, μέσω του πλαισίου που θα αναλυθεί παρακάτω, το ζήτημα επιβολής της εθνικής κυριαρχίας σε ζήτημα διαλεκτικής εξεύρεσης των όρων άσκησης της συνδιαχείρισης, εν προκειμένω, της συντρέχουσας αρμοδιότητας του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Κατά τα ανωτέρω, κανόνες όπως η «αρχή της υπεροχής», η αρχή του άμεσου αποτελέσματος ή της καλόπιστης συνεργασίας και η αρχή της σύμφωνης με το ευρω-ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου συναντούν όρια στις θεμελιώδεις δικαιοκρατικές εγγυήσεις, **ιδίως**⁸⁸ στην αρχή του κράτους δικαίου (με κυρίαρχή την αρχή της νομιμότητας), αλλά και στην αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξίας. Μια τελική επισημάνση : η μετάλλαξη της παραδοσιακής έννοιας της κυριαρχίας σημαίνει, κατά τον γράφοντα, **παράλληλα τη μετάλλαξη και του ρόλου των εκφραστών της κρατικής κυριαρχίας**. Αυτό σημαίνει ότι κατά την ερμηνεία ενός ενωσιακού ποινικού κανόνα ο εθνικός δικαστής πρέπει να λάβει υπόψη του την «πολύπλευρη διασύνδεση του με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης»⁸⁹ και ως εκ τούτου να γνωρίζει σε τι πλαίσιο και υπό ποίο περιεχόμενο δεσμεύεται, αλλά και τι έχει καθήκον (δικαίωμα και υποχρέωση) να εξετάζει.

⁸⁷ Βλ. αναλυτικότερα Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι (2011), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο & Συνθήκη της Λισσαβώνας – Θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης και αρχές ποινικοποίησης σε ευρωπαϊκό περιβάλλον*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη

⁸⁸ Ενδεικτική η αναφορά.

⁸⁹ Βλ. Τσόλκα σε Ο. Τσόλκα, Δ. Αρβανίτης (2021), *Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας στις ποινικές υποθέσεις (Ν. 4489/2017)* σε Παύλου Κ. Σ., Σάμιος Π. Θ., *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, Ερμηνεία κατ' άρθρον*, Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας

3. Ευρωπαϊκός συνταγματισμός

Η αναζήτηση της τυχόν υπάρχουσας συνταγματικής ποιότητας του ευρωπαϊκού «*συστήματος δικαίου*», της «*ιδιαίτερης [αυτής] έννομης τάξης*»⁹⁰ προδίδει την επιστημονική πρόθεση, ήτοι την αποδοχή ως «*υπόθεση εργασίας*» της συνταγματικής διάστασης ως «*οντολογικό στοιχείο της ευρωπαϊκής ενοποίησης*»⁹¹. Η υπόθεση αυτή εργασίας συνεπάγεται την ταυτόχρονη αποδοχή πως η ευρωπαϊκή ενοποίηση είναι μια **δυναμική**⁹² έννοια και μια –όχι απαραίτητα προοδευτικά- εξελικτική πορεία, με αριθμητές της ενότητας⁹³ και την πολυμορφία και κοινό παρονομαστή την ιδέα της Ευρώπης ως έναν ιστορικό χώρο με «*αξιακή ομοιογένεια, κοινά συμφέροντα και κοινή προοπτική*» αλλά και ως χώρο με «*ιστορική και έννομη σύνθεση και τάξη συγκεκριμένων ιστορικών υποκειμένων, δηλαδή των κρατών μελών*»⁹⁴.

Όπως προκύπτει και από την ιστορική επισκόπηση της δημιουργίας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η εγγεγραμμένη θέση της «αντίθεσης» στην πάλαι ποτέ «θέση» της αποκλειστικής οικονομικής συνεργασίας είναι μια διαδικασία, φορτισμένη πολιτικά και φιλοσοφικά, και όχι ένα αυτόματο αποτέλεσμα του αξιώματος του –ως ένα βαθμό αληθούς- «*the form follows function*»⁹⁵. Όπως θα φανεί παρακάτω, δε θα μπορούσε να συμβαίνει αυτό στην περίπτωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καθώς «*τα πραγματιστικά συμφέροντα δεν αποτελούν παρά μια εύθραυστη βάση για τη διαδικασία*» αυτή⁹⁶.

Η συνταγματική θεώρηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι κατ' αρχάς ένα «*πρίσμα [...], μια διανοητική κατασκευή*»⁹⁷ στην υπηρεσία της μελέτης μας, αλλά

⁹⁰ C-6/64 Costa κατά Enel

⁹¹ Ο. π. Ν. Κανελλοπούλου- Μαλούχου (2012), σελ. 24 επ. Για τη συγγραφέα η θεωρία του ευρωπαϊκού συνταγματισμού τέμνει όλες τις άλλες θεωρίες ενοποίησης εγγαρσίως (σελ. 42).

⁹² Ο.π. Ν. Κανελλοπούλου- Μαλούχου (2012), σελ. 83 επ. και ο.π. Τσάτσος (2007) σελ. 116-123. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση της έννοιας του «χώρου», ως –όπως θα φανεί κατωτέρω- θεμελιώδους μεθοδολογική επιλογή.

⁹³ Ως δηλωτική ενός «*ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού*». Βλ. ο.π. Ν. Κανελλοπούλου- Μαλούχου (2012), σελ. 99, υποσ.176

⁹⁴ Ο.π. Τσάτσος (2007)

⁹⁵ Βασικό αξίωμα των λειτουργικών θεωριών. Πρόκειται περί του spill-over effect, ήτοι την αυτόματη προσέλευση πολιτικής συνεργασίας σε ένα αρχικώς συμφωνηθέν πλαίσιο αποκλειστικής οικονομικής συνεργασίας. Ο.π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 37

⁹⁶ Π. Ήφαιστος σε Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), ο.π. σελ. 39

⁹⁷ J. H.H. Weiler (2003), *The Reformation of European Constitutionalism*, Journal of Common Market Studies, Vol. 35, No. 1, DOI : <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00052>

έχει και ιστορική αποτύπωση τόσο σε σημαντικές αποφάσεις του Δ.Ε.Κ⁹⁸, όσο και σε θεμελιώδεις πολιτικές στιγμές⁹⁹ της διαδικασίας αυτής με κύριο σταθμό την αποτυχημένη προσπάθεια θέσπισης ενός «ευρωπαϊκού συντάγματος» το 2004 που είχε, μεταξύ άλλων, ως αποτέλεσμα να φανερωθεί το όραμα των πολιτικών ηγετών για την Ευρώπη του μέλλοντος, αλλά και μετέπειτα την θεσπισθείσα Συνθήκη της Λισαβόνας, που ήταν ο θεσμικός φορέας του οράματος αυτού, καθώς περιέχει την πλειονότητα των προβλεπομένων στο Σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης διατάξεων, έστω με τις συμβολικές γραμματολογικές – ορολογικές αλλαγές¹⁰⁰.

Στην *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία* ο Δ. Θ. Τσάτσος στο κεφάλαιο για τη «μερική συνταγματική ποιότητα των ευρωπαϊκών θεσμών» συνδέει αφετηριακά την απάντηση στο ερώτημα περί της ύπαρξής της με το «ποια περί Συντάγματος αντίληψη» υιοθετούμε¹⁰¹. Στη συνάφεια αυτή, ο ίδιος συγγραφέας τονίζει στην *Πολιτεία* του ότι, επειδή το Σύνταγμα είναι «νοητό μόνο ως **κανονιστική αποτύπωση των ιστοριοπολιτικών, ηθικών και πολιτιστικών επιλογών του φορέα της συντακτικής εξουσίας**» και συνεπώς μια έννοια που προκύπτει «**επαγωγικά**» και «**που ιστορικά εξελίσσεται**»¹⁰², είναι επιτακτικό να προσεγγίσουμε το ερώτημα υπό το πρίσμα αυτής της μορφής Συμπολιτείας, ήτοι μιας «*suī generis μορφή[ς] έννομης συμβίωσης ανθρώπων και Πολιτειών [...]*» επεξεργαζόμενοι προηγουμένως **ιστορικά και νοηματικά** την έννοια του «Ευρωπαϊκού Συντάγματος» και προσδίδοντάς του μια «**μεταπολιτειολογική νοηματοδότηση**»¹⁰³.

⁹⁸ **C-294/83 Parti Ecologiste “Les Verts”** κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όπου χαρακτηρίζεται η ΣυνθΕΚ ως «**βασικό[ς] καταστατικό[ς] χάρτη[ς]**» (σκ. 23) και **C-402/05 Ρ και C-415/05 Ρ Al Barakaat International Foundation** κατά Συμβουλίου της ΕΕ και Επιτροπής των ΕΚ, όπου επισημαίνεται χαρακτηριστικά ότι «**η συνύπαρξη της Ενώσεως και της Κοινότητας ως ολοκληρωμένων μεν αλλά διακριτών μεταξύ τους νομικών τάξεων, το σύστημα συνταγματικής διαρθρώσεως σε πυλώνες που επέλεξαν οι συντάκτες των ισχυουσών σήμερα συνθηκών [...]**» (σκ.202) και παρακάτω ότι «**οι υποχρεώσεις που επιβάλλει μια διεθνής συμφωνία δεν μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα την προσβολή των συνταγματικών αρχών της Συνθήκης ΕΚ**» (σκ. 285) και τέλος ότι «**ένας τέτοιος [δικαστικός] έλεγχος συνιστά συνταγματικής τάξεως εγγύηση**» αποτελούσα μία από τις ίδιες τις βάσεις της Κοινότητας» (σκ. 290).

⁹⁹ Βλ. σχετικά με τα προταθέντα κατά καιρούς σχέδια ενός «Ευρωπαϊκού Συντάγματος». Ο.π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 45-50 και σελ. 181 επ.

¹⁰⁰ Ο. π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 49 – 51 και 199 επ.

¹⁰¹ Ο.π. Τσάτσος (2007), σελ. 244

¹⁰² Ο.π. Τσάτσος (2010), σελ. 242

¹⁰³ Ο.π. Τσάτσος (2007), σελ. 246

Προς τούτο, απομακρυνόμενοι από τη θεωρούμενη (κυρίως από τον γερμανικό συνταγματισμό) **καταστατική σχέση Συντάγματος και κράτους**¹⁰⁴, προσεγγίζουμε εδώ το Σύνταγμα ως ένα σύνολο κανόνων που «κινείται μέσα σε έναν υπαρκτό αξιακό δικαιικό πολιτισμό, με άξονες την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη, με βάση τη δημοκρατική αρχή»¹⁰⁵, καθώς είναι ανάγκη να αποσυνδεθεί εννοιολογικά το Σύνταγμα από το κράτος, ώστε να είμαστε ιστορικά ακριβείς¹⁰⁶ στην ως άνω ανανοηματοδότηση¹⁰⁷. Η αναζήτηση των αξιών αυτών είναι κατ' ουσία η αναζήτηση ενός ουσιαστικού ευρωπαϊκού Συντάγματος, ήτοι των κανόνων δικαίου **που ρυθμίζουν** τα θεμελιώδη ζητήματα του ευρω-ενωσιακού οικοδομήματος. Με αυτή την αφετηρία διαγράφεται το πλαίσιο στο οποίο θα κριθεί η όποια «υπεροχή» του ευρω-ενωσιακού έναντι του εθνικού δικαίου. Το πλαίσιο αυτό συνίσταται στην υιοθέτηση ως κριτηρίου του αξιολογικού περιεχομένου και όχι της τυπικής μορφής¹⁰⁸ των εθνικών και των ευρω-ενωσιακών κανόνων δικαίου. Κατά τούτο, όταν η *Λίνα Παπαδοπούλου*¹⁰⁹ ομιλεί περί «υψηλής υπεροχής», ήτοι για τη σύγκριση ενωσιακού κανόνα και εθνικού συνταγματικού, νοείται ως *συνταγματικός* κανόνας όχι απαραίτητα ο υπάρχων στο εθνικό Σύνταγμα¹¹⁰.

¹⁰⁴ Ο.π. Τσάτσος (2010), σελ. 213 – 214

¹⁰⁵ Ο.π. Τσάτσος (2010), σελ. 270. Χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα ενός αξιακού ορισμού του Συντάγματος (και συνεπώς οριοθέτηση της εξουσίας του συντακτικού νομοθέτη) αποτελεί το **άρθρο 16** της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του Πολίτη του 1789, όπου αναφέρεται πως : «**Κάθε κοινωνία η οποία δεν έχει εξασφαλίσει τα δικαιώματα των πολιτών της και δεν έχει καθορίσει με ακρίβεια τη διάκριση των εξουσιών, δεν μπορεί να θεωρηθεί οργανωμένη**».

¹⁰⁶ Και για τους λόγους που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

¹⁰⁷ Βλ. αναλυτικότερα ο. π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 213 - 240

¹⁰⁸ Ο. π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 265

¹⁰⁹ Βλ. παρακάτω

¹¹⁰ Αυτή, δε, η αναφορά ανοίγει και τη συζήτηση περί του συνταγματικού πυρήνα κάθε χώρας.

3.1 Ο Συνταγματικός πλουραλισμός και η χωροχρονική τοποθέτηση του ευρωπαϊκού δικαίου

Ο Armin von Bogdandy¹¹¹ ορίζει το ευρωπαϊκό δίκαιο ως το σύνολο των κανόνων δικαίου που αποτελείται από το διεθνές δίκαιο (κυρίως την ΕΣΔΑ), το δίκαιο της Ε.Ε., το ευρωπαϊκό συγκριτικό δίκαιο και το εθνικό δίκαιο (όταν αυτό –κατά άρθρο 51 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.- εφαρμόζει το δίκαιο της Ένωσης). Ο ως άνω ορισμός είναι διαφωτιστικός και για το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο¹¹² αποτελώντας την θεωρητική διαπίστωση της ευρωπαϊκής των εννόμων τάξεων των κρατών μελών, αλλά και της διαπλοκής των διαφόρων επιμέρους συστημάτων, όπως αυτό του δικαίου της ΕΣΔΑ και της Ένωσης. Το δε τελευταίο είναι **ο απαραίτητος οργανωτικός, ενωτικός πυρήνας του διαμορφούμενου πολυεπίπεδου ευρω-ενωσιακού συστήματος. Κατά τούτο η «αρχή της υπεροχής» είναι στοιχείο του οργανωτικού υποσυστήματος που ανήκει σε ένα ευρύτερο πολυεπίπεδο σύστημα.**

Αναλυτικότερα, εθνικό και ευρωπαϊκό συνταγματικό δίκαιο συνεργούν επί ίσοις όροις¹¹³ ως αλληλοσυμπληρούμενα και αλληλοβοηθούμενα¹¹⁴ συστήματα αποτελώντας ένα σύστημα δικαίου, «μια ενότητα στην ουσία, παράγοντας, ιδανικά,

¹¹¹ Armin von Bogdandy (2017), *Was ist Europarecht?*, JuristenZeitung (JZ), Jahrgang 72 (2017) / Heft 12, S. 589-597 (9)

¹¹² Βλ. K. Nuotio (2014), *European Criminal Law*, The Oxford Handbook of Criminal Law, Comparative Law Online DOI:10.1093/oxfordhb/9780199673599.013.0048

¹¹³ Και όχι σε σχέση ιεραρχίας. Η κελσιανή πυραμίδα έχει γκρεμιστεί και η συζήτηση έχει μετατεθεί **στους όρους της συνέργειας** η οποία πρέπει να λαμβάνει υπόψη ότι ήδη από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και τη θέσπιση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας, τα δικαιώματα των πολιτών αποσυνδέθηκαν από την άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας και το κέντρο βάρους μεταφέρθηκε στην «ένωση των πολιτών» και στην ενεργοποίησή τους στον εν εξελίξει ευρωπαϊκό χώρο. Τα αιτήματα των πολιτών για συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, για εποπτεία των μηχανισμών λήψης αποφάσεων, για προστασία των συμφερόντων τους και της αξιοπρέπειάς τους, για διασφάλιση των ατομικών ελευθεριών και των δικαιωμάτων τους, αλλά και για μια ισάξια με τους άλλους αναδίπλωση μιας «*vita activa*» σε έναν δημόσιο χώρο, ικανό να παράγει αποτελεσματική διαβούλευση και αντιπαράθεση αποκτούν σε τούτο το πολυεπίπεδο σύστημα ακόμη μεγαλύτερη σημασία (με τις αναγκαίες κατά περιεχόμενο διαφοροποιήσεις) **για ένα κράτος μέλος το οποίο θέλει να είναι αποτελεσματικό και όχι διακηρυκτικά κυρίαρχο.**

¹¹⁴ Υπονοείται εδώ η θέση ότι δεν υπάρχουν πια «ολικά Συντάγματα», ικανά να ανταποκριθούν μόνα τους στις οικονομικές, τις κοινωνικοπολιτικές απαιτήσεις, αλλά και στην αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και την προάσπιση της δημοκρατικής αρχής και της ελευθερίας. **Πλέον, το ένα (ευρω-ενωσιακό) χέρι νίβει το άλλο (εθνικό) και τα δυο το πολυεπίπεδο συνταγματικό σύστημα και εν τέλει τον πολίτη.** Βλ. και ο. π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 299

μια μοναδική νομική λύση σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση»¹¹⁵. Το πολυεπίπεδο στοιχείο έχει μια **οριζόντια** (η συνεργασία, ο διάλογος και η αμοιβαία εμπιστοσύνη των κρατών μελών) και μια **κάθετη** διάσταση (το τοπικό, εθνικό, ευρωπαϊκό επίπεδο αρμοδιοτήτων, το καθένα λειτουργώντας υπέρ του πολίτη και της Ένωσης υπό τους όρους των αρχών του άρθρου 5 της ΣΕΕ και των νομολογιακών αρχών, όπως της αρχής της ενιαίας εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης κλπ¹¹⁶). Οι έννομες τάξεις δεν συνενώνονται, όπως διάφορα υγρά σε ένα δοχείο, ώστε να προκύπτει ένα υγρό μ' ένα μονάχα χρώμα¹¹⁷. Δεν εξαφανίζονται (ver-) λιώνοντας (-schmelzen) η μία έννομη τάξη μέσα στην άλλη χάριν ενός μονόχρωμου, ομοιόμορφου συνόλου. Για τον λόγο αυτό ο Bogdandy αναφέρεται στη «**συναρμογή**» («Ver-bindung», «Ver-zahnung») των εννόμων τάξεων, η οποία προϋποθέτει λογικά διαφορετικές οντότητες, οι οποίες αναπτύσσουν μια πυκνή σύνδεση και αλληλεπίδραση. **Η διασύνδεση, δε, αυτή είναι αναπόσπαστο στοιχείο της ταυτότητάς τους**¹¹⁸. Όλα τούτα, δε, συνδέονται με την επιδίωξη να βρεθεί ενότητα στην πολυμορφία, αλλά και να διασφαλιστεί «όσο το δυνατόν περισσότερη αυτονομία σε όση ενότητα είναι απαραίτητη»¹¹⁹. Εν τέλει «προβάλλει ένα άλλο σχήμα συν-οργάνωσης των εθνικών κρατών, που δεν είναι ένα άλλο κράτος, αλλά κάτι νέο»¹²⁰.

Στο πλαίσιο αυτό ομοίως και το *Ευρωπαϊκό Σύνταγμα* είναι κάτι νέο που προκύπτει από τη **συνέργεια** των διαφόρων διαπλεκόμενων εννόμων τάξεων¹²¹ και ξεχωρίζει για τον **αξιακό του χαρακτήρα και την κρισιμότητα του για την ευρωπαϊκή πολιτική**

¹¹⁵ I. Pernice (2014), *Πολυεπίπεδος συνταγματισμός και η κρίση της δημοκρατίας στην Ευρώπη*, <https://www.constitutionalism.gr/pernice-polyepipedos-syntagmatismos/>

¹¹⁶ Ο. π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 310 και Ignolf Pernice, ο.π.

¹¹⁷ Βλ. υπότιτλο άρθρου Bogdandy (ο.π.) *Was ist Europarecht?* : «Verbundene, nicht verschmolzene Rechtsordnungen»

¹¹⁸ Ο.π. Bogdandy

¹¹⁹ Βρισκόμαστε πλέον στον πυρήνα του σύγχρονου ομοσπονδισμού και της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Βλ. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 35 επ.

¹²⁰ Ο.π. σελ. 34. Συνειρμικά ο γράφων παρατηρεί το εξής : Στα *Φυσικά* (VII. 241b 24-27) του ο Αριστοτέλης ορίζει τον θεό ως «τό δέ πρῶτον κινῶν κινεῖται μὲν οὐχ ὑπ' ἄλλου δέ, ἀνάγκη αὐτό ὑφ' αὐτοῦ κινεῖσθαι». Θεός, δηλαδή, για τον Αριστοτέλη είναι εκείνο που κινεί, αλλά δεν πάσχει από άλλη κίνηση, δεν κινείται. Έτσι, μπορεί να βρίσκεται -ως η αιτία των πάντων- πάνω από όλα, στην κορυφή της ιεραρχίας. Συνεπώς προς την αριστοτελική λογική το περιγραφέν νέο σχήμα δεν μπορεί να μπει στην κορυφή κάποιας ιεραρχικής κλίμακας, γιατί και το ίδιο, όπως αναλύσαμε, **πάσχει, επηρεάζεται, διαμορφώνεται**. Έτσι η στατικότητα μιας ιεραρχικής κλίμακας αντικαθίσταται από τη δυναμικότητα των δρώντων παραγόντων, της οποίας η ποιότητα και ένταση εξαρτάται από την συνείδηση του καθοριστικού (καθορίζοντος και καθοριζόμενου) ρόλου τους.

¹²¹ Ο.π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 315

ενοποίηση¹²². Συνεπώς, η αναζήτηση ευρωπαϊκών συνταγματικών κανόνων θα γίνεται στα υποσυστήματα που αποτελούν το νέο ευρωπαϊκό πολυεπίπεδο σύστημα, ήτοι στο πρωτογενές και δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο, στην ΕΣΔΑ, στη νομολογία του ΔΕΕ, του ΕΔΔΑ και των εθνικών (συνταγματικών) δικαστηρίων, στη συνταγματική τάξη των κρατών μελών κ.ο.κ¹²³.

3.2 Ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης

Η διάταξη του άρθρου 67 ΣΛΕΕ θέτει τα κανονιστικά θεμέλια της συγκρότησης του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης (στο εξής : χ.ε.α.δ.). Η αρμοδιότητα που της δίνεται προς συν-άσκηση από τα κράτη μέλη (**άρθρο 4ι. ΣΛΕΕ**) έχει το στοιχείο του περιορισμού της ατομικής ελευθερίας των προσώπων και της περιστολής των ατομικών τους δικαιωμάτων (αν και νόμιμοι περιορισμοί, δεν παύουν να είναι περιορισμοί) και κατά τούτο πρέπει να συνδέεται με τις δικαιοκρατικές εγγυήσεις της ποινικής νομοθέτησης, προσαρμοσμένες στο ευρω-ενωσιακό σύστημα¹²⁴. Σκοπός της παρούσας ενότητας είναι η σκιαγράφηση του ειδικότερου υποσυστήματος του χ.ε.α.δ., ώστε να καταδειχθεί ότι η «*αρχή της υπεροχής*» λειτουργεί εντός ενός **προσεκτικά δομημένου θεσμικού χώρου «ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, με σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των διαφορετικών νομικών συστημάτων και παραδόσεων των κρατών μελών».**

Αρχικά, η δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις επιτυγχάνεται διά των *Οδηγιών*, το οποίο συνιστά δείγμα του σεβασμού «*του τύπου και των μέσων*»¹²⁵, τα οποία θα υιοθετήσει κάθε κράτος βάσει των δικών του ιδιαιτεροτήτων, για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος. Στο **άρθρο 82 ΣΛΕΕ** τίθενται οι όροι με τους οποίους η Ένωση θα θεσπίζει κανόνες βάσει των οποίων θα γίνεται η προσέγγιση των εννόμων τάξεων των κρατών μελών. Αξίζει να τονιστεί πως το στοιχείο **β) του άρθρου 82 παρ. 1 εδ. β** δηλώνει τον υψηλό βαθμό παρέμβασης της Ε.Ε. στην εθνική κυριαρχία, καθώς έχει αρμοδιότητα θέσπισης κανόνων για να κριθεί

¹²² Ο.π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 315

¹²³ Ο.π. Νέδα Κανελλοπούλου Μαλούχου (2012), σελ. 313, 315

¹²⁴ Βλ. αναλυτικότερα Μ.Καϊάφα-Γκμπάντι (2011), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο & Συνθήκη της Λισσαβώνας – Θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης και αρχές ποινικοποίησης σε ευρωπαϊκό περιβάλλον*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Μ.Καϊάφα-Γκμπάντι, Θ.Παπακυριάκου (2019), *Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

¹²⁵ Άρθρο 288 ΣΛΕΕ

(από το ΔΕΕ) ποιο κράτος μέλος έχει δικαιοδοσία (και) σε περίπτωση σύγκρουσης. Το **άρθρο 82** καταδεικνύει κατά πρώτον το γεγονός ότι αυτό το «νέο» σύστημα που προκύπτει είναι ο **οργανωτικός** πυρήνας της ευρω-ενωσιακής δικαιοταξίας και κατά δεύτερον την επιλογή των κρατών να **έπεται η εναρμόνιση** της θέσπισης κανόνων της αμοιβαίας αναγνώρισης.

Στο **ουσιαστικό ποινικό δίκαιο** προβλέπεται η δυνατότητα της Ε.Ε. να ποινικοποιεί συμπεριφορές που συνιστούν «*ιδιαιτέρως σοβαρή εγκληματικότητα*¹²⁶ με διασυνοριακή διάσταση»¹²⁷. Η **ευρύτητα της ποινικής αρμοδιότητας** φαίνεται από το δεύτερο εδάφιο της **παρ. 1 του άρθρου 83**, όπου δεν αναφέρονται συγκεκριμένα εγκλήματα, στα οποία έχει αρμοδιότητα ποινικοποίησης η Ε.Ε., αλλά «*τομείς εγκληματικότητας*». Υπέρ αυτού συνηγορεί και η δεύτερη παράγραφος του ίδιου άρθρου, ήτοι η «*λειτουργική ποινικοποίηση*», υπό την έννοια ότι νομιμοποιείται από την «*εξασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης*» (σε συνδυασμό, δηλαδή, με το άρθρο 4 της ΣΛΕΕ)¹²⁸.

Η ενωσιακή αρμοδιότητα ποινικοποίησης φτάνει μέχρι το σημείο της θέσπισης «*ελάχιστων κανόνων*» (**άρθρο 82 παρ. 2, άρθρο 83 παρ. 1**), ήτοι της θέσπισης εν τέλει της κοινής συνισταμένης, βάσει της οποίας θα κινηθούν τα κράτη-μέλη. Στο πλαίσιο αυτό τα κράτη – μέλη έχουν μεν υποχρέωση της τήρησης του ελάχιστου, αλλά την ελευθερία θέσπισης του αυστηρότερου πλαισίου με όριο το γεγονός ότι ανήκουν σε ένα σύστημα, το οποίο επιδιώκει με την εξέλιξη του την όλο και μεγαλύτερη και υπό όρους- εναρμόνιση των εννόμων τάξεων. Αυτό συνεπάγεται ότι το κράτος-μέλος δεν μπορεί να υπερ-ποινικοποιήσει ή να προβλέψει πολύ αυστηρότερο πλαίσιο ουσιαστικών διατάξεων από εκείνο το οποίο θεσπίζει ο ενωσιακός νομοθέτης¹²⁹. Συμπερασματικά, η έννοια του **ελάχιστου του ά. 83 παρ. 1**

¹²⁶ Χαρακτηριστικά τονίζει ο Μυλωνόπουλος ότι «*έχει ήδη επισημανθεί στην επιστήμη, ότι μια αξιόποινη πράξη δεν επιτρέπεται να καταστεί «ευρωπαϊκό έγκλημα» εκ μόνο του λόγου ότι περιλαμβάνεται στον κατάλογο των πράξεων της παρ. 1 εδ. β του άρθρου 83 ΣΛΕΕ, διότι, ακόμη κι αν είναι διασυνοριακή, μπορεί να έχει ελάχιστη απαξία. Μια δωροδοκία δημοσίου υπαλλήλου με 500 ευρώ, π.χ., που εμβάζονται από ένα κράτος – μέλος σε άλλο δεν μπορεί να υπαχθεί στην έννοια της ιδιαιτέρως σοβαρής εγκληματικότητας, έστω κι αν συνιστά περίπτωση διεθνικής διαφθοράς*». Ο.π. Χ. Μυλωνόπουλος, *Η ποινική δογματική στην Ευρώπη μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας*.

¹²⁷ Άρθρο 83 παρ.1.

¹²⁸ Βλ. παρακάτω για την αρχή της αποτελεσματικότητας.

¹²⁹ Και τούτο ενισχύεται από τη σιωπή του άρθρου 83, το οποίο δεν προβλέπει ρητώς όπως το ά. 82 της ΣΛΕΕ ότι «*η θέσπιση των ελάχιστων κανόνων που αναφέρονται στην παρούσα παράγραφο δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να διατηρούν ή να εισάγουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας των προσώπων*». Βλ. αναλυτικότερα V. Mitsilegas (2016), σελ. 62 - 63

ως μέρος ενός οργανωτικού πυρήνα του ενωσιακού δικαίου και ιδίως του χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης δημιουργεί **την υποχρέωση στον εθνικό νομοθέτη να ιδεί την ενσωμάτωση της Οδηγίας ως ισορρόπηση μεταξύ ελευθερίας αυστηροποίησης του πλαισίου εντός του δικαιοκρατικού πλαισίου του ποινικού δικαίου, αλλά και ως παράγοντα ενίσχυσης της ενότητας στη διαφορετικότητα.**

Περαιτέρω, η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, ως μοντέλο διακυβέρνησης και διαχείρισης της «ενότητας στη διαφορετικότητα», έχει ως πυρήνα της αμοιβαία εμπιστοσύνη. Η αρχή αυτή αναγνωρίστηκε από τη σύνοδο του *Τάμπερε*¹³⁰ ως «ο κινητήρας της ευρωπαϊκής ενοποίησης στα ποινικά θέματα»¹³¹. Τα κράτη παραμένουν κυρίαρχα ως προς την επιβολή του νόμου έχοντας απορρίψει την πλήρη ομοιομορφία των ποινικών δικαίων μέσω του ευρω-ενωσιακού δικαίου, πράγμα που οδηγεί στην υιοθέτηση της αμοιβαίας αναγνώρισης, ήτοι της αυτόματης αναγνώρισης των άλλων εθνικών συστημάτων ως **λειτουργικά ισοδύναμων**¹³² στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, πράγμα που θεμελιώνεται (και θεμελιώνει) από την αμοιβαία εμπιστοσύνη τους¹³³.

Το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης (στο εξής Ε.Ε.Σ.) ως το πρώτο μέτρο εφαρμογής της αμοιβαίας αναγνώρισης ανέδειξε γρήγορα τα προτερήματά της : ταχύτητα, ελάχιστη δυνατή τυπικότητα¹³⁴, αμοιβαία δέσμευση για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που απορρέει από τη συμμετοχή του κάθε κράτους στο ευρω-ενωσιακό σύστημα. Κατά τούτα, μια εθνική κυριαρχική πράξη, μια απόφαση δικαστικής αρχής, ένα ένταλμα, κυκλοφορούν ελεύθερα εντός του χώρου επειδή το κράτος μέλος που τα παρήγαγε γινόμενο σεβαστό ως βασικός νομικός, πολιτικός, πολιτισμικός παράγοντας στο ευρω-ενωσιακό σύστημα, σέβεται με τον ίδιο τρόπο τα άλλα κράτη μέλη, επειδή τηρούν τις δικαιοκρατικές εγγυήσεις αυτού του συστήματος, αποδεχόμενο ότι λειτουργούν υπέρ της ενότητας στη διαφορετικότητα

¹³⁰ «Συμπεράσματα της Προεδρίας - Τάμπερε, 15 και 16 Οκτωβρίου 1999», Τίτλος : «VI. Αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων», παρ. 33 επ.

¹³¹ V. Mitsilegas (2016), 124.

¹³² Ο. Τσόλκα (2018), *Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ*, Ποινικά Χρονικά, τ. ΞΗ', τεύχος 6ο, σελ. 425-432, Αρ. Τζαννετής (2020), *Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητούμενου στην ενωσιακή ποινική συνεργασία*, Αθήνα, Π. Ν. Σάκουλας σελ. 42

¹³³ Ο.π. V. Mitsilegas (2016), 126.

¹³⁴ Ο.π. V. Mitsilegas (2016), 127.

με κέντρο την προσεκτική συναρμογή των συστατικών της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ασφάλειας. Κι αυτό είναι η εναργέστερη απόδειξη του συνταγματικού πλουραλισμού.

Με αφορμή το Ε.Ε.Σ. τέθηκε ως ζήτημα το *μαχητό* του τεκμηρίου της αμοιβαίας εμπιστοσύνης¹³⁵, κυρίως με αφορμή το ερώτημα αν η αρχή εκτέλεσης του εντάλματος υποχρεούταν να έχει *τυφλή*¹³⁶ εμπιστοσύνη στην αρχή έκδοσης ως προς την τήρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ελλείπει ρητού λόγου άρνησης εκτέλεσης του ΕΕΣ για μη τήρηση από το κράτος έκδοσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹³⁷ τέθηκαν προδικαστικά ερωτήματα για τα όρια ελέγχου που πρέπει να διενεργεί το κράτος εκτέλεσης¹³⁸. Τα σοβαρά ζητήματα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων που τέθηκαν, δημιουργούν ανησυχία στο βαθμό που συνδυάζονται με την *«παράλειψη ρητής θέσπισης στο επίπεδο του πρωτογενούς δικαίου μιας επιφύλαξης ordre public υπέρ των εθνικών εννόμων τάξεων, αφενός, και [με την] προσήλωση της νομολογίας του ΔΕΕ στην αυστηρή τήρηση των αρχών της υπεροχής, της ενότητας και της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου, αφετέρου»*¹³⁹.

Το ΔΕΕ, όμως, στην Ν. Σ. (C-411/10) και Μ. Ε. (C-493/10) έκρινε άλλως. Η τελευταία δεν αφορούσε την αστυνομική και δικαστική συνεργασία, αλλά το δίκαιο του ασύλου και τον Κανονισμό 343/2003 και είναι χαρακτηριστική, διότι το Δικαστήριο έκρινε ότι : *«εάν γινόταν δεκτό ότι ο κανονισμός 343/2003 επιβάλλει αμάχητο τεκμήριο σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τότε θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι θέτει ο ίδιος εν αμφιβόλω τις εγγυήσεις που σκοπούν στον εκ μέρους της Ένωσης και των κρατών μελών σεβασμό των θεμελιωδών*

¹³⁵ Ο.π. V. Mitsilegas (2016), 131.

¹³⁶ Ο.π. Τζαννετή (2020)

¹³⁷ Βλ. άρθρα 3 και 4 της Απόφασης Πλαισίου **2002/584/ΔΕΥ**. Υπάρχει μόνο μια αναφορά στο άρθρο **1 παρ.3** : *«Η παρούσα απόφαση-πλαίσιο δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την τροποποίηση της υποχρέωσης σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των θεμελιωδών νομικών αρχών, όπως διατυπώνονται στο άρθρο 6 της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση»*, η οποία εν τέλει παραπέμπει και στο σύστημα προστασίας του ΕΔΔΑ. Βλ. και άρθρο **52 παρ. 3** του Χάρτη ΘΔ.

¹³⁸ **C-396/11 Radu** (σκ. 33 επ.), όπου ρητά το Δικαστήριο κατέληξε ότι *«οι δικαστικές αρχές εκτέλεσης δεν μπορούν να αρνηθούν να εκτελέσουν ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης που έχει εκδοθεί στο πλαίσιο της άσκησης ποινικής δίωξης για τον λόγο ότι πριν την έκδοση του εντάλματος αυτού»* δεν τηρήθηκε κάποιο θεμελιώδες δικαίωμα, κι αυτό λόγω του πνεύματος χάριν αποτελεσματικότητας του συστήματος που εγκαθιδρύει η αμοιβαία αναγνώριση. Βλ. παρακάτω **C-399/11 Stefano Melloni κατά Ministerio Fiscal**

¹³⁹ Ο. π. σελ. 851

*δικαιωμάτων*¹⁴⁰. Τούτο θα ίσχυε, ιδίως, στην περίπτωση διατάξεως προβλέπουσας ότι ορισμένα κράτη είναι «ασφαλή» όσον αφορά τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, εάν η διάταξη αυτή ερμηνευόταν υπό την έννοια ότι αποτελεί αμάχητο τεκμήριο που απαγορεύει την οποιαδήποτε περί του αντιθέτου απόδειξη»¹⁴¹. Βέβαια, αν αυτό ισχύει ως προς την ασφάλεια του χώρου, γιατί να μην ισχύει ως προς την ελευθερία και τη δικαιοσύνη¹⁴²; Στη συνάφεια αυτή ο Παπακυριάκου¹⁴³ επισημαίνει ότι «οι στόχοι της ελευθερίας, της ασφάλειας και της (ουσιαστικής) δικαιοσύνης θα πρέπει να εκπροσωπούνται **ταυτόχρονα και ισόρροπα**». Ως εκ τούτου δεν μπορεί το Δικαστήριο να νομολογεί διαφορετικά σε ζητήματα που (οφείλουν να) έχουν **ταυτόχρονη και ισόρροπη** αντιμετώπιση και τα οποία εν τέλει αφορούν τα θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία πρέπει να γίνονται σεβαστά, όπως προβλέπει και το άρθρο **67 παρ. 1 της ΣΛΕΕ και το άρθρο 6 της ΣΕΕ**. Στην, δε, Aranyosi – Căldăraru, το απόλυτο της απαγόρευσης της «απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης» οδήγησε το ΔΕΕ να κρίνει ότι, όταν «η δικαστική αρχή του κράτους μέλους εκτέλεσης έχει στη διάθεσή της στοιχεία τα οποία μαρτυρούν πραγματικό κίνδυνο απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης των κρατουμένων στο κράτος μέλος έκδοσης» πρέπει να εκτιμήσει την κατάσταση και, αν τελικά, όντως συντρέχει, να μην εκτελέσει το Ε.Ε.Σ¹⁴⁴.

Κατόπιν τούτων, ο γράφων επιχειρεί μια τολμηρή παρατήρηση, ώστε να καταδειχθεί η συνταγματική δομή του χ.ε.α.δ. : **η ανθρώπινη αξιοπρέπεια**, ως ένα απόλυτο δικαίωμα, οδήγησε το ΔΕΕ να δημιουργήσει –έστω με αυστηρότητα ως προς την εφαρμογή της- μια εξαίρεση στον τρόπο διαχείρισης της «ενότητας στη διαφορετικότητα». **Η εξαίρεση υποδηλώνει τη συνεκτίμηση της εκάστοτε ειδικής, διαφορετικής περίπτωσης**. Η συνεκτίμηση αυτή (του ειδικού) προκύπτει και από το σύστημα του ευρωενωσιακού συστήματος. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής : τα δικαιώματα του κατηγορουμένου σε μια ποινική διαδικασία αφορούν το εκάστοτε διωκόμενο πρόσωπο, υπό την έννοια ότι λαμβάνεται υπόψη η γλώσσα την οποία

¹⁴⁰ Σκ.100

¹⁴¹ Σκ.101. Υπογράμμιση του γράφοντος. Βλ. και C-404/15 και C-659/15 PPU Aranyosi – Căldăraru, σκ. 85 και Γνωμοδότηση του ΔΕΕ 2/13, σκ. 191-193

¹⁴² Για τον Μιτσιλέγκα αυτή η προσέγγιση πρέπει να ισχύει και στον τομέα του ποινικού δικαίου. Βλ. αναλυτικότερα ο.π. V. Nitsilegas (2016), σελ. 139

¹⁴³ Παπακυριάκου σε Σκουρή Β. (επιμ.) (2020), *Συνθήκη της Λισσαβώνας Ερμηνεία κατ' άρθρον, Συνθήκη για την ΕΕ - Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ - Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σελ. 766-767. Ο ίδιος κάνει λόγο για «**λειτουργική σύζευξη**» των παραπάνω πολιτικών (σελ.758).

¹⁴⁴ C-404/15 και C-659/15 PPU

καταλαβαίνει¹⁴⁵ και οι συνθήκες υπό τις οποίες διώκεται, ώστε να μπορεί να εκπροσωπηθεί από συνήγορο υπεράσπισης ακόμα κι αν η προσωπική του οικονομική κατάσταση δεν το επιτρέπει, αλλά και να γίνεται σεβαστή η βούλησή του να σωπάσει¹⁴⁶. Περαιτέρω, το τεκμήριο της αθωότητας¹⁴⁷ σημαίνει μεταξύ άλλων ότι μια δίκαιη, ελεύθερη και ασφαλής πολιτεία δεν μπορεί να θεωρεί κάποιον κατά τεκμήριο ένοχο, γιατί αυτό θα σήμαινε ότι εξισώνει επί το χείρον την ποικιλία των ανθρωπίνων συμπεριφορών. Σύμφωνα με τα ανωτέρω η ανθρώπινη αξιοπρέπεια αναγνωρίζεται και σε επίπεδο ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου ως «θεμελιώδης ισότητα [και] θεμελιώδης μοναδικότητα»¹⁴⁸ και κατά τούτο πρέπει να συνεκτιμάται πάντα η εκάστοτε διαφορετική περίπτωση. Επειδή ακριβώς, όμως, είναι μια αρκετά ευρεία αρχή τίθενται από το ΔΕΕ όρια εν όψει της ζητούμενης ενότητας και χάριν της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Θα μπορούσε να αποφασίσει άλλως στην *Aranyosi* και *Caldararu*; Η απάντηση είναι –κατά τον γράφοντα– αρνητική.

Βέβαια, αυτό που έχει σημασία εδώ είναι ότι το ευρω-ενωσιακό σύστημα θέτει το ίδιο τους τους όρους και τα όρια λειτουργίας του, ως μέρος ενός ετεραρχικού¹⁴⁹ πολυεπίπεδου και πολυπολιτισμικού συστήματος εντός ενός συγκεκριμένου ιστορικού χώρου, όπου το περιεχόμενο των δικαιωμάτων διαμορφώνεται και από τα εθνικά δικαστήρια και από το ΕΔΔΑ Έτσι, η αναζήτηση των ορίων της εμπιστοσύνης αναδεικνύει και το συμβαίνον, ήτοι ότι «η ευρωπαϊκή απονομή της ποινικής δικαιοσύνης αναπτύσσεται με την μορφή της δικτύωσης, μέσω του διαλόγου ευρωπαϊκών και εθνικών δικαστικών αρχών»¹⁵⁰.

¹⁴⁵ Βλ. **Οδηγία (ΕΕ) 2010/64** σχετικά με το «δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία».

¹⁴⁶ Βλ. **Οδηγία (ΕΕ) 2012/13** σχετικά με το «δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών».

¹⁴⁷ Βλ. **Οδηγία (ΕΕ) 2016/343** «για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας».

¹⁴⁸ Βλ. W. Heusel, P. J. Rageade (2019), *The Authority of EU Law - Do We Still Believe in It?*, Trier Germany, Springer, σελ. 12

¹⁴⁹ Όπου δεν δεσμεύει μονάχα, αλλά και δεσμεύεται από τη νομολογία του, η οποία ανάγεται σε μια νέα πηγή δικαίου για το ηπειρωτικό δίκαιο.

¹⁵⁰ St. Braum σε Τσόλκα (2018) ο.π.

3.3. Το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο

Ο επιθετικός προσδιορισμός «ευρω-ενωσιακό» προτείνεται από την Τσόλκα και υιοθετείται και εδώ, διότι αποδίδει με τον πιο ευσύνοπτο τρόπο τα αναλυθέντα. Πλέον συγκεκριμένα : αποδίδεται η *σύγχρονη* λειτουργία και η διάδραση του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ε.Ε στον ευρωπαϊκό χώρο. Έτσι, το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο αποτελείται από το εθνικό *stricto sensu* ποινικό δίκαιο (όταν εφαρμόζει ενωσιακό δίκαιο και το δίκαιο της ΕΣΔΑ), το δίκαιο της Ε.Ε. και του Συμβουλίου της Ευρώπης, κυρίως της ΕΣΔΑ¹⁵¹, συμπεριλαμβανομένων και των κανόνων που έχουν «*ποινικό χαρακτήρα*», βάσει των κριτηρίων Engel του ΕΔΔΑ¹⁵². Το *νέο όλον* που προκύπτει είναι ένα *σύστημα* που αναζητά τους κανόνες λειτουργίας του με τελικό ζητούμενο την «*εσωτερική συνοχή*» του, τη συμβατότητα των δρώντων παραγόντων¹⁵³. Η δυναμική εξέλιξη της ΕΕ και της ΕΣΔΑ προκαλεί την κλασσική θεώρηση του ποινικού δικαίου λόγω ενός συνόλου παραγόντων, όπως : της στενής σχέσης του ευρω-ενωσιακού δικαίου με την πολιτική διαδικασία, την ιστορική πραγματικότητα και με το κάθε φορά στάδιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, λόγω της αμφισβήτησης του σχήματος της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου και της ταυτόχρονης συναίρεσης (ή και κατάργησης) της διάκρισης ουσιαστικών και τυπικών πηγών του δικαίου¹⁵⁴, λόγω της διεπιστημονικότητάς που πια το χαρακτηρίζει, αλλά και λόγω της μετάλλαξης παραδοσιακών εννοιών, όπως αυτή της εθνικής κυριαρχίας και της δημοκρατίας και τέλος λόγω της διάδρασης των εννόμων τάξεων με όρους «*συνέργειας*» και όχι απλής υποδοχής¹⁵⁵. Έτσι, το ποινικό δίκαιο συναντάται με τις πλουραλιστικές αντιλήψεις σε ένα πλαίσιο όπου τα πολλαπλά επίπεδα λειτουργούν ετεραρχικώς με όρους δικτύου και όχι ιεραρχικώς με όρους πυραμίδας.

Περαιτέρω, το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο συναντάται με τη συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Κατά τούτο το «*ευρω-*» αποδίδει τη *διάδραση* των αξιών και των θεμελιωδών αρχών και δικαιωμάτων, όπως αυτά αποτυπώνονται στο άρθρο 2 και 6 παρ. 3 της ΣΕΕ¹⁵⁶ συνιστώντας τον «*κανονιστικό πυρήνα*» της «*σχέσης*

¹⁵¹ Ο.π. B. Hecker (2015), *Europäisches Strafrecht*, Berlin, Springer

¹⁵² Βλ. Τσόλκα σε Ο. Τσόλκα, Δ. Αρβανίτης (2021), *Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας στις ποινικές υποθέσεις (Ν. 4489/2017)* σε Παύλου Κ. Σ., Σάμιος Π. Θ., Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, Ερμηνεία κατ' άρθρον, Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας

¹⁵³ Ο.π. Τσόλκα (2021)

¹⁵⁴ Ο.π. Κανελλοπούλου (1995) σελ. 24

¹⁵⁵ Ο.π. Κανελλοπούλου – Μαλούχου (2012)

¹⁵⁶ Ο.π. Τσόλκα (2021)

μεταξύ των «εθνικών» και του «ευρωπαϊκού συνταγματικού επιπέδου» στο πλαίσιο του πολυεπίπεδου συνταγματισμού¹⁵⁷. Ο τελευταίος, δε, νοείται ως η διαδικασία κατά την οποία οι Συνθήκες της Ε.Ε. εξελίχθηκαν σταδιακά από «ένα σύνολο νομικών ρυθμίσεων που δεσμεύουν κυρίως κράτη σε ένα καθέτως ενσωματωμένο νομικό καθεστώς που απονέμει δικαστικώς επιδιώξιμα δικαιώματα και υποχρεώσεις σε όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα, ιδιωτικά και δημόσια, εντός της σφαίρας εφαρμογής του»¹⁵⁸. Υπό την παραπάνω λογική, η «αρχή της υπεροχής», ιδίως στο ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο **δεν (πρέπει να) υποδηλώνει την αναφορά της σε ένα ιεραρχικό μοντέλο οργάνωσης του δικαίου**¹⁵⁹. Περαιτέρω, ως στοιχείο του ενωσιακού δικαίου πρέπει να λαμβανει υπόψη τους κανόνες που αυτό αναγνωρίζει και παράγει¹⁶⁰.

Κατά τα ανωτέρω, από τη στιγμή που το ΔΕΕ αντιμετωπίζει την «αρχή της υπεροχής» ως ένα από τα «χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δικαίου της Ένωσης»¹⁶¹ δεν είναι (ευρω-ενωσιακά) συστηματικά ορθό να νοείται ως μια απόλυτη, αδιαπραγμάτευτη αρχή. Η σχετικοποίηση της «αρχής της υπεροχής» υποστηρίζεται εδώ, διότι δεν μπορεί αυτή να μη λαμβάνει υπόψη την αναζήτηση ενός ουσιαστικού ευρωπαϊκού συντάγματος. Η τελευταία, δε, είναι η έκφραση της ιστορικής ανάγκης να νομιμοποιείται¹⁶² το ευρω-ενωσιακό σύστημα (άρα και οι κανόνες που το δομούν) «μέσα από το ιστορικό γίνεσθαι και τον αντίστοιχο νομικό πολιτισμό που προϋπάρχει της δικής [του] δικαιογενεσιουργικής πρωτοβουλίας»¹⁶³ και να δοκιμάζονται με «άξονες την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ελευθερία, την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη, και με βάση τη δημοκρατική αρχή»¹⁶⁴, πόσο μάλλον, όταν αυτή η διαδικασία αφορά το ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο ως νέα μορφή δημόσιας εξουσίας που αναπτύσσεται πέραν του κράτους και περιπλέκεται σε ένα «δίκτυο πολλαπλών και θεσμικών δράσεων»¹⁶⁵.

¹⁵⁷ Ο.π. Κανελλοπούλου (2012), σελ. 314

¹⁵⁸ Βλ. A.Stone σε J. H.H. Weiler (2003), *The Reformation of European Constitutionalism*, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 35, No. 1, DOI : <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00052>.

¹⁵⁹ Ο.π. Τσόλκα (2021)

¹⁶⁰ Βλ. παραπάνω και την «συνταγματοποίηση», όπως την εννοεί ο Mitsilegas.

¹⁶¹ Γνωμοδότηση 2/13 του ΔΕΕ, σκ. 166

¹⁶² Σκόπιμη η χρήση του ενεστώτα. Δεν θα «νομιμοιηθεί» άπαξ. Θα (πρέπει να) νομιμοποιείται, όσο θέλει να υπάρχει.

¹⁶³ Πρβλ. Sieyes σε Κανελλοπούλου (1995), σελ. 26

¹⁶⁴ Πρβλ. Τσάτσος σε Κανελλοπούλου (1995), σελ. 26

¹⁶⁵ Braum σε Τσόλκα, ο.π.

4. Περιεχόμενο της «αρχής της υπεροχής»

4.1. Η ανάδειξη της αρχής μέσα από τη νομολογία του ΔΕΕ και των εθνικών δικαστηρίων

Όλα ξεκίνησαν από δύο αποφάσεις του ΔΕΕ, η μία ήταν η **Van Gend en Loos** το 1962 και η άλλη ήταν η **Costa κατά Enel**, δυο χρόνια μετά. «*Η Συνθήκη [...] αποτελεί κάτι περισσότερο από μια συμφωνία που δημιουργεί μόνο αμοιβαίες υποχρεώσεις μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών*». Στα κοινοτικά (τότε) όργανα «*έχουν παρασχεθεί κυριαρχικά δικαιώματα, η άσκηση των οποίων επηρεάζει τόσο τα κράτη μέλη όσο και τους πολίτες τους*». Το Δικαστήριο έχει σημαντικό ρόλο στο να εξασφαλίζει την «*ενότητα της ερμηνείας της Συνθήκης από τα εθνικά δικαστήρια*» επιβεβαιώνοντας «*ότι τα κράτη έχουν αναγνωρίσει στο κοινοτικό δίκαιο ισχύ την οποία μπορούν οι πολίτες να επικαλούνται ενώπιον αυτών των δικαστηρίων [...] Από τις προηγούμενες σκέψεις πρέπει να συναχθεί ότι η Κοινότητα αποτελεί νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου, υπέρ της οποίας τα κράτη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, σε περιορισμένους έστω τομείς, και της οποίας υποκείμενα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά επίσης και οι υπήκοοι τους. Επομένως, όπως το κοινοτικό δίκαιο, που είναι ανεξάρτητο από τη νομοθεσία των κρατών μελών, δημιουργεί υποχρεώσεις στους ιδιώτες, πρέπει επίσης να γεννά και δικαιώματα υπέρ αυτών*»¹⁶⁶. Οι σκέψεις αυτές του Δικαστηρίου στην υπόθεση Van Gend en Loos εισάγουν για πρώτη φορά την αρχή του **αμέσου αποτελέσματος** του ενωσιακού (τότε κοινοτικού) δικαίου. Γιατί, όμως, μας αφορά μια απόφαση 58 χρόνια μετά; Ποια είναι η σχέση της με την αρχή της υπεροχής, για την οποία το Δικαστήριο μίλησε λίγο αργότερα στην **Costa κατά Enel**¹⁶⁷;

Η Van Gend en Loos συνταγματοποίησε την έννομη τάξη της Κοινότητας σε ένα πλαίσιο **που ήδη υπήρχε** ο θεσμός του προδικαστικού ερωτήματος¹⁶⁸. Από τη στιγμή που τίθεται ερώτηση αναγνωρίζεται –κάποιου είδους- σχέση¹⁶⁹. Είχε έρθει ο καιρός

¹⁶⁶ **C-26/62 Van Gend en Loos**

¹⁶⁷ **C-6/64 Costa κατά Enel**

¹⁶⁸ J. H.H. Weiler, *Revisiting Van Dend en Loos : Subjectifying and Objectifying the Individual* σε Tizzano A., Kokott J., Prechal S. (επιμ.), *50th Anniversary of the judgment Van Gend en Loos 1963-2013*, Luxemburg, Court of justice of the European Union, διαθέσιμο στο : <https://curia.europa.eu/>, σελ. 12

¹⁶⁹ Ο Bruno de Witte αναγνωρίζει την καινοτομία της υπόθεσης Van Gend en Loos στο ίδιο το γεγονός της ερώτησης του ολλανδικού δικαστηρίου που ζήτησε να (του) εξειδικευτούν οι

σε ένα τέτοιο υπερεθνικό μοντέλο να τεθούν οι όροι αυτής της σχέσης, έστω για χάρη του διαλεκτικής πορείας της Ιστορίας. Με την απόφαση αυτή ο ιδιώτης γίνεται ένα βασικό υποκείμενο δικαίου¹⁷⁰, ευρωπαϊκός, καθοριστικός παράγοντας, πριν ακόμα την εγκαθίδρυση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας¹⁷¹. Το ΔΕΚ θέλει την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Κοινότητας και έτσι ομολογεί ότι αυτή εξαρτάται, τόσο από τα κράτη μέλη (αφού αυτά κατ' ουσία το πραγματώνουν και το επιβάλλουν), όσο και από τους πολίτες τους. **Οι όροι της σχέσης** αρχίζουν να διαφαίνονται και θα μπορούσαν να περιγραφούν συνοπτικά με τον παραλληλισμό της **σχέσης θεού και ανθρώπου**. Ο θεός χρειάζεται τον άνθρωπο, για να γίνει πραγματικότητα (θρησκεία) η θέλησή του¹⁷². Κατά προέκταση, **η αυτονομία των δρώντων παραγόντων** (κράτη-μέλη και Ένωση) **υπάρχει ως το σημείο που αρχίζουν να είναι συνυπεύθυνοι** (πέραν της αυτονομίας που θέλουν να διεκδικούν) για την πραγματικότητα την οποία δημιουργούν¹⁷³. Ο Pernice¹⁷⁴ ομιλεί περί μιας «**αφομοιωμένης αυτονομίας**¹⁷⁵» δεδομένου, μάλιστα, και του συνταγματικού πλουραλισμού. **Ζητούμενο, συνεπώς, είναι η αναζήτηση ενός μετα-κανόνα¹⁷⁶ (ή μετα-κανόνων) που θα μπορεί να εξασφαλίζει ασφάλεια δικαίου χωρίς να εγκαθιδρύει σχέσεις ιεραρχίας¹⁷⁷ σε ένα διαδραστικό – πλουραλιστικό σύστημα που όλοι είναι αυτόνομοι, επειδή ακριβώς σέβονται την αυτονομία των άλλων κατά το περιεχόμενο του άρθρου 4 παρ.3 της ΣΕΕ¹⁷⁸.**

όροι τήρησης της επίμαχης κοινοτικής διάταξης, χωρίς να εμμένει σε κάποια εθνική του νομική παράδοση. Βλ. αναλυτικότερα Bruno de Witte, ο. π. σελ 94.

¹⁷⁰ Βλ. Marta Cartabia ο. π. σελ. 157

¹⁷¹ Ο.π. σελ. 14

¹⁷² Ο.π. σελ. 15

¹⁷³ Στο ποινικό δίκαιο αυτό που, μεταξύ άλλων, πρέπει να ληφθεί ιδιαιτέρως υπόψη ως προς την ενότητα εφαρμογής του ευρω-ενωσιακού δικαίου είναι η αποτροπή του forum shopping από πλευράς του διωκομένου, ήτοι η δυνατότητα να επιλέγει μεταξύ πλειόνων δικαιοδοσιών εκείνη που τον συμφέρει.

¹⁷⁴ Ο.π. σελ. 61

¹⁷⁵ «Embedded autonomy», ο.π. σελ. 63.

¹⁷⁶ Ο.π. σελ. 67

¹⁷⁷ Η ιδεολογία, δε, προαπαιτεί ένα είδος αδιαπραγμάτευτης αυθεντίας, που μαρτυρά την ύπαρξη σχέσης ιεραρχίας. Βέβαια, η θρησκεία μαραίνεται, όταν αντιμετωπίζεται ως ιδεολογία...

¹⁷⁸ Και εδώ ο θεσμός του προδικαστικού ερωτήματος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, καθώς δημιουργείται ο χώρος να συζητηθούν με επιχειρήματα «ζητήματα αυτονομίας», όπως προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων, αρμοδιοτήτων και εθνικής ταυτότητας. Pernice, ο.π. σελ. 65

Η θέση της Ένωσης¹⁷⁹ για την «αρχή της υπεροχής» είναι σαφής : οι στόχοι και η ιδιαιτερότητα του ευρω-ενωσιακού συστήματος και η αυτόνομη φύση του ενωσιακού δικαίου την καθιστούν «*θεμελιώδη αρχή του εν λόγω δικαίου*» σε σημείο που να σημαίνει ότι «*κάθε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο*», αντίθετο με το ενωσιακό δίκαιο οδηγεί σε απώλεια του ενωσιακού του χαρακτήρα και στη διακύβευση της νομικής βάσης της ίδιας της Κοινότητας¹⁸⁰.

Αρχικά, πρέπει να επισημανθεί ότι το ενωσιακό δίκαιο είναι ένα σύστημα που εξαρτάται «*διαδικαστικά και ουσιαστικά από το δίκαιο των κρατών μελών*», καθώς κατά κανόνα αυτά θα το εφαρμόσουν και συχνά εντός ενός πλαισίου που κατ' αρχήν δέχεται την διαδικαστική τους αυτονομία¹⁸¹. Έτσι, το Δικαστήριο δέχεται παγίως ότι «*απόκειται στην εθνική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να ορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να ρυθμίσει τις διαδικαστικές λεπτομέρειες ασκήσεως των ενδίκων μέσων που αποσκοπούν στη διασφάλιση των δικαιωμάτων που αντλούν οι πολίτες*» από το ενωσιακό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση ότι η άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η Ένωση δεν θα καθίσταται «*αδύνατη στην πράξη ή υπερβολικά δυσχερής*»¹⁸². Δυνάμει της αρχής της δοτής αρμοδιότητας έχουν ανατεθεί στο Δικαστήριο συγκεκριμένες αρμοδιότητες¹⁸³ και συνεπώς -ελλείψει ενωσιακής ρύθμισης- τα κράτη μέλη ρυθμίζουν τους δικονομικούς κανόνες που θα διέπουν την εφαρμογή των ενωσιακών ρυθμίσεων¹⁸⁴. Πρόκειται για την αρχή της «*θεσμικής και διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών*»¹⁸⁵.

¹⁷⁹ Για τη θεμελίωση της «αρχής της υπεροχής» βλ. αναλυτικότερα Παπαδοπούλου Λ. (2009), *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο : Το ζήτημα της «υπεροχής»*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 218 επ. Τα κράτη μέλη, υποστηρίζουν ότι η Ένωση υπάρχει, επειδή αυτά το αποφάσισαν και αυτά είναι εν τέλει οι «κύριοι των Συνθηκών», **με δεδομένο, μάλιστα ότι κατά άρθρο 50 ΣΕΕ η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων στην Ένωση δεν είναι οριστική**. Το παράδειγμα της Μ. Βρετανίας είναι το πλέον ενδεικτικό.

¹⁸⁰ **Δήλωση 17** της συνθήκης της Λισαβόνας σχετικά με την υπεροχή. Είναι σημασιολογικά φορτισμένη η επιλογή να μην περιλαμβάνεται η «αρχή της υπεροχής» στο κυρίως κείμενο των Συνθηκών, αλλά και δηλωτικό της πολιτικής διαπραγμάτευσης μεταξύ Ένωσης και κρατών.

¹⁸¹ Maciej Szpunar σε W. Heusel, P. J. Ragueade (2019), *The Authority of EU Law - Do We Still Believe in It?*, Trier Germany, Springer, σελ. 124

¹⁸² Βλ. ενδεικτ. **C-430/93** και **C-431/93 van Veen**

¹⁸³ Πλιάκος Δ. Α. (2018), Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 317-318.

¹⁸⁴ **C- 33/76 Landwirtschaftskammer für das Saarland** (σκ. 5)

¹⁸⁵ Καραγεώργου Β. (2021), Η Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη για Περιβαλλοντικά Ζητήματα Ενώπιον των Εθνικών Δικαστηρίων, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 8

Παράλληλα, το ενωσιακό δίκαιο συνιστά μια «δικαιοπαραγωγική κοινότητα»¹⁸⁶, της οποίας το *οντολογικό ζέφωτο* είναι η αξίωση για την (αποτελεσματική) εφαρμογή της. Πώς αλλιώς θα αξιώσει την ύπαρξή της, από τη στιγμή που δεν έχει τα μέσα επιβολής του νόμου που παράγει¹⁸⁷; Πρέπει να τονιστεί ότι το περιεχόμενο της «αρχής της υπεροχής»¹⁸⁸, όπως εξειδικεύτηκε κατά τα πρώτα χρόνια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, θα μπορούσε να αναγνωσθεί ως ιστορική επιταγή, καθώς απαιτούνταν μια *κεντρομόλα* δύναμη που θα έλυνε το τότε αδιέξοδο της πολιτικής ενοποίησης των κρατών της Ευρώπης¹⁸⁹. Πλέον τα πράγματα έχουν αλλάξει. Ιστορική επιταγή, όπως αυτή διατυπώνεται θεσμικά και στο επίπεδο του ποινικού δικαίου, είναι η διαχείριση της «ενότητας στην πολυμορφία» με εμφανή πια -κατακτημένο- σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα¹⁹⁰. Τα κράτη μέλη μετέθεσαν έτσι, το μεγαλύτερο κομμάτι της ανησυχίας τους ως προς το εύρος της «αρχής της υπεροχής» από την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον σεβασμό της εθνικής τους ταυτότητας (βλ. παρακάτω)¹⁹¹.

Το Δικαστήριο με την *Van Gend en Loos* αναγνώρισε αρχικά ότι το κοινοτικό δίκαιο γεννά υποχρεώσεις και δικαιώματα με άμεση ισχύ¹⁹² υπέρ των ιδιωτών, οι οποίοι είναι πια υποκείμενα αυτού του «νέου» δικαίου, το οποίο μπορούν υπό προϋποθέσεις να το επικαλεστούν, ακόμα κι αν δεν έχει ενσωματωθεί¹⁹³. Λίγο αργότερα η ρηξικέλευθη τότε απόφαση του Δικαστηρίου *Costa κατά Enel* χαρακτήρισε την Κοινότητα ως «*ιδιαίτερη έννομη τάξη*» έχουσα «*πραγματικές εξουσίες απορρέουσες*» από τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων και των κυριαρχικών δικαιωμάτων των κρατών μελών. Απονομή αρμοδιοτήτων στην Κοινότητα σημαίνει αναγκαίως την

¹⁸⁶ Ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009) σελ. 61

¹⁸⁷ Εδώ, ίσως, το άρθρο 7 ΣΕΕ διαδραματίζει πάντως κάποιο ρόλο, αλλά όχι με τη μορφή της άμεσης και ταχείας επιβολής. Είναι, μάλλον, μια χρονοβόρα και δυσκίνητη πολιτικά διαδικασία.

¹⁸⁸ Η Λίνα Παπαδοπούλου επισημαίνει πως η «υψηλή υπεροχή» (που αφορά τη σύγκρουση ενός ενωσιακού με έναν συνταγματικό κανόνα) προκάλεσε και προκαλεί τις μεγαλύτερες αντιδράσεις. Η «κοινή υπεροχή» γράφει εν έτει 2009 «*συναντά σήμερα πλέον ανεπιφύλακτη αποδοχή σε όλα τα Κράτη-Μέλη*», ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009), σελ. 196

¹⁸⁹ Ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009), σελ. 134.

¹⁹⁰ Βλ. το άρθρο 67 παρ. 1 ΣΛΕΕ

¹⁹¹ Η Λίνα Παπαδοπούλου κάνει λόγο για τον «σεβασμό της συνταγματικής αυτονομίας των κρατών μελών [ως την] επόμενη γραμμή διαπραγματεύσεως μεταξύ εθνικών Δικαστηρίων και του Δικαστηρίου της Ένωσης», ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009), σελ. 299 επ.

¹⁹² Προάγγελος της αρχής της υπεροχής. Βλ. ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009) σελ. 113

¹⁹³ Όταν οι διατάξεις της Οδηγίας είναι συγκεκριμένες, χωρίς αιρέσεις και επαρκώς σαφείς (άμεσο αποτέλεσμα), τις οποίες μπορεί να επικαλεστεί ο ιδιώτης μόνο έναντι του κράτους (κάθετο άμεσο αποτέλεσμα). Βλ. και C-43/71 (σκ.9) και 288 ΣΛΕΕ.

αδυναμία επίκλησης μεταγενέστερου μονομερούς μέτρου αντίθετου της εθνικής έννομης τάξης έναντι της κοινοτικής, συνδέοντας μάλιστα την διακηρυχθείσα αρχή της άμεσης ισχύος με την διαφαινόμενη «*αρχή της υπεροχής*». Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, επεσήμανε το ΔΕΚ, δεν μπορεί παρά να είναι συνεκτική. Τονίζοντας ότι «*το δίκαιο που γεννήθηκε από τη Συνθήκη απορρέει από αυτόνομη πηγή δικαίου, δεν είναι δυνατόν, λόγω του ιδιόμορφου πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο, χωρίς να χάνει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να διακυβεύεται η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας*». Το «*οποιοδήποτε*» άφησε να υπονοηθεί ότι περιλαμβάνεται και το εθνικό Σύνταγμα. Στη ,δε, απόφαση *Friedrich Stork & C*¹⁹⁴ το ΔΕΚ διαχώρισε τη θέση του επισημαίνοντας **πως δεν εξετάζει τη συμβατότητα του κοινοτικού δικαίου με το εθνικό συνταγματικό δίκαιο. Το μίγμα ήταν εκρηκτικό** : ένα υπερέχον δίκαιο που ενσωματώνεται στην εθνική έννομη τάξη και θα μπορούσε να θίξει τον συνταγματικό πολιτισμό του κράτους μέλους κυρίως με την παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Το Γερμανικό Συνταγματικό με την υπόθεση *Solange I*¹⁹⁵ και το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο με την υπόθεση *Frontini*¹⁹⁶ αντέδρασαν επισημαίνοντας ότι για όσο διάστημα (*solange*) τα θεμελιώδη δικαιώματα **δεν ορίζονται από το Κοινοτικό Δίκαιο και δεν αναγνωρίζονται** από το Δικαστήριο, τα εθνικά δικαστήρια έχουν αρμοδιότητα να κρίνουν επί πράξεων κοινοτικού δικαίου για ενδεχόμενη παραβίασή τους, με σκοπό τη συνεκτική διασφάλιση των συνταγματικών δικαιωμάτων¹⁹⁷.

Στην υπόθεση *Stauder*¹⁹⁸ το Δικαστήριο έκρινε ότι κοινοτική πράξη πρέπει να ερμηνευθεί με βάση τα θεμελιώδη δικαιώματα, που «**περιλαμβάνονται στις γενικές**

¹⁹⁴ C-1/58, σκ. 4α

¹⁹⁵ BvL 52/71, 29. Μαΐου 1974.

¹⁹⁶ *Frontini v Minister delle Finanze* [1974] 2 CMLR 372

¹⁹⁷ Ακολούθησε το 1986, αφού το ΔΕΚ είχε ήδη εξελίξει τη νομολογία του ως προς τα θεμελιώδη δικαιώματα, **η Solange II** (BVerfGE 73, 339, 22 Οκτωβρίου 1986) όπου το Γερμανικό Συνταγματικό (αρκετά ευφυώς) τόνισε πως για όσο (*solange*) οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες **εξασφαλίζουν την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων «έναντι των κυριαρχικών αρμοδιοτήτων των Κοινοτήτων»** σε βαθμό ικανοποιητικό για το εθνικό Σύνταγμα, το Γερμανικό Συνταγματικό θα απέχει από την αρμοδιότητα του (!) να κρίνει επί της εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου. Με άλλα λόγια, το Γερμανικό Συνταγματικό μετέφερε το χρονικό όριο του *solange* από την ανάγκη προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων (*Solange I*) στην **ανάγκη αποτελεσματικής** προστασίας τους (*Solange II*).

¹⁹⁸ C-29/69

αρχές του κοινοτικού δικαίου, των οποίων το σεβασμό εξασφαλίζει το Δικαστήριο»¹⁹⁹. Στην *Internationale Handelsgesellschaft* το ΔΕΚ επισήμανε πως ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁰⁰ είναι «αναπόσπαστο τμήμα των γενικών αρχών του δικαίου». Όμως είπε και κάτι άλλο, σημαντικό για την παρούσα ανάλυση : η επίκληση του εθνικού δικαίου (ήτοι «θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως έχουν διατυπωθεί από το Σύνταγμα ενός κράτους μέλους, είτε των αρχών μιας εθνικής συνταγματικής δομής») για την εκτίμηση του κύρους κοινοτικών πράξεων θίγει την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου κι αυτό, γιατί «το δίκαιο που γεννάται από τη Συνθήκη απορρέει από «**αυτόνομη** πηγή δικαίου». Στην υπόθεση *Foto-Frost*²⁰¹ το ΔΕΚ διακήρυξε ότι, χάριν ομοιόμορφης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, αυτό έχει την αρμοδιότητα να κρίνει επί (κύρους) κοινοτικών πράξεων και επί ζητημάτων αρμοδιότητας δικαστικής κρίσης επί αυτών.

Τέλος, η διαγραφόμενη από το Δικαστήριο έννοια της «υπεροχής» συμπληρώνεται στην υπόθεση *Simmenthal*, όπου επισημάνθηκε ότι (χάριν «πρακτικής αποτελεσματικότητας» του κοινοτικού δικαίου) «**δυνάμει της αρχής της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου, οι διατάξεις της Συνθήκης και οι άμεσα ισχύουσες πράξεις των κοινοτικών οργάνων έχουν ως αποτέλεσμα, στη σχέση τους προς το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών, όχι μόνο να καθιστούν, με μόνη τη θέση τους σε ισχύ, αυτοδικαίως ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της υφιστάμενης εθνικής νομοθεσίας, αλλά και — δεδομένου ότι οι διατάξεις και πράξεις αυτές αποτελούν αναπόσπαστο και υπερέχον τμήμα της έννομης τάξης που ισχύει στο έδαφος καθενός από τα κράτη μέλη — να κωλύουν την έγκυρη έκδοση νέων εθνικών νομοθετικών πράξεων, κατά το μέτρο που οι πράξεις αυτές δεν συμβιβάζονται με τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου**»²⁰².

¹⁹⁹ Σκ. 7

²⁰⁰ Τονίζει ιδιαίτερα παρακάτω πως : «Η προάσπιση των δικαιωμάτων αυτών, **αν και εμπνέεται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών**, πρέπει να εξασφαλίζεται μέσα στο πλαίσιο της δομής και των στόχων της Κοινότητας» (υπογράμμιση του γράφοντος). Στην *Nold* (C-4/73) το Δικαστήριο προσέθεσε ότι «Κατά την προστασία των δικαιωμάτων αυτών το Δικαστήριο **καθοδηγείται [...]** [από τις] διεθνείς συμβάσεις που αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, στις οποίες συνέπραξαν και προσχώρησαν τα κράτη μέλη, [οι οποίες] **παρέχουν επίσης ενδείξεις που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου**». Μία από αυτές τις διεθνείς Συνθήκες είναι και η ΕΣΔΑ (C-36/75, Rutilli, σκ. 32)

²⁰¹ C-314/85 *Foto-Frost*, σκ. 15 - 20

²⁰² C-106/77 *Simmenthal SpA*, σκ. 17-20

Από εδώ συμπεραίνει ο Hecker ότι «δεν στερείται ο συγκρουόμενος με το ενωσιακό δίκαιο εθνικός κανόνας δικαίου της ισχύος του, αλλά απλά δεν μπορεί να εφαρμοστεί»²⁰³. Κατά τούτο, πρόκειται για έναν κανόνα που επιλύει τη σύγκρουση υπέρ του ενωσιακού δικαίου καθιστώντας τον εθνικό κανόνα **όχι άκυρο** (nichtig)²⁰⁴, αλλά **στη συγκεκριμένη περίπτωση μη εφαρμόσιμο** (unanwendbar)²⁰⁵. Η υπεροχή (primacy) δε νοείται ως supremacy²⁰⁶, ήτοι ως **δομική αρχή ενός ιεραρχικού μοντέλου** που τοποθετεί στην κορυφή το ευρω-ενωσιακό δίκαιο και, ως εκ τούτου, να υποχρεώνει τα κράτη μέλη να μη θεσπίζουν νόμους ασύμβατους με το ενωσιακό δίκαιο ή και να ακυρώνουν κανόνες δικαίου αντίθετους με αυτό. Περισσότερο, νοείται ως ένας κανόνας επίλυσης συγκρούσεων μεταξύ δύο κανόνων δικαίου, ενός εθνικού και ενός ενωσιακού οι οποίοι διεκδικούν να ρυθμίσουν το ίδιο βιοτικό γεγονός με τελική εφαρμογή του ενωσιακού κανόνα. Στην γερμανική επιστήμη αυτό ονομάζεται «προτεραιότητα εφαρμογής» (Anwendungsvorrang) και αντιδιαστέλλεται από την «προτεραιότητα ισχύος» (Geltungsvorrang). Υπό αυτά τα δεδομένα, «η αρχή της υπεροχής» αφορά μόνο το πεδίο των (ασκηθέντων²⁰⁷) συντρεχουσών αρμοδιοτήτων της Ένωσης²⁰⁸. Τη θέση του Hecker ενισχύει και **η αναγνωρισμένη από το ΔΕΕ θεσμική αυτονομία των κρατών μελών**, διότι, αν η διαπίστωση της μη συμβατότητας του εθνικού με τον ενωσιακό κανόνα είχε συνέπεια το επιγενόμενο ανύπαρκτο της ακυρότητας, τότε το «**δίκαιο της Ένωσης θα έπαιρνε μια ακραία μορφή μονισμού [...] η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στην άγρια υπονόμηση της συνταγματικής αυτονομίας των κρατών μελών**»²⁰⁹.

²⁰³ B. Hecker (2015), *Europäisches Strafrecht*, Berlin, Springer, σελ. 308

²⁰⁴ Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, τότε η Ένωση θα έβαινε πέραν των αναγνωρισμένων σε αυτή αρμοδιοτήτων παραβιάζοντας το άρθρο 5 ΣΕΕ. Βλ. αναλυτικότερα ο.π. Hecker (2015) σελ. 307

²⁰⁵ Συνεπώς ο Hecker, ως εκπρόσωπος και της γερμανικής θεωρίας, ομιλεί περί Anwendungsvorrang («προτεραιότητα εφαρμογής») και όχι περί «αρχής της υπεροχής», απορρίπτοντας ταυτόχρονα την «προτεραιότητα ισχύος» (Geltungsvorrang).

²⁰⁶ Βλ. για την ορολογική διαφορά στην αγγλική γλώσσα M. Claes (2015), *The Primacy of EU Law in European and National Law*, The Oxford Handbook of European Union Law, EU Law Online, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199672646.013.8

²⁰⁷ Σύμφωνα με τα άρθρα 4 και 5 ΣΕΕ. Όπου η Ένωση δεν έχει ασκήσει τη συντρέχουσα αρμοδιότητά της, δεν υπάρχει ενωσιακός κανόνας να προκαλέσει σύγκρουση. Βλ. και ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009) σελ. 212, όπου κάνει λόγο για τη θεωρία του «κατειλημμένου πεδίου».

²⁰⁸ Συνεπώς και τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης (άρθρο 4 στ. ι)

²⁰⁹ Ο.π. Πλιάκος (2018), σελ. 363

Χαρακτηριστική είναι για το ποινικό δίκαιο η υπόθεση *Berlusconi*²¹⁰, όπου τέθηκε κατ' ουσία το ερώτημα αν η αρχή της αναδρομικής εφαρμογής του ηπιότερου ποινικού νόμου ισχύει σε περίπτωση που συγκρούεται με το κοινοτικό - ενωσιακό δίκαιο. Εν προκειμένω, ο ποινικός κανόνας της Οδηγίας που ενσωματώθηκε ήταν ηπιότερος του εθνικού, με αποτέλεσμα να οδηγούσε σε παραγραφή τα διωκόμενα αδικήματα θέτοντας έτσι σε κίνδυνο την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ε.Ε. Η Γενική Εισαγγελέας πρότεινε πως «στην περίπτωση που τυγχάνει εφαρμογής το κοινοτικό δίκαιο δικαιολογείται η αναδρομική εφαρμογή του ηπιότερου ποινικού νόμου μόνο στην περίπτωση που δεν θίγεται η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου[...]»²¹¹. Δεν είναι τυχαίο που το Δικαστήριο δεν ακολούθησε τη λογική της. Έτσι, αναγνωρίζοντας την αναδρομική εφαρμογή του ηπιότερου ποινικού νόμου ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης που απορρέει από τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών έκρινε ότι «στο ειδικότερο πλαίσιο μιας καταστάσεως κατά την οποία Οδηγία προβάλλεται έναντι ιδιώτη εκ μέρους των αρχών κράτους μέλους, στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι οι Οδηγίες δεν μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα, **αυτές καθεαυτές και ανεξαρτήτως του εσωτερικού νόμου που το κράτος μέλος θεσπίζει για την εφαρμογή τους, τη στοιχειοθέτηση ή επίταση της ποινικής ευθύνης όσων ενεργούν κατά παράβαση των διατάξεών τους**»²¹². Κατά τούτο η «υπεροχή» **δεν είναι απόλυτη** και άνευ όρων. Παρακάτω ακολουθεί μια επισκόπηση των αρχών, με τις οποίες συμπλέκεται η «αρχή της υπεροχής» και η συνοπτική παρουσίαση δύο σχετικών αποφάσεων του ΔΕΕ, με σκοπό να καταδειχθεί εναργέστερα το περιεχόμενο της.

4.2 Η αρχή του άμεσου αποτελέσματος ²¹³

Όπως αναφέρθηκε, οι ρίζες της αρχής προέρχονται από την απόφαση *Van Gend en Loos*. Η αρχή αυτή σημαίνει ότι ο ιδιώτης μπορεί να επικαλεστεί μια διάταξη του ενωσιακού δικαίου, την οποία δεν έχει ενσωματώσει καθόλου ή ενσωμάτωσε ελλιπώς το κράτος μέλος και η οποία είναι σαφής, ρητή και δίχως προϋποθέσεις και έτσι αναγνωρίζει ανεπιφύλακτα δικαιώματα υπέρ αυτού. Με αυτόν τον τρόπο ο ιδιώτης

²¹⁰ C-387/02, C-391/02 και C-403/02, *Silvio Berlusconi* κ.λπ.

²¹¹ Σκ. 162

²¹² Σκ. 74

²¹³ Πρέπει να διακρίνεται από την αρχή της άμεσης εφαρμογής που αφορά το νομικό εργαλείο του Κανονισμού. Βλ. άρθρο 288 ΣΛΕΕ και ο.π. Πλιάκος (2018), σελ. 355

καθίσταται ισάξιος παράγοντας της διαμόρφωσης του ευρω-ενωσιακού περιβάλλοντος²¹⁴. Άμεσο αποτέλεσμα υπό αυτούς τους όρους μπορεί να παράξει και το πρωτογενές δίκαιο (Van Gend en Loos) και το δευτερογενές δίκαιο της Ένωσης, όπως έκρινε το Δικαστήριο στην απόφαση **Van Duyn και Home Office**²¹⁵. Για να αναπτυχθεί άμεσο αποτέλεσμα μιας ενωσιακής διάταξης πρέπει η προθεσμία ενσωμάτωσης της Οδηγίας να έχει παρέλθει²¹⁶. Μπορεί, όμως, να γίνει λόγος μόνο για **κάθετο** άμεσο αποτέλεσμα, το οποίο αφορά τη σχέση πολίτη και των κρατικών οργάνων²¹⁷ και όχι τη σχέση μεταξύ ιδιωτών, διότι αυτό «θα σήμαινε αρμοδιότητα της Ένωσης να επιβάλλει υποχρεώσεις στους ιδιώτες, ενώ έχει τέτοια αρμοδιότητα μόνο όταν εκδίδει Κανονισμούς»²¹⁸. Κατά τούτο, δεν μπορεί να αναπτυχθεί άμεσο αποτέλεσμα *in malam partem*, καθώς εδώ πρόκειται για τη διασφάλιση του πολίτη από την αμέλεια της κρατικής εξουσίας.

Το άμεσο αποτέλεσμα του δικαίου της Ένωσης, όπως η «*αρχή της υπεροχής*», αποτελούν ουσιώδη χαρακτηριστικά του σκοπεύουν στην ενότητα και την αποτελεσματικότητα αυτού δεσμεύοντας τόσο τα κράτη – μέλη, όσο και την Ένωση²¹⁹. Το άμεσο αποτέλεσμα δεν είναι απόλυτα σαφές κατά περιεχόμενο²²⁰. Εν προκειμένω, η σχέση του με την «*αρχή της υπεροχής*» έγινε σαφέστερη στις παρακάτω παρατιθέμενες αποφάσεις. Προτού γίνει αναφορά σε αυτές, μένει να αναλυθεί η αρχή της σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου ως η τελευταία δικλείδα ασφαλείας της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου προτού

²¹⁴ Ο.π. Πλιάκος (2018), σελ. 358, Χριστιανός Α. Β. (2011), *Εισαγωγή στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη σελ. 160, παρ. 533, L. Squintani, J. Lindeboom, (2019), *The Normative Impact of Invoking Directives: Casting Light on Direct Effect and the Elusive Distinction between Obligations and Mere Adverse Repercussions*, Yearbook of European Law, Volume 38, Pages 18–72, <https://doi.org/10.1093/yel/yez004>

²¹⁵ C- 41/74, σκ. 12

²¹⁶ Ο Κανονισμός δεν χρειάζεται το «άμεσο αποτέλεσμα», διότι έχει άμεση εφαρμογή δίχως να εξαρτάται από εθνικά μέτρα εκτέλεσης. Βλ. άρθρο 288 ΣΛΕΕ

²¹⁷ Συναφώς το Δικαστήριο επισημαίνει στην υπόθεση *Kolpinghuis Nijmegen BV* (βλ. παρακάτω) που αφορούσε Οδηγία που δεν είχε ακόμη ενσωματωθεί στην εθνική έννομη τάξη ότι η δύναμη του τότε άρθρου 189 (σήμερα 288 ΣΛΕΕ) υποχρεωτικότητα της Οδηγίας θα αναιρούταν, αν δεν μπορούσε ο ιδιώτης (όχι κάποια εθνική αρχή) να επικαλεστεί τις ανεπιθύλακτες και επαρκώς ακριβείς διατάξεις της εναντίον του κράτους (και όχι εναντίον άλλου ιδιώτη).

²¹⁸ Ο.π. Χριστιανός Α. Β. (2011), σελ. 164, παρ. 544 και C-91/92 *Facini Dori*

²¹⁹ Βλ. παρακάτω *Poplawski*, σκ. 52 - 54

²²⁰ Ο.π. Χριστιανός Α.Β. (2011), σελ. 158, Avbelj M. (2011), *Supremacy or Primacy of EU Law—(Why) Does it Matter?*, European Law Journal, Volume 17, Issue 6, σελ. 744-763, M. Claes (2015), *The Primacy of EU Law in European and National Law*, The Oxford Handbook of European Union Law, EU Law Online, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199672646.013.8

ενεργοποιηθεί ο μηχανισμός του άρθρου 340 ΣΛΕΕ, που είναι το δικαίωμα αποζημίωσης του ιδιώτη λόγω προξενθείσας (και καταλογιστής) από το κράτος ζημίας του ιδιώτη»²²¹.

4.3 Η αρχή της σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας

Στην υπόθεση *Kolpinghuis Nijmegen BV*²²² το ΔΕΕ έκρινε ότι ένα από τα μέσα του άρθρου 189 (σήμερα 288 ΣΛΕΕ) για την αποτελεσματικότητα της Οδηγίας είναι η σύμφωνη με την Οδηγία (και τον στόχο της) ερμηνεία του εθνικού δικαίου (που την ενσωματώνει), **με όριο τις γενικές αρχές του δικαίου που αποτελούν τμήμα του κοινοτικού δικαίου και ιδίως από τις αρχές της ασφαλείας του δικαίου και της μη αναδρομικότητας**, και συνεπώς «η οδηγία δεν μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα, αυτή καθαυτή και ανεξαρτήτως από τον εσωτερικό νόμο που το κράτος μέλος θεσπίζει για την εφαρμογή της, τον καθορισμό ή την επίταση της ευθύνης αυτών που ενεργούν κατά παράβαση των διατάξεων της»²²³. Κατά τούτο οι γενικές αρχές του δικαίου αποτελούν **όριο** της σύμφωνης ερμηνείας.

Στην απόφαση *Pupino*²²⁴ το ΔΕΕ, μένοντας πιστό στην ως άνω νομολογία του, **συνέδεσε για πρώτη φορά την αρχή της σύμφωνης ερμηνείας με την αρχή την έντιμης συνεργασίας**²²⁵ από την οποία τόνισε ότι η πρώτη απορρέει²²⁶,

²²¹ Η ως άνω αρχή της ευθύνης του κράτους βασίζεται στην αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, στην αρχή της αποτελεσματικότητας, αλλά και στην υποχρέωση του κράτους μέλους για πραγματική δικαστική προστασία (άρθρο 19 ΣΕΕ) συνιστώντας «την έμμεση αναγνώριση της μη συμμόρφωσης του κράτους». Ο. π. Β. Α Χριστιανός (2011), σελ.178

²²² C- 80/86

²²³ Ο.π. σκ. 13 και C-168/95 *Luciano Arcaro* (σκ. 36-37), C-74/95 και C-129/95, *X* (σκ. 24), C-105/03 *Pupino* (σκ. 44-45). Στην C-7/11 *Caronna F* το ΔΕΕ, μάλιστα, επισημαίνει στην σκ. 55 ότι «Αν το αιτούν δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το εθνικό δίκαιο, όπως ισχύει κατά τον κρίσιμο για την υπόθεση της κύριας δίκης χρόνο, δεν επέβαλλε στους φαρμακοποιούς την υποχρέωση κατοχής της ειδικής άδειας για τη χονδρική πώληση φαρμάκων ούτε περιείχε ρητή διάταξη που να προβλέπει την ποινική ευθύνη των φαρμακοποιών, η αρχή της νομιμότητας των ποινών, όπως κατοχυρώνεται από το άρθρο 49, παράγραφος 1, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, απαγορεύει την επιβολή ποινής για τη συμπεριφορά αυτή, ακόμη και στην περίπτωση που ο εθνικός κανόνας αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης» (υπογραμ. του γράφοντος).

²²⁴ C-105/03 Βλ. αναλυτικότερα Maria Flechter σε Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford- London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing, σελ. 77

²²⁵ Πλέον, δυνάμει του άρθρου 4 παρ. ΣΕΕ, αρχή της καλόπιστης συνεργασίας.

προσθέτοντας ότι εφαρμόζεται και στον (τότε) πυλώνα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, με σκοπό την αποτελεσματική εφαρμογή της (τότε) απόφασης – πλαίσιο. Η συμβατή, όμως, με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία δεν μπορεί να οδηγήσει σε *contra legem* ερμηνεία του εθνικού δικαίου»²²⁷. Το ΔΕΕ, έτσι, συμπληρώνει με νέα προοπτική και την προηγούμενη κρίση του στην υπόθεση Van Gen den Loos²²⁸.

Δύο επισημάνσεις είναι εδώ αναγκαίες ²²⁹ : κατά πρώτον με την αναφορά του το ΔΕΕ στην *Pupino* ότι ο εθνικός δικαστής πρέπει να λάβει υπόψη του το σύνολο του εθνικού δικαίου, ώστε αυτό να εφαρμοστεί κατά τρόπο που να «*μην καταλήγει σε αποτέλεσμα αντίθετο προς το επιδιωκόμενο από την απόφαση-πλαίσιο*»²³⁰ καθιστά τον εθνικό δικαστή αρμόδιο να ορίσει το **απώτατο σημείο «ερμηνευσιμότητας»** του εθνικού δικαίου σύμφωνα με το ευρω-ενωσιακό δίκαιο. Έτσι, το ΔΕΕ «**ενισχύει την [υπεροχή] του ευρωενωσιακού δικαίου εντός των περιορισμών ενός πλουραλιστικού συστήματος και ενθαρρύνει τα εθνικά δικαστήρια να φτάσουν τα εξωτερικά όρια της αρμοδιότητάς τους**»²³¹ (!). Κατά δεύτερον, από την επισήμανση του ΔΕΕ ότι η δικαστική συνεργασία εξαρτάται από την έντιμη συνεργασία «*των κρατών μελών και των οργάνων της Ένωσης*»²³² μπορεί βάσιμα να υποστηρίξει κάποιος ότι **η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας συνδέεται με τον θεσμό του προδικαστικού ερωτήματος (267 ΣΛΕΕ) ως όρος -εκ των Συνθηκών- άσκησης της αρμοδιότητας του ΔΕΕ**²³³. Η σημασία της παρατήρησης αυτής θα φανεί αμέσως παρακάτω.

²²⁶ Την αρχή της σύμφωνης ερμηνείας τη βάσισε το ΔΕΕ στη φύση της απόφασης – πλαίσιο και σήμερα πια της Οδηγίας (288 ΣΛΕΕ), η οποία δεσμεύει ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμά της καθώς και στην «*συνταγματική*» αρχή της έντιμης συνεργασίας.

²²⁷ **C-105/03**, σκ. 42 επ. Βέβαια η εν λόγω υπόθεση δεν αφορούσε «*την έκταση της ποινικής ευθύνης της ενδιαφερόμενης, αλλά τη διεξαγωγή της διαδικασίας και τους κανόνες διεξαγωγής των αποδείξεων*», με συνέπεια «*η αρχή της νομιμότητας να ερμηνευθεί εδώ ως διαδικαστική – δικονομική νομιμότητα*». Βλ. αναλυτικότερα Dr Luisa Marin σε Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford- London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing, σελ. 17

²²⁸ Ο.π. σελ. 19

²²⁹ Αυτές αφορούν και τις αποφάσεις που θα αναλυθούν παρακάτω.

²³⁰ Σκ. 47

²³¹ Ο.π. Maria Flechter (2019), σελ. 78

²³² *Pupino*, Σκ. 42: «*Η Ένωση δύσκολα θα μπορούσε να εκπληρώσει αποτελεσματικά την αποστολή της, αν η αρχή της έντιμης συνεργασίας[...] δεν ίσχυε επίσης για την αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις, η οποία άλλωστε στηρίζεται πλήρως, [...] στη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και των οργάνων της Ένωσης*» (υπογράμμιση του γράφοντος).

²³³ Βλ. και άρθρο **13 παρ. 2 ΣΕΕ**

4.4. Οι αποφάσεις Paweł Dworzecki (C-108/16) και Poplawski (C-573/17) – Ξεκαθαρίζοντας τον ρόλο της «αρχής της υπεροχής» στο πεδίο του ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου

Στον τομέα του ποινικού δικαίου μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, τα ως άνω συνέχονται με τρεις αποφάσεις του ΔΕΕ. Παρακάτω, θα γίνει μια επισκόπηση δύο εξ αυτών και μόνο κατά τα σχετικά σημεία.

Η πρώτη (χρονικά) απόφαση είναι η **C-108/16 PPU** (24.03.2016) η οποία αφορούσε το άρθρο **4^α παρ.1** της απόφασης πλαίσιο (στο εξής : ΑΠ) **2002/584/ΔΕΥ** για το Ε.Ε.Σ. και την έννοια της «*αυτοπρόσωπης κλήτευσης*» και της «*πραγματικής ενημέρωσης*» του εκζητουμένου, ο οποίος (Πολωνός υπήκοος που διέμενε στη Χάγη) είχε ερμηνοδικασθεί στη δίκη που εξέδωσε τη σχετική απόφαση. Το ερώτημα : είναι αυτοτελείς οι έννοιες του άρθρο 4^α παρ.1 στ. α της ΑΠ και, εάν ναι, πώς πρέπει να ερμηνευθούν αυτές οι έννοιες, ώστε να πληρούνται το στοιχείο της αυτοπρόσωπης κλήτευσης και της πραγματικής ενημέρωσης; Η απάντηση του ΔΕΕ: καθότι πρόκειται για ένα **εναρμονισμένο** πλαίσιο εντός του χ.ε.α.δ. απαιτείται η ενιαία και ίση εφαρμογή του πλαισίου αυτού εντός της Ένωσης, και τούτο επιτυγχάνεται **και με τις αυτοτελείς έννοιες**²³⁴, καθώς τις ορίζει (και εφαρμόζονται) με τρόπο ενιαίο το ΔΕΕ. Αυτοτελείς είναι και οι επίδικες έννοιες. Περαιτέρω, **οι σκοποί και το σύστημα** της ΑΠ επιδιώκουν τη σαφή, ενιαία και υπέρ των θεμελιωδών δικαιωμάτων εφαρμογή του ΕΕΣ και για τούτο, **παρά το ότι δεν αποτελούν σκοπό της εναρμόνισης οι μορφές, οι μέθοδοι και οι δικονομικές απαιτήσεις κατά τις διαδικασίες παράδοσης**, η σχετική πολωνική ρύθμιση για τις (πλασματικές επιδόσεις) **δεν ικανοποιούν τον στόχο** της ΑΠ²³⁵.

Επόμενη απόφαση που καθιστά σαφέστερη τη σχέση εθνικού και ευρω-ενωσιακού δικαίου είναι η Poplawski²³⁶, η οποία αφορούσε, μεταξύ άλλων, την ερμηνεία της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης. Ο Poplawski ήταν Πολωνός υπήκοος που διέμενε στην Ολλανδία και συνελήφθη εκεί βάσει Ε.Ε.Σ. που εξέδωσαν οι

²³⁴ Αυτοτελείς είναι εκείνες που προέρχονται από διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, οι οποίες δεν περιέχουν ρητή παραπομπή στο δίκαιο των κρατών μελών και κατά τούτο μπορεί το ΔΕΕ να τις ερμηνεύσει αυτοτελώς και ενιαία και βάσει του πλαισίου στο οποίο εντάσσονται και του σκοπού της εκάστοτε ενωσιακής διάταξης. Βλ. την παρούσα απόφαση σκ.28, **C-66/08 Kozłowski** (σκ. 42)

²³⁵ Σκ. 44

²³⁶ **C-573/17**

Πολωνικές αρχές. Το Πρωτοδικείο του Amsterdam ήρθε προ ενός δυσεπίλυτου προβλήματος²³⁷ : η υπόθεση αφορούσε το άρθρο 4 παρ. 6 της ως άνω ΑΠ²³⁸. Κατά το ολλανδικό δίκαιο, όσο η Ολλανδία αρνείται να εκτελέσει Ε.Ε.Σ. πρέπει να γνωστοποιεί ότι είναι διατεθειμένη «να αναλάβει την εκτέλεση της ποινής βάσει» της σύμβασης έκδοσης που είχε υπογράψει με την Πολωνία. Το δίκαιο της τελευταίας, όμως, δεν επέτρεπε για Πολωνούς υπηκόους την υποβολή τέτοιου αιτήματος. Το ερώτημα ήταν αν έπρεπε, δυνάμει της αρχής της υπεροχής, να αφήσει ανεφάρμοστο το ολλανδικό δίκαιο (που εξαρτούσε την εκτέλεση από τη «δήλωση δέσμευσης» του κράτους εκτέλεσης²³⁹), καθώς προέβλεπε «υπέρ, μεταξύ άλλων, των προσώπων που διαμένουν στις Κάτω Χώρες, όπως ο D.A. Poplawski, λόγο αυτοδίκαιου αποκλεισμού της εκτέλεσης Ε.Ε.Σ.»²⁴⁰, με κίνδυνο, έτσι, ο εκζητούμενος να μείνει ατιμώρητος. Η σκέψη του ΔΕΕ απηχεί τη γενικότερη νομολογία του για την «αρχή της υπεροχής» : από τη στιγμή που υπάρχει μια διάταξη που δεν μπορεί να παράγει άμεσο αποτέλεσμα, πρέπει το αιτούν δικαστήριο να ερμηνεύσει υπό όρους, κατά το μέτρο το δυνατού και σύμφωνα με τους αναγνωρισμένους κανόνες ερμηνείας του δικαίου του, το εσωτερικό δίκαιο σύμφωνα με τους σκοπούς της ΑΠ. Εν προκειμένω, το αιτούν δικαστήριο έχει περιθώριο σύμφωνης ερμηνείας και, επειδή η ατιμωρησία δεν συνάδει με τον σκοπό της ΑΠ, πρέπει να προχωρήσει σε αυτή.

Ήδη από το προδικαστικό ερώτημα διαφαίνεται η σημασία της εν λόγω απόφασης, διότι συνδέει την αρχή της σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας με την «αρχή της υπεροχής»²⁴¹. Το ΔΕΕ, ακόμη περισσότερο, καθιστά πια σαφή τη σχέση της «αρχής της υπεροχής» με το άμεσο αποτέλεσμα : η πρώτη δεν μπορεί να υποκαταστήσει την αρχή του αμέσου αποτελέσματος, διότι έτσι θα καταργούταν η ίδια η διάκριση που κάνει το ενωσιακό δίκαιο ως προς τις διατάξεις που αναπτύσσουν ή όχι άμεσο αποτέλεσμα. Από την απόφαση συνάγεται²⁴² ότι η «αρχή της υπεροχής» είναι ένας κανόνας που ορίζει πως θα λειτουργήσουν άλλοι κανόνες και ειδικότερα οι αρχές του αμέσου αποτελέσματος και της σύμφωνης ερμηνείας. Έτσι, όπως ήδη

²³⁷ Παραλείπεται εδώ η λεπτομερής αναφορά των διατάξεων. Βλ. αναλυτικότερα σκ. 3 -15

²³⁸ «Η δικαστική αρχή εκτέλεσης μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης: [...] εάν το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης έχει εκδοθεί προς το σκοπό της εκτέλεσης ποινής ή μέτρου ασφαλείας, στερητικών της ελευθερίας, όταν ο καταζητούμενος διαμένει στο κράτος μέλος εκτέλεσης, είναι υπήκοος ή κάτοικός του και αυτό το κράτος δεσμεύεται να εκτελέσει την ποινή ή το μέτρο ασφαλείας σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο: [...]»

²³⁹ Σκ. 21 - 22

²⁴⁰ Σκ. 18

²⁴¹ Βλ. αναλυτικότερα σκ. 58

²⁴² Πρβλ. το λεκτικό της εν λόγω απόφασης : «Η αρχή της υπεροχής επιβάλλει [...]».

υποστηρίζει ο *Hecker* και πλέον δέχεται και το ΔΕΕ εν προκειμένω, ο κανόνας που θα θέσει στην άκρη τον αντίστοιχο εθνικό, πρέπει να είναι κατ' αρχάς άμεσα εφαρμόσιμος και συνεπώς «επαρκώς σαφής ως η τελική εναλλακτική λύση, η οποία δεν θα αφήνει στα κράτη μέλη κανένα περιθώριο διαμόρφωσης και συγκεκριμενοποίησης». Αν, όμως, ο ενωσιακός κανόνας δεν είναι άμεσα εφαρμόσιμος στην εθνική έννομη τάξη εφαρμόζεται η **-απορρέουσα από την αρχή της υπεροχής²⁴³**- αρχή της σύμφωνης με το ευρω-ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου, η οποία στο πεδίο του ποινικού δικαίου δεν είναι χωρίς όρια²⁴⁴. Τα όρια αυτά είναι «οι γενικές αρχές του δικαίου, **ιδίως²⁴⁵** οι αρχές της ασφάλειας δικαίου και της μη αναδρομικότητας», το σύνολο του εθνικού δικαίου και η **μη contra legem** ερμηνεία του τελευταίου²⁴⁶. Τις ίδιες παραδοχές κάνει η πιο πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ *Bank BGZ BNP Paribas*²⁴⁷.

²⁴³ Εδώ έγκειται η διαφοροποίηση του ΔΕΕ στην άποψη του *Hecker*, αλλά και στη νομολογία του που εγκαινίασε με την *Pupino*.

²⁴⁴ Ο.π. B. Hecker (2015), σελ. 310 και σκ. 62, 63, 68, 72.

²⁴⁵ Άρα, ενδεικτική και όχι περιοριστική η αναφορά των γενικών αρχών. Αυτές παραβιάζονται αν η σύμφωνη ερμηνεία καταλήγει σε θεμελίωση ή επίταση ποινικής ευθύνης του δράστη (σκ. 75).

²⁴⁶ Δεν αντιμετωπίζεται από το ΔΕΕ ως όριο της αρχής. Υπολαμβάνεται, όμως, ένα όριο, όπως αναλύθηκε ανωτέρω.

²⁴⁷ Η τελευταία είναι η C-183/18 *Paribas* (04.03.2020), η οποία αφορούσε την ερμηνεία των άρθρων 1, 9, 20 της ΑΠ 2005/214/ΔΕΥ για την εφαρμογή της αμοιβαίας αναγνώρισης επί χρηματικών ποινών. Στις 13.11.2016 στην Ουτρέχτη (Κάτω Χώρες) ο οδηγός ενός οχήματος ξεπέρασε το όριο ταχύτητας κατά 6 χλμ και του επιβλήθηκε πρόστιμο από την CJIB²⁴⁷ ύψους 36 ευρώ. Το όχημα ήταν ταξινομημένο στο όνομα της Bank BGZ BNP Paribas Gdansk S.A., υποκατάστημα της Bank BGZ BNP Paribas S.A. η οποία είναι εγκατεστημένη στο Gdansk, στη Βαρσοβία (Πολωνία). Στις 25.11.2016 η CJIB εξέδωσε την κατέστη απρόσβλητη στις 6.01.2017. Η απόφαση αυτή έπρεπε να εκτελεστεί στην Πολωνία. Έτσι, η CJIB υπέβαλε ενώπιον του Πρωτοβάθμιου Περιφερειακού Δικαστηρίου του νότιου Dansk την αίτηση για αναγνώριση και την εκτέλεση της απόφασης κατά τα οριζόμενα στην ΑΠ 2005/214/ΔΕΥ. Υπήρχε, όμως, ένα πρόβλημα : η Πολωνία δεν είχε ενσωματώσει ορθά την ΑΠ, διότι δεν είχε «περιορίσει την εφαρμογή της ΑΠ όσον αφορά τα νομικά πρόσωπα, στις αποφάσεις που συνδέονται με συμπεριφορά για την οποία μία ευρωπαϊκή πράξη προβλέπει την εφαρμογή της αρχής της ευθύνης των νομικών προσώπων». Έτσι, η σχετική εθνική διάταξη έκανε λόγο για «δράστη» και η οποιαδήποτε ερμηνεία, ώστε να καλύπτει και τα ν.π., θα κατέληγε σε ερμηνεία *contra legem*. Το ερώτημα : μπορεί μια τέτοια απόφαση ολλανδικής δικαστικής αρχής να εκτελεστεί στην Πολωνία (που δεν προβλέπει δυνατότητα εκτέλεσης χρηματικής ποινής κατά νομικού προσώπου) ή –με άλλα λόγια– μπορεί το αιτούν δικαστήριο (αφού δεν υπάρχει δυνατότητα σύμφωνης ερμηνείας) να αφήσει ανεφάρμοστη διάταξη του εθνικού δικαίου που δεν συμβιβάζεται με διάταξη της ΑΠ και, εάν ναι, πώς πρέπει να ερμηνευθεί η έννοια του ν.π.²⁴⁷; Η απάντηση : στην ΑΠ δεν περιλαμβάνεται η έννοια του νομικού προσώπου. Από τη στιγμή που δεν ορίζεται ρητά από την ΑΠ, το πνεύμα και η οικονομία της ΑΠ οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η έννοια του νομικού προσώπου «πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του δικαίου του κράτους έκδοσης της απόφασης με την οποία επιβάλλεται χρηματική ποινή²⁴⁷». Ως προς το πρώτο ερώτημα το ΔΕΕ επανέλαβε τα όσα είχε πει στην υπόθεση *Porławski* επισημαίνοντας, μάλιστα, ότι τα όρια της σύμφωνης ερμηνείας πρέπει να

Πρέπει να ανησυχήσει τα κράτη – μέλη η νέα παραδοχή του ΔΕΕ ότι η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας πηγάζει από την αρχή της υπεροχής και όχι από την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας; Η απάντηση του γράφοντος είναι αρνητική κι αυτό για δύο λόγους : για πρώτη φορά καθίσταται σαφής ο τρόπος που λειτουργεί η «αρχή της υπεροχής» ως προς το άμεσο αποτέλεσμα. Πρώτα εξετάζεται αν συντρέχουν οι όροι του και, αν όχι, τότε επιστρατεύεται η αρχή της σύμφωνης ερμηνείας, στην οποία, μάλιστα, υπόκεινται όλες οι εθνικές αρχές των κρατών μελών. Κι αυτό συμβαίνει, επειδή το *επιβάλλει η «αρχή της υπεροχής»*. Το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να αφήσει ανεφάρμοστη διάταξη του εσωτερικού δικαίου αντιβαίνουσα σε διάταξη του δικαίου της Ένωσης, αν και απορρέει από την «αρχή της υπεροχής», εξαρτάται από το κατά πόσον η τελευταία έχει άμεσο αποτέλεσμα *στη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί το ανωτέρω δικαστήριο*. Ως εκ τούτου, εθνικό δικαστήριο δεν υποχρεούται, βάσει του δικαίου της Ένωσης και μόνο, να αφήσει ανεφάρμοστη διάταξη του εσωτερικού δικαίου του που αντιβαίνει προς διάταξη του δικαίου της Ένωσης, εάν η τελευταία στερείται άμεσου αποτελέσματος²⁴⁸.

Περαιτέρω, ο πυρήνας του άμεσου αποτελέσματος, ήτοι η επιταγή να είναι ο εκάστοτε επίμαχος (εδώ ποινικός) κανόνας ρητός, ακριβής και σαφής **είναι συγγενής με την επιταγή της σαφήνειας της αρχής της νομιμότητας**²⁴⁹. Κατά τούτο ο μηχανισμός που ενεργοποιεί η «αρχή της υπεροχής» εξαρτάται κατ' ουσία από μια σημαντική δικαιοκρατική εγγύηση, μια θεμελιώδη γενική αρχή (και του δικαίου της Ένωσης, όπως θα φανεί παρακάτω), την οποία δεν μπορεί να αντιστρατεύεται η (επόμενη σε εφαρμογή) αρχή της σύμφωνης ερμηνείας²⁵⁰. Η τελευταία, μάλιστα, ως εξαρτώμενη από την «αρχή της υπεροχής» εξαρτάται, όπως αναλύθηκε, και από τον θεσμό του προδικαστικού ερωτήματος, ο οποίος **ενέχει στη φύση του την καλόπιστη συνεργασία**. Η σύμφωνη ερμηνεία προϋποθέτει ένα πεδίο επικοινωνίας, η οποία, όπως αναλύθηκε, είναι, μεταξύ άλλων, μια **συντεταγμένη διεκδίκηση αυτονομίας κατά άρθρο 4 παρ.3 ΣΕΕ**. Εν ολίγοις : κάνοντας το ΔΕΕ ξεκάθαρη την

είναι η μη επίταση ή θεμελίωση της ποινικής ευθύνης του δράστη και η μη contra legem ερμηνεία του εθνικού δικαίου (σκ. 97). Εντούτοις, χωρεί ερμηνεία (σκ. 69 επ.) σύμφωνη με το δίκαιο της ΑΠ και για τούτο πρέπει το αιτούν δικαστήριο να προχωρήσει σε αυτή.

²⁴⁸ Σκ. 68

²⁴⁹ E. Gruodytė, S.Milčiūnienė, N. Palionienė (2020), *The Role of EU Principles in Criminal Law: is the Principle of Direct Effect Applicable?*, Baltic Journal of Law & Politics, vol.13, no.2, pp.49-75

²⁵⁰ Το σχήμα, όπως το αντιλαμβάνεται ο γράφων, είναι : **αρχή της υπεροχής : άμεσο αποτέλεσμα → όχι; → σύμφωνη ερμηνεία**

επιταγή της «αρχής της υπεροχής» στις ως άνω αποφάσεις μας επέτρεψε να συνάγουμε τη συστημική τους σύνδεση και να εντοπίσουμε κάποια όρια.

5. Τα όρια στην «αρχή της υπεροχής»

5.1. Η εθνική ταυτότητα

Αρχικά, προτιμάται εδώ να καταδειχθεί ακροθιγώς τι ακριβώς, κατά τον γράφοντα, διαισθάνονται ως κίνδυνο τα κράτη μέλη στη σχέση τους με την Ένωση. Μια αρχή που μπορεί να λειτουργήσει αρκετά επεκτατικά ως προς τον περιορισμό της συντρέχουσας αρμοδιότητας των κρατών μελών είναι η **αρχή της αποτελεσματικότητας**. Η ως άνω αρχή απασχόλησε την Ένωση επί εποχής πυλώνων σε ό, τι αφορούσε εγκλήματα του περιβάλλοντος²⁵¹. Στην τότε Κοινότητα αναγνωρίστηκε ποινική αρμοδιότητα σε τομείς πολιτικής, όπου είχε ήδη λάβει μέτρα εναρμόνισης, με σκοπό την επίτευξη της αποτελεσματικότητας των στόχων της. Η νομολογία αυτή τυποποιήθηκε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας στο άρθρο **83 παρ. 2 ΣΛΕΕ**, που αφορά τη «*λειτουργική αρμοδιότητα*» που έχει η Ε.Ε. για την ποινικοποίηση²⁵².

Πέραν τούτου, γεννάται το ζήτημα αν διατάξεις, όπως αυτή του άρθρου **86** της ΣΛΕΕ (νομική βάση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας), το άρθρο **325 παρ. 4** και το άρθρο **352 ΣΛΕΕ**²⁵³, συνιστούν (και σε τι βαθμό) άλλες νομικές βάσεις θέσπισης ουσιαστικών ποινικών κανόνων²⁵⁴. Και τούτο είναι σημαντικό, διότι εδώ διαφοροποιείται η νομοθετική διαδικασία από αυτές των άρθρων 82 και 83, με σημαντικότερη διαφορά την έλλειψη του *emergency brake*²⁵⁵. Έτι, δε, περαιτέρω, -κατά τον γράφοντα- οι αρχές της αποτελεσματικότητας, της ενιαίας εφαρμογής και της «υπεροχής» πολιτικοποιούνται στον βαθμό που διασταυρώνονται στο σημείο της νομιμοποίησής

²⁵¹ H. E.Karnell (2012), *Constitutional dimension of European criminal law*, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing, σελ. 57 επ., **C- 176/03 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, C-440/05 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ενώσεως**. Βλ. επίσης ενδ.: Paul James Cardwell, *Tackling environmental crime in the European Union: The case of the missing victim?*, <https://www.researchgate.net/publication/287783307> (τελ. προσπελ. : 12.12.2021)

²⁵² Βλ. αναλυτικότερα ο.π. V. Mitsilegas (2016), σελ.60

²⁵³ Ο.π. V. Mitsilegas (2016), σελ. 65-68

²⁵⁴ Βλ. S.Garben, I.Govaere (επιμ.), *The Division of Competences between the EU and the Member States Reflections on the Past, the Present and the Future*, e-book, Bloomsbury Publishing

²⁵⁵ T. Tridimas (2012), *Competence after Lisbon: The elusive search for bright lines. In The European Union after the Treaty of Lisbon* (pp. 47-77), Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139084338.003>, σελ. 69.

τους εκ της στοχοθεσίας για την επίτευξη του εφαρμόσιμου του ευρω-ενωσιακού νόμου και που (εν τέλει) υπονοείται ότι είναι «ευκολότερο να επιβάλλεις αρνητικό κανόνα μέσω της νομολογίας παρά να θεσπίσεις θετικό νόμο μέσω του νομοθέτη»²⁵⁶.

Αυτό φανερώνει το τι διακυβεύεται, όταν οι έννοιες αυτές εισχωρούν στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Η ως άνω διευρυμένη ποινική αρμοδιότητα της Ένωσης σε συνδυασμό με την –ως ένα βαθμό αναγκαίως- επιτασσόμενη ανάγκη για αποτελεσματικότητα²⁵⁷ έχει να αντισταθμιστεί με τις αρχές ποινικοποίησης συμπεριφορών, όπως αυτή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως *ultima ratio*²⁵⁸, αλλά και γενικότερα με την αποκεντρωμένη πια προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα, να ανάγεται -εν τέλει- αυτή η αντιστάθμιση σε ζήτημα σχέσης ενωσιακού και εθνικού ποινικού δικαίου²⁵⁹ με το δεύτερο συχνά να είναι δέσμιο των στόχων της Ένωσης στην οποία προσχώρησε, ακόμα και όταν απολαμβάνει διακριτική ευχέρεια²⁶⁰.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συνέπεια που έχει κατά το ΔΕΕ η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας. Ενώ στην απόφαση *Purino* το ΔΕΕ απεφάνθη διά της εν λόγω αρχής να μείνει απλώς ανεφάρμοστη εθνική ποινική (δικονομική) διάταξη, στην απόφαση *El Dridi* το ΔΕΕ πήγε ένα βήμα πιο πέρα, καθώς -αναφερόμενο στο άρθρο **4 παρ. 3** ΣΕΕ- έκρινε ότι τα κράτη μέλη «λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης» και «απέχουν από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης», **συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που επιδιώκουν οι Οδηγίες**²⁶¹. Θα μπορούσε κατά τούτο να συμπεράνει κάποιος ότι, όταν εφαρμόζεται

²⁵⁶ Βλ. ο.π. Karnell (2012), σελ. 52 επ. Η ίδια επισημαίνει η σχέση ποινικού δικαίου και αποτελεσματικότητας διαπνέεται από το ερώτημα «Μπορούμε (can) να το κάνουμε;» και όχι από το «Θα έπρεπε (should) να το κάνουμε;» (σελ. 57).

²⁵⁷ Εδώ η αποτελεσματικότητα λειτουργεί, κατά την Karnell, ως «governing principle» νομιμοποιώντας τη δράση της Ένωσης. (ο.π. σελ. 46). Κατά τούτο οι αρχές της αναλογικότητας και της επικουρικότητας (και ο τρόπος με τον οποίο ελέγχεται η τήρησή τους) διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο.

²⁵⁸ «Αντί η Ένωση να σκεφτεί επί του φιλοσοφικού περιεχομένου της ποινικής νομοθέτησης, αρκείται στο να στηρίζεται στη «μαγεία» του ποινικού νόμου», Karnell, (2016) ο.π. σελ. 60.

²⁵⁹ Βλ. αναλυτικότερα V. Mitsilegas (2014), *From Overcriminalisation to Decriminalisation: The Many Faces of Effectiveness in European Criminal Law*, New Journal of European Criminal Law, 5(3):416-424. doi:10.1177/203228441400500309

²⁶⁰ Βλ. ο.π. T. Tridimas (2012), σελ. 76

²⁶¹ **C-61/11** (σκ.56). Με άλλα λόγια, δεν έχουν μόνο υποχρέωση να μην εφαρμόσουν, αλλά και υποχρέωση να δράσουν θετικά υπέρ των ενωσιακών σκοπών δυνάμει του άρθρου 4 παρ. 3.

κατ' άρθρο **51 ΧΘΔ** το ενωσιακό δίκαιο, ο εθνικός νομοθέτης (όχι μόνο ο εφαρμοστής του δικαίου) δεν είναι ελεύθερος να αξιολογήσει ποιες πράξεις θα ποινικοποιήσει ή όχι, αν δεν λάβει –καλεί τη πίστει βάσει άρθρου **4 παρ. 3 ΣΕΕ**– υπόψη του την ανάγκη αποτελεσματικής εφαρμογής του²⁶² (πρωτογενούς και δευτερογενούς) δικαίου της Έ.Ε.

Στο πλαίσιο αυτό η θεσμική αποτύπωση²⁶³ του άρθρου **4 παρ. 2** της ΣΕΕ ανάγεται σε σημαντική γραμμή άμυνας της *εθνικής ιδιομορφίας* συνάδοντας με το ερμηνευτικό μοντέλο του συνταγματικού πλουραλισμού εντός του πολυεπίπεδου αυτού πλαισίου, όπου όλα τα κράτη – μέλη αντιμετωπίζονται από την Ε.Ε. ως ισότιμοι διαμορφωτικοί παράγοντες του ευρω-ενωσιακού οικοδομήματος. Η δε συνταγματική ταυτότητα δεν έχει να κάνει μόνο με τη θεμελιώδη συνταγματική, αλλά και με τη πολιτική δομή τους²⁶⁴. Έτσι, ένα κράτος μέλος εισχωρεί σε αυτό το σύστημα ως **δικαιοπολιτικό σύνολο**.

Η έννοια της ταυτότητας του **ά. 4 παρ. 2** της ΣΕΕ είναι «*ευρεία και ανοιχτή σε ερμηνεία*»²⁶⁵ με συνέπεια να τίθεται το ερώτημα το ποιος έχει την αρμοδιότητα της εξειδίκευσής της, ήτοι το ΔΕΕ (αφού πρόκειται για ερμηνεία πρωτογενούς δικαίου) ή τα εθνικά δικαστήρια ως πλέον αρμόδια να ορίσουν ποιες είναι οι «*βασικές αρχές της συνταγματικής τους τάξης και τα αναπαλλοτρίωτα για αυτά ανθρώπινα δικαιώματα*»²⁶⁶, καθώς και «*ποια η αναλλοίωτη βάση της κρατικής τους κυριαρχίας και τα ουσιαστικά γνωρίσματα του δημοκρατικού κράτους δικαίου*»²⁶⁷; Συνεπώς, όποια απάντηση κι αν

²⁶² Σε επίπεδο προστασίας οικονομικών συμφερόντων η αποτελεσματικότητα αυτή συνεχεται με την αρχή της εξομίσωσης. Βλ. σχετικά **C-68/88 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ελληνικής Δημοκρατίας**.

²⁶³ Η αρχή αυτή εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Συνθήκη του Μάαστριχτ στο άρθρο ΣΤ.1. : «*Η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της, των οποίων τα κυβερνητικά συστήματα βασίζονται στις δημοκρατικές αρχές*». Ομοίως η Συνθήκη του Άμστερνταμ στο άρθρο 6 . 3 : «*Η Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της*». Η αρχή εξειδικεύτηκε με τη Συνθήκη της Λισαβόνας.

²⁶⁴ Πρβλ. **C-208/09 Ilonka Sayn-Wittgenstein κατά Landeshauptmann von Wien**, σκ. 92

²⁶⁵ A. Lang (2020), *Die Verfassungsgerichtsbarkeit in der vernetzten Weltordnung - Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*, Heidelberg, Springer σελ. 415 και A. Bogdandy και Stephan Scill, *Die Achtung der nationalen Identität unter dem reformierten Unionsvertrag - Zur unionsrechtlichen Rolle nationalen Verfassungsrechts und zur Überwindung des absoluten Vorrangs*, ZaoRV 70, 2010, 701-734, σελ. 703

²⁶⁶ Βλ. υπόθεση *Frontini*, όπου για πρώτη φορά τέθηκε το ζήτημα του ελέγχου των ορίων του κοινοτικού δικαίου με αυτά τα κριτήρια. Βλ. αναλυτικότερα ο.π. A. Lang (2020) με τις εκεί παραπομπές σελ. 411

²⁶⁷ Αυτά τα κριτήρια θέτουν το Γερμανικό Συνταγματικό και το Τσέχικο Συνταγματικό. Βλ. αναλυτικότερα A. Lang (2020), ο.π. σελ. 412 με τις εκεί παραπομπές.

δοθεί στο ως άνω ερώτημα, πρέπει να συνυπολογιστούν και οι πολιτικές επιλογές εκάστου κράτους μέλους. Για παράδειγμα, ένα κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας δεν μπορεί να προβάλλει συνεχώς ως ένσταση τη διακινδύνευση του συνταγματικού του πυρήνα, καθώς η συμμετοχή στην ενισχυμένη συνεργασία σημαίνει ότι αποδέχθηκε εκουσίως κάποια μεγαλύτερης έντασης επέμβαση σε ουσιώδη ζητήματα κρατικής κυριαρχίας. Δεν υποστηρίζεται εδώ η άνευ όρων συμμετοχή του, αλλά η λήψη υπόψη του τρόπου της συμμετοχής του κράτους μέλους στις πολιτικές διαδικασίες της Ένωσης, κυρίως δε της νομοθετικής διαδικασίας.

Συνεπώς με τα ανωτέρω, το έργο των δικαστών **δεν είναι η αναπλήρωση του ελλειπούς έργου της πολιτικής ηγεσίας**. Όταν, για παράδειγμα, η ελληνική διοίκηση απέχει από την ενωσιακή προνομοθετική διαδικασία (ή έστω δεν συμμετέχει σε αυτή με το απαιτούμενο προσωπικό και την υλικοτεχνική υποδομή), όταν, ακόμη περισσότερο, οι Έλληνες πολιτικοί έχουν δει ως τώρα την Ε.Ε. ως όχημα για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας, με αποτέλεσμα να μην ενδιαφέρονται για το πως λαμβάνονται οι αποφάσεις σε ενωσιακό επίπεδο, αλλά για το πόσα χρήματα θα εισρεύσουν εν τέλει στον κρατικό κορβανά και έτσι (χάριν λαϊκισμού και ψηφοθηρίας) τα ζητήματα της Ε.Ε. να υποβιβάζονται στο πεδίο της μικροπολιτικής αντιπαράθεσης²⁶⁸, η προληπτική προστασία της εθνικής ταυτότητας εξασθενεί. Κι αυτό γιατί η δικαστική εξουσία επιλαμβάνεται αυτού του ελέγχου σε ύστερο στάδιο (κατασταλτικό). Εν συντομία : δεν μπορεί να διαρρηγνύει τα ιμάτιά του ένα κράτος μέλος που έχει θέσει τον δικαστή ως **τον μόνο προασπιστή** της εθνικής του ταυτότητας. Η λαϊκή κυριαρχία εκφράζεται μέσα από την αντιπροσώπευση της από τους Βουλευτές. Η εκτελεστική εξουσία με επικεφαλής την Κυβέρνηση και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας είναι «*το κύριο όργανο για τη διακυβέρνηση του κράτους*»²⁶⁹. Κατά τούτο, ένα κράτος – μέλος, από τη στιγμή που γίνεται σεβαστό ως δικαιοπολιτικό σύνολο από το ευρω-ενωσιακό οικοδόμημα, πρέπει πρώτα το ίδιο να αναδιαμορφωθεί θεσμικά (ακόμα και κοσμοθεωρητικά) για την αποτελεσματική προστασία της εθνικής του ταυτότητας.

²⁶⁸ Sotiropoulos, Dimitri A. (2015), *The Greek Parliament and the European Union after the Lisbon Treaty: A Missed Opportunity to Empower Parliament*, σε Neuhold, C., Rozenberg, O., Smith, J., Heffler, C. (Eds.), *The Palgrave Handbook of National Parliaments and the European Union*, Palgrave Macmillan UK, σελ. 335-347.

²⁶⁹ Παντελής Μ. Α. (2007), *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ.370

Η συζήτηση για την προάσπιση της εθνικής ταυτότητας μαρτυρά το μη απόλυτο της «*αρχής της υπεροχής*» του ευρω-ενωσιακού δικαίου και επιβεβαιώνει το μοντέλο του συνταγματικού πλουραλισμού σε ένα μη ιεραρχικό σύστημα²⁷⁰. Έτσι, -κατά τον γράφοντα- καίτοι μη κανονιστικό το πλουραλιστικό μοντέλο, φανερώνει τους όρους της συζήτησης. Δεν συζητούμε, δηλαδή, ποιος υπερέχει έναντι ποίου, αλλά ποιος μπορεί να πείσει περισσότερο ως προς την εφαρμογή του κανόνα του. Αυτό είναι, για τον γράφοντα, το βαθύτερο νόημα του **ά. 4 παρ. 2**, ήτοι η αντικατάσταση του απολύτου της «υπεροχής» του ευρωενωσιακού δικαίου από την υποχρέωση του κράτους μέλους να πείσει ότι προστατεύει καλύτερα το εκάστοτε θεμελιώδες δικαίωμα εντός της δημοκρατικής και δικαιοκρατικής του εθνικής πραγματικότητας. Αυτή η προσπάθεια γίνεται εντός ενός υπερεθνικού «συνταγματοποιημένου»²⁷¹ συστήματος, όπου πια ο ποινικός κανόνας θεσπίζεται μέσα από ένα ισχυρό πλέγμα αναγνωρισμένων θεμελιωδών κανόνων έχοντας τη διπλή ουσιαστική νομιμοποίηση²⁷² που του επιτρέπει η συνήθης νομοθετική διαδικασία²⁷³. Το «επιχείρημα» της Ένωσης για την εφαρμογή του δικού της δικαίου έναντι του εθνικού μπορεί να γίνει πειστικό αν - **μεταξύ άλλων- ικανοποιούνται τέσσερις αρχές:** η αρχή της νομιμότητας, η αρχή του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων (όπως αυτά αναγνωρίζονται πλέον από το άρθρο 6 της ΣΕΕ), η αρχή της επικουρικότητας (άρθρο 5 ΣΕΕ) και η αρχή της δημοκρατικής νομιμοποίησης²⁷⁴. Περιεχόμενο του «επιχειρήματος» του κράτους μέλους θα είναι και ο βαθμός εξασφάλισης του δικαίου της ΕΣΔΑ υπό τους όρους του άρθρου 13, καθώς το δίκαιο της δεσμεύει τα «*υψηλά συμβαλλόμενα μέρη*» (άρθρο 1 ΕΣΔΑ) και είναι «*αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου*» (άρθρο 28 παρ. 1 Σ.)²⁷⁵. Πρέπει, επίσης, να επισημανθεί πως το κείμενο της ΕΣΔΑ συνοδεύεται από σημαντικά –εξίσου δεσμευτικά από τη στιγμή που κυρωθούν και

²⁷⁰ A. Bogdandy, S. Schill (2011), *Overcoming absolute primacy: Respect for national identity under the Lisbon Treaty*, Common Market Law Review 48 (5): 1417-1453

²⁷¹ Βλ. ο.π. V. Mitsilegas (2016)

²⁷² Λαός : ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Κράτη : Συμβούλιο.

²⁷³ Βλ. 294 ΣΛΕΕ

²⁷⁴ Βλ. Kumm σε A. Lang (2020), ο.π. σελ. 421. Ο γράφων προσθέτει την αρχή της τήρησης της αναλογικότητας και σε ό, τι αφορά το ποινικό δίκαιο τις αρχές θέσπισης ποινικών κανόνων. Βλ. αναλυτικότερα, Μαρία Καϊάφα Γκμπάντι, Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισαβώνας, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011

²⁷⁵ Αυτό, δε, έχει κριθεί και από το ίδιο το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Bosphorus²⁷⁵ (application no.45036/98) και στην υπόθεση Avotins κατά Λετονίας (Application no. [17502/07](#)):«*Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι, ακόμα και όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα Συμβαλλόμενα Κράτη εξακολουθούν να δεσμεύονται από τις υποχρεώσεις που ανέλαβαν οικειοθελώς προσχωρώντας στη Σύμβαση*».

τεθούν σε διακρατική ισχύ- Πρωτόκολλα, αλλά και ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ, όντας η αυθεντική και δυναμική ερμηνεία της²⁷⁶, δεσμεύσει εξίσου τα κράτη μέλη της Σύμβασης. Με άλλα λόγια, στοιχείο της ελληνικής –τουλάχιστον- συνταγματικής ταυτότητας είναι η συμμετοχή της στην ΕΣΔΑ²⁷⁷. Η συμμετοχή αυτή προωθεί την ευρωπαϊκή (όχι απλά την ενωσιακή) ολοκλήρωση²⁷⁸ καθώς θεσπίζεται ένα κοινό ελάχιστο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁷⁹ για τα συμβαλλόμενα μέρη, πράγμα που εν στενή εννοία ευρωπαϊκό επίπεδο (ήτοι ενωσιακό) βοηθά την ανάπτυξη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης²⁸⁰.

Τα συνταγματικά δικαστήρια των κρατών μελών φαίνεται να υιοθετούν μια κοινή αντίληψη περί του περιεχομένου της εν λόγω έννοιας²⁸¹ ενώ σημαντικό ρόλο στην αντίληψή τους για αυτή διαδραματίζει και η θέση που υιοθετούν σχετικά με τη θεμελίωση της «αρχής της υπεροχής»²⁸², καθώς εν τέλει πρόκειται στην ουσία για το θέμα της σχέσης εθνικού συνταγματικού και ευρωενωσιακού δικαίου²⁸³. Η εθνική ταυτότητα τέθηκε παλαιότερα από το ΔΕΚ²⁸⁴ ως κριτήριο για την αναλογικότητα του περιορισμού των βασικών ελευθεριών της Κοινότητας, αλλά και –χωρίς να κατονομάζεται ρητά από το ΔΕΚ- ήταν εκείνη η αρχή βάσει της οποίας το ΔΕΚ

²⁷⁶ Βλέπε *Εισαγωγή* σε Σισιλιάνος Λ. – Αλ., *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη ικανοποίηση – Εκτέλεση* (2017), Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

²⁷⁷ Αποδεικτικό αυτού είναι μεταξύ άλλων και το άρθρο 171 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας που προβλέπει ως συνέπεια την απόλυτη ακυρότητα, αν παραβιαστεί μεταξύ άλλων δίκαιο της ΕΣΔΑ σε ό, τι αφορά την εμφάνιση, την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση του κατηγορουμένου ή του υπόπτου.

²⁷⁸ Βλ. Ερμηνευτική δήλωση άρθρου 28 του Συντάγματος.

²⁷⁹ Βλ. Άρθρο 52 ΧΘΔΕΕ, Ν. Κανελλοπούλου – Μαλούχου σε Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ. (επιμ.) (2020), *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

²⁸⁰ Βλ. Kumm σε Lang A. (2020), ο.π. σελ. 421.

²⁸¹ Το Γερμανικό Συνταγματικό στην περίφημη απόφασή του για τη Συνθήκη της Λισαβόνας (**BVerfGE 123, 267, 2009**) συνάγει από τον σεβασμό της εθνικής ταυτότητας ένα σύνολο από κανόνες ελέγχου των αρμοδιοτήτων της Ε.Ε. Το Πολωνικό Συνταγματικό την θεωρεί εξασφαλιστικό παράγοντα της κρατικής κυριαρχίας, ενώ το Βρετανικό Supreme Court διέβλεπε στη διάταξη αυτή την θεσμική δυνατότητα που του δίνει η Ε.Ε. να προασπίσει την «θεμελιώδη πολιτική» υπεροχή του Βρετανικού Κοινοβουλίου. Βλ. παρακάτω για το Ιταλικό Συνταγματικό, όπου θα γίνει μια επισκόπηση του «έπους Tarrico». Βλ. αναλυτικότερα ο.π. Lang A. (2020), σελ. 416-417 με τις εκεί παραπομπές.

²⁸² Ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009), σελ. 218 επ.

²⁸³ A. Bogdandy και Stephan Scill, *Die Achtung der nationalen Identität unter dem reformierten Unionsvertrag - Zur unionsrechtlichen Rolle nationalen Verfassungsrechts und zur Überwindung des absoluten Vorrangs*, ZaoRV 70, 2010, 701-734, σελ. 702

²⁸⁴ **C-473/93 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Λουξεμβούργου**, σκ. 35 επ. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως «[...]η διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών αποτελεί θεμιτό στόχο εντός της κοινοτικής έννομης τάξης [...]».

συμφώνησε στον περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας, καθώς -κατά το Δικαστήριο- οι εθνικές αρχές έχουν ένα περιθώριο εκτίμησης για το τι προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια²⁸⁵ με βάση τον συνταγματικό τους πολιτισμό²⁸⁶.

Ο επιθετικός προσδιορισμός «θεμελιώδης» στο ονοματικό σύνολο «*συνταγματική δομή*» οριοθετεί την εθνική ταυτότητα στον πυρήνα των αξιών και των αρχών του κράτους μέλους²⁸⁷, ήτοι τις θεμελιώδεις «εθνικές ιδιομορφίες» του²⁸⁸, οι οποίες θα μπορούσαν να είναι οι μη αναθεωρήσιμες διατάξεις του Συντάγματος²⁸⁹. Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προστατεύεται από το άρθρο 4 παρ. 2 εθνικός κανόνας που να αντιβαίνει το «συνταγματικό δίκαιο» της Ένωσης, όπως αυτό ορίζεται στο άρθρο 2 της ΣΕΕ²⁹⁰. Αυτό, εν συνεχεία, σημαίνει ότι σύγκρουση θα υπάρχει όταν κάποιος ευρω-ενωσιακός κανόνας δικαίου κρίνεται ότι «δεν ανήκει στο ουσιαστικό Σύνταγμα της Ένωσης ή σε αρχή που ανήκει μεν, αλλά ερμηνεύεται διαφορετικά από το ευρωπαϊκό και το εθνικό δικαστήριο. Η δεύτερη αυτή περίπτωση παρουσιάζεται και η πιο πιθανή και μετατρέπει το πρόβλημα από ουσιαστικό σε διαδικαστικό, σε σύγκρουση, δηλαδή, αρμοδιότητας των δύο δικαστηρίων»²⁹¹.

Το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο στην περίφημη απόφασή του για τη Συνθήκη της Λισαβόνας εκκινώντας από την αρχή της δοτής αρμοδιότητας και την ιδέα ότι η Ε.Ε. αποτελεί μια έννομη τάξη με «*λειτουργικά περιορισμένη υπερκρατική αυτονομία*»²⁹² που απορρέει από το γεγονός ότι τα ίδια τα κράτη, ως «δημοκρατικά συντεταγμένοι λαοί της Ευρώπης» της την παραχώρησαν, εκτιμά ότι η αρχή του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας, ως όριο στην επεκτατική ευρωπαϊκή ενοποίηση, σημαίνει ότι το άρθρο 23 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου δεν μπορεί να παραβιάσει τη ρήτρα του άρθρου 79 του ίδιου νόμου. Περαιτέρω, αυτό σημαίνει ότι η συμμετοχή

²⁸⁵ Αυτό ήταν το επίδικο ζήτημα.

²⁸⁶ C-36/02, *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*. Βλ. ιδίως σκ. 39-40

²⁸⁷ Έτσι μονάχα αποκτά η έννοια αυτή «*αυτοτελές κανονιστικό περιεχόμενο*» σε σχέση με την αρχή της υπεροχής. Αρ. Τζαννετής (2020), *Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητούμενου στην ενωσιακή ποινική συνεργασία*, Αθήνα, Π. Ν. Σάκκουλας σελ. 120

²⁸⁸ Βλ. Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα στην C- 53/04, σκ. 40

²⁸⁹ Βλ. άρθρο 110 ελληνικού Συντάγματος και Anita Blagojevic (2017), *Procedures regarding national identity clause in the national constitutional court's and the CJEU's case law*, EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC), 1, 210–237. <https://doi.org/10.25234/eclic/6529>

²⁹⁰ Βλ. ο.π. . Bogdandy, S. Schill (2011), *Overcoming absolute primacy: Respect for national identity under the Lisbon Treaty*, Common Market Law Review 48 (5): 1417-1453

²⁹¹ Ο.π. Λίνα Παπαδοπούλου (2009), σελ. 330

²⁹² Σκ. 231

στην Ένωση²⁹³, που το **άρθρο 23 την επιτρέπει**, δεν μπορεί να επηρεάσει τον συνταγματικό πυρήνα της γερμανικής έννομης τάξης (ο οποίος συνάγεται από το μη αναθεωρήσιμό τους). Ο πυρήνας αυτός δεν δύναται να μεταβιβαστεί (unübertragbar, non-transferable) στην Ένωση και είναι στεγανά περικλεισμένος από οποιαδήποτε διαδικασία ενοποίησης (integrationsfest, not open to integration). Κατά τούτο, το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο να κρίνει αν η Συνθήκη της Λισαβόνας προσκρούει στην γερμανική συνταγματική ταυτότητα, ήτοι τις μη αναθεωρήσιμες διατάξεις του Θεμελιώδους Νόμου, ενώ αν κάνει κάτι τέτοιο το ΔΕΕ, θα δρα ultra vires²⁹⁴.

Με αυτό το σκεπτικό ως βάση στην υπόθεση Weiss²⁹⁵ το BVerfG διέστειλε ερμηνευτικά το μη αναθεωρήσιμο άρθρο 20 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου²⁹⁶ σε τέτοιο σημείο που να εκτιμά –σα να μην υπάρχει η Νομισματική Ένωση ή διαδικασίες όπως το Ευρωπαϊκό Εξάμηνο- ότι το γερμανικό κοινοβούλιο έχει δημοσιονομική ευθύνη έναντι των Γερμανών πολιτών ως «το όργανο που είναι άμεσα υπόλογο στο λαό, να λάβει όλες τις ουσιαστικές αποφάσεις σχετικά με τα έσοδα και τις δαπάνες» τονίζοντας ότι αυτό το προνόμιο «αποτελεί μέρος του πυρήνα του άρθρου 20 παρ. 1 και 2». Έτσι, συνδέοντας της δημοκρατία με τη δημοσιονομική δραστηριότητα, μπορεί μόνο το ίδιο να κρίνει επί αυτού, γιατί πρόκειται περί του συνταγματικού του πυρήνα. Αν και η Weiss δεν αφορούσε το ποινικό δίκαιο, μας οδηγεί στην εξής σκέψη : μπορεί ένα εθνικό δικαστήριο να χρησιμοποιήσει αυτού του τύπου τη συλλογιστική, ώστε «ο στεγανός από ευρωπαϊκή ενοποίηση» πυρήνας του να περιλάβει τομείς του ποινικού δικαίου, ώστε να μείνουν εκτός πεδίου εφαρμογής της Ε.Ε;

Συναφώς στην «Solange 3»²⁹⁷, η οποία αφορούσε την εκτέλεση ενός εκδοθέντος από τις ιταλικές αρχές Ε.Ε.Σ. στη Γερμανία, το Γερμανικό Συνταγματικό έθεσε ως όρο

²⁹³ Σκ.235

²⁹⁴ Και τούτο θα το κρίνει το BVerfG.

²⁹⁵ Βλ. Ελευθεριάδης Π. (2020), *Η απόφαση Weiss ως Αποτυχία του Γερμανικού Συνταγματισμού*, <https://www.eliamep.gr/publication> (τ.π. 12.12.2021).

²⁹⁶ Άρθρο 20 του Θεμελιώδους Νόμου : «1.Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας είναι ένα δημοκρατικό και κοινωνικό ομοσπονδιακό κράτος. 2. Όλη η κρατική εξουσία πηγάζει από το λαό. Ασκείται από το λαό σε εκλογές και ψηφοφορίες και μέσω ειδικών νομοθετικών, εκτελεστικών και δικαστικών οργάνων [...]» (μετάφραση του γράφοντος).

²⁹⁷ BVerfG, 2015 - 2 BvR 2735/14, Βλ. αναλυτικότερα Hong M.: *Human Dignity and Constitutional Identity: The Solange-III-Decision of the German Constitutional Court*, VerfBlog, 2016/2/18, <https://verfassungsblog.de/human-dignity-and-constitutional-identity->

εκτέλεσης του Ε.Ε.Σ τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του εκζητουμένου. Ο όρος αυτός απέρρεε από την εθνική ταυτότητα της Γερμανίας και κατ' ουσία επρόκειτο για λόγο άρνησης του Ε.Ε.Σ. που, όμως, δεν προβλέπεται στο αντίστοιχο άρθρο 4^α της ΑΠ²⁹⁸. Μεταξύ άλλων τόνισε ότι η υπεροχή του δικαίου της Ένωσης έχει **όριο την εθνική ταυτότητα** και κατά τούτο, αν συντρέχουν **πραγματικοί λόγοι** που **in concreto** διαπιστώνεται παραβίαση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (που ανήκει στον πυρήνα της γερμανικής εθνικής ταυτότητας), πρέπει να εξεταστούν από το κράτος εκτέλεσης (εδώ η Γερμανία), όσο κι αν η αμοιβαία εμπιστοσύνη επιτάσσει διαφορετικά²⁹⁹. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια μπορεί βασίμως να νοηθεί ως μητέρα όλων των δικαιωμάτων³⁰⁰. Έτσι, όμως, «ο περιπτωσιολογικός έλεγχος της εθνικής ταυτότητας» αντιστρατεύεται την αρχή της ενιαίας εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης³⁰¹, αλλά και την ιδέα της ίδιας της αμοιβαίας εμπιστοσύνης ως πυρήνα της αμοιβαίας αναγνώρισης. Κι εδώ ανακύπτει το εξής ερώτημα : *υπάρχει άλλος χώρος διατύπωσης συνταγματικών προβληματισμών των κρατών μελών, χωρίς να διακυβεύεται ο δεδομένος τρόπος διακυβέρνησης του χ.ε.α.δ.*;

Όχι τυχαία, η διάταξη για τον σεβασμό της εθνικής ταυτότητας (**παρ. 2**) είναι στο ίδιο άρθρο (**άρθρο 4**) με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας (**παρ. 3**), **γεγονός που μαρτυρά την στενότερη συνάφειά τους**, η οποία έχει να κάνει με την «ενότητα στην πολυμορφία»³⁰². Η καλόπιστη συνεργασία, όπως φάνηκε και ανωτέρω, εν-υπάρχει ως αρχή στον θεσμό του προδικαστικού ερωτήματος. Κατά τούτο, η προστασία της εθνικής ταυτότητας περνά μέσα από τον διάυλο του άρθρου 267 ΣΛΕΕ³⁰³, αλλά και από τις εγγυήσεις της ανωτέρω αρχής³⁰⁴. Το ΔΕΕ, μάλιστα, **δεν αποφαίνεται**

the-solange-iii-decision-of-the-german-constitutional-court/, DOI: 10.17176/20160218-172643. (τελ. προσπελ. : 12.12.2021)

²⁹⁸ Με το ΔΕΕ να είναι πολύ αυστηρό ως προς το ζήτημα των λόγων άρνησης του Ε.Ε.Σ.

²⁹⁹ Σκ. 74 : «*Der Grundsatz des gegenseitigen Vertrauens wird jedoch dann erschüttert, wenn tatsächliche Anhaltspunkte dafür vorliegen, dass im Falle einer Auslieferung die unverzichtbaren Anforderungen an den Schutz der Menschenwürde nicht eingehalten würden*» Βλ. αναλυτικότερα ο.π. Τζαννετής (2020) , σελ. 125 επ.

³⁰⁰ Η οποία, μάλιστα, προστατεύεται **επαρκώς** από το ευρω-ενωσιακό δίκαιο.

³⁰¹ Ο.π. Τζαννετής (2020), σελ. 130

³⁰² Η πρώτη διαφυλάσσει τον συνταγματικό πλουραλισμό, την διαφορετικότητα, και η δεύτερη διαφυλάσσει την ομοιομορφία και αποτελεσματική εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, την ενότητα.

³⁰³ Ο.π. Kumm σε Lang A. (2020), σελ.424

³⁰⁴ Συναφώς, επισημαίνει η Πρεβεδούρου ότι «*η αρχή του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας έχει απλώς ενισχυτική σημασία*». Πρεβεδούρου, Άρθρο 4 σε Σκουρής Β. (επιμ.) (2020), *Συνθήκη της Λισσαβώνας Ερμηνεία κατ' άρθρον, Συνθήκη για την ΕΕ - Συνθήκη για τη*

τελειωτικά επί μιας διαφοράς και τούτο αποτελεί προστατευτικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας³⁰⁵. Συνεπώς με τα ανωτέρω, το ερώτημα του ποιος ερμηνεύει εν τέλει την εθνική ταυτότητα καλώς μένει αναπάντητο, διότι μια τελειωτική απάντηση επί αυτού θα σήμαινε απάρνηση είτε της **ενότητας** στη διαφορετικότητα (αν τελικά είναι τα δικαστήρια των κρατών μελών) είτε της **διαφορετικότητας** στην ενότητα (αν τελικά είναι το ΔΕΕ)³⁰⁶. Εν τέλει, πριν διατυπωθεί ο προβληματισμός για την παραβίαση της εθνικής ταυτότητας, πρέπει το εκάστοτε κράτος μέλος να εξετάζει κατά πόσο τηρήθηκαν οι καταστατικές αρχές του ίδιου του ευρω-ενωσιακού συστήματος, οι οποίες δεν είναι άσχετες με τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών κατά τη σύσταση του δομικού και αξιακού πλαισίου λειτουργίας των ευρω-ενωσιακών στόχων³⁰⁷. Εκεί «λύγισε» και το ΔΕΕ στην Tarrico 2.

Λειτουργία της ΕΕ - Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη

³⁰⁵ Αλλά και έκφραση του συνταγματικού πλουραλισμού, Bodgandy και Schill, ο.π. Lang A. (2020), σελ. 424

³⁰⁶ Ο Τζαννετής θεωρεί την έννοια αυτή «*αυτόνομη έννοια του ενωσιακού δικαίου και ως τέτοια υπόκειται εν τέλει στον έλεγχο του ΔΕΕ*» ο.π. Τζαννετής (2020), σελ. 119, Βλ. αντίθετη άποψη Kumm, ο.π. Lang A. (2020), Η Πρεβεδούρου επισημαίνει πως ο ορισμός αυτής της έννοιας από το ΔΕΕ «*θα αντιμετώπιζε ανυπέρβλητες δυσκολίες*», διότι αποτελεί μια «*εντελώς ρευστή και συγκυριακή έννοια*», ο.π. Πρεβεδούρου σε Σκουρή (2020), σελ. 63

³⁰⁷ Πρβλ. *Internationale Handelsgesellschaft*, σκ. 4

5.2. Το άρθρο 53 του Χάρτη υπό το πρίσμα της απόφασης Melloni και του έπους «Tarrico»

5.2.1 Εισαγωγικά

Η συζήτηση γύρω από το άρθρο 53 του Χάρτη αποτελεί την εφαρμογή των όσων αναλύθηκαν ανωτέρω. Το ερώτημα που τίθεται με το άρθρο 53 και τις εν λόγω αποφάσεις είναι αν μπορεί το εθνικό συνταγματικό δίκαιο να έχει εφαρμογή έναντι του ενωσιακού και, εάν ναι, υπό ποιους όρους. Ο πυρήνας του ερωτήματος είναι *«πόση διαφορετικότητα στην ενότητα»* και τίθεται έτσι το ζήτημα του συμβιβασμού *«μεταξύ της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και της αυτονομίας των εθνικών εννόμων τάξεων»*³⁰⁸. Στην παρούσα εργασία το άρθρο 53 θα ιδωθεί υπό το πρίσμα των τριών αυτών αποφάσεων του ΔΕΕ, ώστε να καταδειχθεί εναργέστερα το ζήτημα.

5.2.2 Υπόθεση Melloni

Ο Melloni καταδικάστηκε ερήμην σε κάθειρξη δέκα ετών στην Ιταλία³⁰⁹. Η τελευταία εξέδωσε Ε.Ε.Σ., το οποίο εκτέλεσαν οι ισπανικές αρχές. Δυνάμει του άρθρου 4^α της απόφασης πλαισίου 2002/584 (για το Ε.Ε.Σ.) η αρμόδια δικαστική αρχή **δύναται** (άρα προαιρετικός λόγος άρνησης εκτέλεσης του Ε.Ε.Σ.) να μην εκτελέσει το Ε.Ε.Σ., αν συντρέχουν μια από τις ρητώς αναφερόμενες στο εν λόγω άρθρο περιπτώσεις. Εν προκειμένω, ο Melloni ισχυρίστηκε (όχι ικανοποιητικώς από πλευράς αποδείξεων) ότι κατά τη διαδικασία που εξέδωσε την εν λόγω καταδικαστική απόφαση τον εκπροσωπούσε διαφορετικός δικηγόρος, στον οποίο δεν γινόταν οι κοινοποιήσεις³¹⁰ (αλλά γινόταν σε αυτούς που είχε στην διαδικασία της πρωτόδικης δίκης)³¹¹ και ότι το **συνταγματικό δίκαιο της Ισπανίας του επέτρεπε να ισχυριστεί**³¹² ως εκζητούμενος τη μη εκτέλεση του Ε.Ε.Σ, διότι *«εθίγη, κατά την άποψή του, το ουσιαστικό περιεχόμενο της δίκαιης δίκης κατά τρόπο προσβλητικό της*

³⁰⁸ Ο.π. Τζαννετής (2020), σελ 99

³⁰⁹ C-399/11, Βλ. αναλυτικό ιστορικό της υπόθεσης στις Προτάσεις του γενικού Εισαγγελέα σκ. 18-33

³¹⁰ Συνεπώς εδώ πρόκειται περί της περ. β' της παρ. 1 του άρθρου 4^α. Βλ. Προτάσεις σκ. 58.

³¹¹ Σκ. 16-17

³¹² Εδώ ανακύπτει εν προκειμένω το ζήτημα της ερμηνείας του άρθρου 53 του Χάρτη, καθώς το Σύνταγμα του κράτους μέλους προέβλεπε εν προκειμένω ευρύτερη προστασία.

ανθρώπινης αξιοπρέπειας, καθόσον έγινε δεκτό ότι επιτρέπεται η έκδοση σε χώρες οι οποίες θεωρούν έγκυρες τις ερήμην αποφάσεις στην περίπτωση πολύ σοβαρού αδικήματος, χωρίς να τίθεται ως όρος για την παράδοση του καταδικασθέντος η δυνατότητά του να προσβάλει τις καταδικαστικές αυτές αποφάσεις προκειμένου να προασπίσει τα δικαιώματά του άμυνας»³¹³. Κατά τούτο η ουσία των προδικαστικών ερωτημάτων ήταν η «ερμηνεία και, ενδεχομένως, το κύρος του άρθρου 4α, παρ. 1, της αποφάσεως-πλασίου 2002/584»³¹⁴ και περαιτέρω «το ζήτημα αν ένα κράτος μέλος δύναται να αρνηθεί την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος συλλήψεως στηριζόμενο στο άρθρο 53 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω προσβολής των διασφαλιζόμενων με το εθνικό Σύνταγμα θεμελιωδών δικαιωμάτων του ενδιαφερομένου»³¹⁵.

Το Δικαστήριο εκκινεί από το σύστημα του Ε.Ε.Σ., ως μέτρο εφαρμογής της αμοιβαίας αναγνώρισης και της εκ τούτου σπουδαιότητάς του για τη δημιουργία του χ.ε.α.δ³¹⁶. Βάσει, συνεπώς, της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, κανόνας είναι η εκτέλεση του Ε.Ε.Σ. με περιοριστικά³¹⁷ αναφερόμενες εξαιρέσεις στην απόφαση πλαίσιο. Το ανακύπτει ζήτημα, ήτοι αν η μη τήρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτά κατοχυρώνονται στο άρθρο 6 ΣΕΕ, μπορεί να αποτελέσει (ως μη αναφερόμενος ρητά) λόγο άρνησης εκτέλεσης, οδηγεί το Δικαστήριο να εξετάσει τη συμβατότητα του άρθρου 4^α με τα άρθρα 47 και 48 παρ.2 του Χάρτη, όπου καταλήγει πως όχι μόνο συνάδουν με το περιεχόμενο που τους προσδίδει η ΕΣΔΑ³¹⁸, αλλά και ενισχύονται μέσω αυτής της διάταξης, βελτιώνοντας παράλληλα την αμοιβαία αναγνώριση³¹⁹.

Μπορούν, όμως, τα δικαιώματα αυτά να ενισχυθούν ακόμη περισσότερο διά του άρθρου 53³²⁰, πόσο μάλλον εν προκειμένω που ο ισπανικός συνταγματικός

³¹³ Σκ. 18-25

³¹⁴ Μπορεί να εξαρτηθεί η εκτέλεση Ε.Ε.Σ. (άρα : δικαιούνται οι αρχές του κράτους εκτέλεσης να ελέγξουν) από το αν η καταδικαστική απόφαση υπόκειται σε αναθεώρηση, ώστε να διασφαλιστούν τα δικαιώματα υπεράσπισης του εκζητουμένου, κυρίως δε εκείνα των άρθρων 47 και 48 παρ. 2 του Χάρτη;

³¹⁵ Σκ. 1

³¹⁶ Σκ. 36-37 και C-396/11 Radu, σκ. 33 - 34

³¹⁷ Βλ. και σκ. 70 Προτάσεων και σκ. 38-40, 44 της απόφασης.

³¹⁸ Ο Γενικός Εισαγγελέας είναι πιο αναλυτικός και δυνάμει του άρθρου 52 του Χάρτη εξειδικεύει τους λόγους της ως άνω συμβατότητας. Βλ. Προτάσεις σκ. 83-87

³¹⁹ Σκ. 48-52

³²⁰ Το οποίο το Ισπανικό Συνταγματικό πρότεινε να ερμηνευθεί είτε ως «ρήτρα επιβάλλουσα ελάχιστο επίπεδο προστασίας», είτε ως ρήτρα οριοθέτησης του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη, είτε ως ρήτρα ερμηνευόμενη (μεταξύ των δύο πρώτων ερμηνειών) αναλόγως κάθε φορά της εξεταζόμενης περίπτωσης. Την πρώτη ερμηνεία ο Γενικός Εισαγγελέας την απορρίπτει κατηγορηματικά. (σκ. 90-96)

πολιτισμός το επιτρέπει³²¹; Η απάντηση είναι **αρνητική**. Το Δικαστήριο επανέλαβε την αρχή που διατύπωσε στην *Internationale Handelsgesellschaft*, ότι, δηλαδή, δεν μπορεί το κράτος μέλος να επικαλείται διατάξεις του εθνικού του δικαίου, «έστω και συνταγματικής φύσεως»³²², για να μην εφαρμόσει το δίκαιο της Ένωσης, πόσο μάλλον εν προκειμένω που το άρθρο 4^α σέβεται απόλυτα τα δικαιώματα του Χάρτη³²³ και αποτελεί **συμφωνημένο μέτρο εναρμόνισης**³²⁴. Η «αρχή της υπεροχής», ως «ουσιώδες χαρακτηριστικό» της ενωσιακής έννομης τάξης επιβάλλει το κατ' αρχήν θεμιτό της εφαρμογής των κατοχυρωμένων στα εθνικά Συντάγματα θεμελιωδών δικαιωμάτων, με όριο τον σεβασμό της υπεροχής, της ενότητας και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης³²⁵ και του ομοιόμορφου βαθμού προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων³²⁶.

Στην υπόθεση Melloni καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει το γεγονός **ότι πρόκειται περί ενός εναρμονισμένου πλαισίου**, και ως εκ τούτου το ΔΕΕ δίνει προτεραιότητα στην **αποτελεσματική λειτουργία της αμοιβαίας αναγνώρισης** που εδράζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη, η οποία απηχεί την ανάγκη να συντηρηθεί «ένα σύστημα ημι-αυτόματης αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικά θέματα, που θα βελτιώσει τη διακρατική συνεργασία και αποτελεσματική την επιβολή του νόμου εντός της Ένωσης»³²⁷. Αυτό που υπονοείται ανησυχητικά από την απόφαση είναι ότι δεν ενδιαφέρει «**η φύση και ο βαθμός**» της εναρμόνισης, καθώς εδώ δεν ελήφθη υπόψη από το ΔΕΕ ότι η εν λόγω απόφαση πλαίσιο εκδόθηκε επί ύπαρξης του τρίτου Πυλώνα, ήτοι πριν τη «συνταγματοποίηση» της νομοθετικής διαδικασίας και με σοβαρά θέματα δημοκρατικής νομιμοποίησης³²⁸. Πέραν τούτου, αξίζει να σημειωθεί ο εξής προβληματισμός : στο Προοίμιο της Οδηγίας για την προστασία του τεκμηρίου της

³²¹ Το δικαίωμα να είναι κάποιος παρών δε μια ποινική δίκη είναι για το Ισπανικό Σύνταγμα βασικό στοιχείο της δίκαιης δίκης. Βλ. αναλυτικότερα Besselink, Leonard F. M., *The Parameters of Constitutional Conflict after Melloni* (April 25, 2014). *European Law Review* 2014,39(4), 531-552 , διαθέσιμο στο SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2345143>

³²² Σκ. 59

³²³ Σκ. 58

³²⁴ Σκ. 62

³²⁵ Εδώ βασίστηκε το ΔΕΕ στη Γνωμοδότηση 2/13 σχετικά με την προσχώρηση της Ε.Ε. στην ΕΣΔΑ. Βλ. σκ. 188-189

³²⁶ Σκ. 60, 63

³²⁷ V. Mitsilegas, A. Martino, L.Mancano, (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford- London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing, σελ. 398

³²⁸ Ο.π. σελ. 399 και ο.π. Besselink

αθωότητας³²⁹ αναφέρεται ότι «δεδομένου ότι η οδηγία ορίζει ελάχιστους κανόνες, τα κράτη μέλη **μπορούν να διευρύνουν τα δικαιώματα που προβλέπονται στην παρούσα οδηγία με σκοπό την παροχή μεγαλύτερης προστασίας**»³³⁰, ενώ συνεχίζει τονίζοντας πως αυτή η προστασία **«δεν θα πρέπει ποτέ να υπολείπεται»** αυτής του Χάρτη, της ΕΣΔΑ και της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Στη Melloni το ΔΕΕ τοποθετεί μεταξύ συμφωνημένης εναρμόνισης (μέσω **δευτερογενούς δικαίου**) και εφαρμόσιμου επιπέδου προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων (όπως απορρέουν και όπως αναγνωρίζονται από το **πρωτογενές δίκαιο**) την ανάγκη της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης³³¹, η οποία εν προκειμένω συμβάλλει σε μια περιοριστική ερμηνεία των θεμελιωδών δικαιωμάτων³³².

Όπως γίνεται σαφές από την απόφαση αυτή, το άρθρο 53 του Χάρτη δεν αποκλείει την αρχή της υπεροχής και ως εκ τούτου **δεν θεσπίζει ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας**, ώστε το εθνικό δίκαιο να μπορεί να εφαρμόζει τη δική του- ευρύτερης προστασίας- ρύθμιση³³³. Ο κανόνας του άρθρου 53 του Χάρτη μπορεί να δώσει *«προβάδισμα σε διάταξη άλλη, πλην του Χάρτη»*³³⁴, όταν η ερμηνεία της άλλης διάταξης οδηγεί σε ευνοϊκότερα για το προστατευόμενο δικαίωμα αποτελέσματα»³³⁵. Πρόκειται, δηλαδή, για μια *«ρήτρα ευνοϊκότερου καθεστώτος»*³³⁶. Έτσι, τα ως άνω θα κριθούν in concreto, όταν, δηλαδή **προκύψει κάποια σύγκρουση**. Κατά τούτο, διατυπώνεται με το εν λόγω άρθρο ένας κανόνας σύγκρουσης, **υπό την έννοια ότι δεν μπορεί να διατυπωθεί ένας γενικός κανόνας υπερίσχυσης της μιας έννομης τάξης έναντι της άλλης**.

³²⁹ Οδηγία (ΕΕ) 2016/343

³³⁰ Σκ. 48 του Προοιμίου.

³³¹ Ο.π. σελ. 400

³³² Ο. π. V. Mitsilegas (2016), σελ. 135 και Lorena Bachmaier Winter σε V. Mitsilegas, A. Martino, L.Mancano, (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford- London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing, σελ. 418. Χαρακτηριστικά η Winter διαπιστώνει μια αντίστροφη λειτουργία του θεσμού του άρθρου 267 ΣΛΕΕ : το ΔΕΕ ίσως καθιστά διστακτικότερα τα κράτη μέλη ως προς την αποστολή προδικαστικού ερωτήματος, γιατί με τέτοιου είδους ερμηνείες θίγεται ο συνταγματικός τους πολιτισμός. **Είναι αυτό εν τέλει προς όφελος της ομοιομορφίας και της αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης; Κατά τον γράφοντα, σε αυτόν τον προβληματισμό συνοψίζεται η ετεραρχική δομή του πλουραλιστικού μοντέλου.**

³³³ Ε. Σαχπεκίδου, Άρθρο 53 σε Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ. (επιμ.) (2020), *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, παρ. 2 και ο.π. Besselink

³³⁴ Ο. π. Σαχπεκίδου (2020) παρ. 25

³³⁵ Ο.π. Σαχπεκίδου (2020) παρ. 2

³³⁶ Ο.π. Τζαννετής (2020) σελ. 101

Οι ως άνω εκτιμήσεις θα γίνονται πάντα εντός του ευρω-ενωσιακού πλαισίου.

Αυτό έχει σημασία, καθώς το άρθρο 53 του Χάρτη δεν (μπορεί να) έχει το ίδιο περιεχόμενο με το αντίστοιχο της ΕΣΔΑ, διότι **πρόκειται περί διαφορετικής στοχοθεσίας**. Η ΕΣΔΑ σκοπεί να προστατεύσει τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο Χάρτης ανήκει στο πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, το οποίο, όπως έχει καταδειχθεί, δεν εξαντλεί τον σκοπό του σε αυτή την προστασία. Το ως άνω, δε, ήταν και επιχείρημα του ΔΕΕ για τη προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ³³⁷. Για τον λόγο αυτό, στο λεκτικό του άρθρου 53 του Χάρτη³³⁸ έχει προστεθεί το χωρίο «στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής», ώστε να διατηρηθεί «*ανέπαφη η αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου*»³³⁹. Το πρόβλημα που ανακύπτει εδώ αφορά τη διεύρυνση «*των αντίστοιχων πεδίων εφαρμογής*» του ενωσιακού δικαίου, τα οποία έχουν διευρυνθεί ύστερα από την Akerberg Fransson, «*έστω και με τις «διορθωτικές παρεμβάσεις» που επέφερε η μεταγενέστερη νομολογία και που περιορίζουν κάπως την εμβέλεια της*»³⁴⁰. Ο συνδυασμός Melloni και Fransson³⁴¹, όπως καταδείχθηκε ανωτέρω, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε τομείς που έχει προχωρήσει η εναρμόνιση, το άρθρο 53 ως ρήτρα ευνοϊκότερου καθεστώτος, δεν έχει εφαρμογή. Ο δούρειος ίππος³⁴² είχε κατασκευαστεί. Μα οι Τρώες δεν θα το έβαζαν κάτω εύκολα³⁴³.

5.2.3 Θεσμικός διάλογος και «αρχή της υπεροχής» - Μια παρέκβαση

Η απόφαση Melloni, όπως και οι αποφάσεις Taricco και γενικότερα κάθε απόφαση του ΔΕΕ που θεωρείται σταθμός στην εξέλιξη της ευρωπαϊκής ενοποίησης,

³³⁷ Βλ. σκ. 189, 190 Γνωμοδότησης 2/13.

³³⁸ Το οποίο κατά τα λοιπά είναι ίδιο με το αντίστοιχο άρθρο 53 της ΕΣΔΑ.

³³⁹ Ο.π. Τζαννετής (2020), σελ. 102. Ο ίδιος τονίζει πως «*θα ήταν άλλωστε παράδοξο ο Χάρτης ως τμήμα του πρωτογενούς δικαίου να υπονομεύει εκ των ένδον την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, η οποία πριν την εισαγωγή του Χάρτη απέκλειε τον έλεγχο των κανόνων του ενωσιακού δικαίου με γνώμονα την εθνική συνταγματική τάξη*», σελ. 110

³⁴⁰ Χ. Ταγαράς, Άρθρο 51 σε Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ. (επιμ.) (2020), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 590 παρ. 30. Βλ. και C-206/13 Siragusa, ιδίως σκ. 24

³⁴¹ C-617/10 Åklagaren κατά Hans Åkerberg Fransson, σκ. 28-29. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Τζαννετής : «*όχι συμπτωματικά Akerberg Fransson και Melloni [...] εκδόθηκαν την ίδια ημέρα (26.03.2013)*», ο.π. σελ. 109.

³⁴² Xanthopoulou σε Τζαννιτή, ο.π. σελ. 109, υποσημείωση 390

³⁴³ Εδώ Τρώες είναι οι δικαστές του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ιταλίας.

προκάλεσαν αντιδράσεις στα Συνταγματικά Δικαστήρια των σχετικών κρατών – μελών. Παράλληλα, ΔΕΕ και ΕΔΔΑ προσπαθούν να διαπλάσουν «συμβατή μεταξύ τους νομολογία», ώστε να διασφαλιστεί καλύτερα η «κανονιστική συνοχή του όλου συστήματος που αποτελεί θεμελιώδη όρο της ασφάλειας δικαίου»³⁴⁴. Έτσι, επισημαίνει η Τσόλκα ότι ο «δικαστικός «διάλογος» θεωρείται και ως «εργαλείο για τον αυτοπεριορισμό της αρμοδιότητας ή εξουσίας των δικαιοδοτικών οργάνων, όταν ανακύπτει το ακανθώδες ζήτημα των επάλληλων δικαιοδοσιών τους»³⁴⁵. Στη συνάφεια αυτή πρέπει να προστεθεί ότι πια με τον **ν. 4596/2019** κυρώθηκε και στη χώρα μας το 16^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, το οποίο διευρύνει την κατ' άρθρο 47 ΕΣΔΑ γνωμοδοτική αρμοδιότητα του ΕΔΔΑ και σε ζητήματα «*αρχής που σχετίζονται με την ερμηνεία ή την εφαρμογή των δικαιωμάτων και ελευθεριών που ορίζονται στη Σύμβαση και τα Πρωτοκολλά αυτής*»³⁴⁶. Καίτοι μη δεσμευτικές (άρθρο 5) οι γνωμοδοτήσεις αυτές θέτουν σε νέα βάση τον διάλογο μεταξύ των δικαιοδοτικών παραγόντων του ετεραρχικού πολυεπίπεδου ευρω-ενωσιακού συστήματος³⁴⁷. Κατά τα ανωτέρω, όριο στην «αρχή της υπεροχής» μπορεί να τεθεί στο σημείο που η τελευταία θίγει τον εγκαθιδρυμένο «δικαστικό διάλογο» ως παράγοντα –εν τέλει– διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ένα χώρο ασφάλειας δικαίου. Η προάσπιση της τελευταίας ήταν ο καθοριστικός παράγοντας στο «έπος Tarrico».

³⁴⁴ Τσόλκα Ο. (2018), Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ, Ποινικά Χρονικά, τ. ΞΗ', τεύχος 6ο, σελ. 425-432

³⁴⁵ Τσόλκα, ο.π.

³⁴⁶ Άρθρο 1 Πρωτόκολλο 16^ο

³⁴⁷ Βλ. και AVOTIŅŠ v. LATVIA (Application no. 17502/07) - 23 May 2016, BOSPHORUS HAVA YOLLARI TURİZM VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ v. IRELAND (Application no. 45036/98) - 30 June 2005 και Ταγαράς Χ. (2018), *Ο Κανονισμός 1215/12 υπό το πρίσμα του θεμελιώδους δικαιώματος δίκης και της νομολογίας του Στρασβούργου*, Αρμενόπουλος, Τεύχος 2, Θεσσαλονίκη, σελ. 177-190

5.2.4 Το «έπος Tarrico»³⁴⁸

Το 2014 ήρθε ενώπιον του ΔΕΕ ένα προδικαστικό ερώτημα από Ιταλικό Δικαστήριο για τον Ivo Tarrico και άλλους, οι οποίοι κατηγορούνταν για αδικήματα που έπλητταν τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης. Το ερώτημα που κατ' ουσία κλήθηκε να εξετάσει το Δικαστήριο στην Tarrico 1³⁴⁹ ήταν αν «*επιβάλλει το δίκαιο της Ένωσης στα δικαστήρια των κρατών μελών να μην εφαρμόζουν συγκεκριμένες διατάξεις του εθνικού τους δικαίου οι οποίες αφορούν την παραγραφή αξιόποινων πράξεων, ώστε να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική επιβολή κυρώσεων για φορολογικά αδικήματα*»³⁵⁰. Στο ερώτημα αυτό ο Γενικός Εισαγγελέας απαντάει θετικά ως προς τις εκκρεμείς ποινικές διαδικασίες, δεδομένης της «*συστημικής αδυναμίας*»³⁵¹ της Ιταλικής Δικαιοσύνης να παραγράφονται πολλά σχετικά αδικήματα. Την παραγραφή αντιμετωπίζει ως θεσμό του δικονομικού δικαίου³⁵², η οποία δεν θεμελιώνει ή επιτείνει το αξιόποينو³⁵³, με συνέπεια να μην καλύπτεται από την αρχή της νομιμότητας ως προς την αναδρομική εφαρμογή του νόμου.

Έτσι, ο Γενικός Εισαγγελέας καταλήγει πως, δυνάμει του άρθρου **4 παρ. 3 της ΣΕΕ**, του άρθρου **325 ΣΛΕΕ** και του άρθρου **2 παρ. 1 της Σύμβασης** για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων υπάρχει υποχρέωση των κρατών μελών θέσπισης αποτελεσματικών, αναλογικών και αποτρεπτικών κυρώσεων. Την ίδια άποψη υιοθέτησε και το Δικαστήριο χωρίς, όμως, στην τελική του απόφαση να επικαλεστεί και το άρθρο 4 παρ. 3 της ΣΕΕ και τη διάταξη της Σύμβασης³⁵⁴. Το τελευταίο έχει σημασία, διότι το ΔΕΕ αναγνώρισε το άρθρο 325 ΣΛΕΕ ως «*ευθεία νομική βάση, ώστε να διευρυνθεί η αρμοδιότητα της Ένωσης στον*

³⁴⁸ Πρόκειται για δύο αποφάσεις, την C-105/14 *Tarrico and others* (στη θεωρία γνωστή ως Tarrico 1) και την C-42/17 *M.A.S. and M.B.* (στη θεωρία γνωστή ως Tarrico 2).

³⁴⁹ Πρέπει να ληφθεί, ιδιαιτέρως, υπόψη ότι η απόφαση Tarrico 1 εκδόθηκε ένα χρονικό διάστημα, κατά το οποίο ελάμβαναν χώρα οι διαπραγματεύσεις για την συμπερίληψη της απάτης σχετικής με το ΦΠΑ στην Οδηγία P.I.F. και το Δικαστήριο πιθανώς να κινήθηκε από αυτή την ενωσιακή στοχοθεσία δεδομένων των έντονων αντιδράσεων κάποιων κρατών μελών. Βλ. αναλυτικότερα Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford-London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing, σελ. 169

³⁵⁰ Προτάσεις, σκ. 1.

³⁵¹ Προτάσεις σκ. 77 και 78

³⁵² Προτάσεις, σκ. 115. Σε αυτό διαφέρει από την υπόθεση *Berlusconi* (C-387/02), η οποία αφορούσε την τροποποίηση εθνικών **ουσιαστικών** ποινικών διατάξεων (σκ. 116) . Βλ. και σκέψεις 127 – 143 στις Προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα στην *Tarrico 2* (C-42/17), όπου κάνει αναφορά σε εκτενή νομολογία του ΕΔΔΑ ως προς τη δικονομική φύση του θεσμού της παραγραφής.

³⁵³ Προτάσεις, σκ. 118

³⁵⁴ C-105/14, σκ. 66.

τομέα του ποινικού δικαίου»³⁵⁵, με δεδομένο, μάλιστα, ότι την εν λόγω Σύμβαση δεν είχαν υπογράψει η Ιρλανδία και η Δανία, αλλά είχαν, φυσικά, κυρώσει τη ΣΛΕΕ³⁵⁶. «*Ανυπόκειται της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, οι διατάξεις του άρθρου 325 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ έχουν ως αποτέλεσμα*» το **αυτοδικαίως ανεφάρμοστο της αντίθετης εθνικής νομοθεσίας**³⁵⁷. Ενδιαφέρον εδώ έχουν οι επόμενες τρεις παράγραφοι της απόφασης (σκ. 53-55), οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν ως εξής : το κράτος μέλος πρέπει να φροντίσει για την προάσπιση των δικαιωμάτων των εμπλεκομένων προσώπων. Σε κάθε περίπτωση το να επιβληθούν κυρώσεις που δεν θα είχαν επιβληθεί, αν είχαν εφαρμοστεί οι εθνικές διατάξεις, έχει ως συνέπεια την αποτελεσματική δίωξη των σχετικών αδικημάτων και την ίση μεταχείριση όσον αφορά στην κύρωσή τους και «*συνεπώς [...] δεν προσβάλλονται τα δικαιώματα των κατηγορουμένων, όπως αυτά κατοχυρώνονται στο άρθρο 49 του Χάρτη*». Πώς, όμως, η ίση και αποτελεσματική δίωξη των εν λόγω αδικημάτων διασφαλίζουν την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων (άρα και το 49 του Χάρτη;), τα οποία τα κράτη μέλη πρέπει να τηρούν;

Ο ως άνω προβληματισμός ήταν και η ουσία του προδικαστικού ερωτήματος του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Tarrico 2³⁵⁸, το οποίο μεταξύ άλλων ρώτησε αν «*πρέπει το 325 παρ. 1 και 2 να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιβάλλει στον ποινικό δικαστή να μην εφαρμόσει εθνική νομοθεσία περί παραγραφής, η οποία εμποδίζει*» την αποτελεσματική δίωξη πολλών περιπτώσεων των σχετικών αδικημάτων «*ακόμη και αν η εν λόγω μη εφαρμογή στερείται επαρκώς καθορισμένης νομικής βάσης*»³⁵⁹, δεδομένου του ότι καταλαμβάνεται από την αρχή της νομιμότητας ως θεσμός (κατά το ιταλικό δίκαιο) του ουσιαστικού ποινικού δικαίου και του ότι αυτό ακριβώς το γεγονός αποτελεί υπέρτατη αρχή της συνταγματικής τάξης της Ιταλίας, με αποτέλεσμα να θίγεται έτσι η εθνική της ταυτότητα³⁶⁰. Σημαντικό είναι εδώ το επιχείρημα του Ιταλικού Συνταγματικού, ότι, δηλαδή, με την εκτίμηση του

³⁵⁵ Το ΔΕΕ δημιουργεί έτσι και ένα «*κάθετο άμεσο αρνητικό αποτέλεσμα*» από μια διάταξη, η οποία τυποποιεί μια γενική υποχρέωση και δεν είναι σαφής και δίχως προϋποθέσεις. Βλ. Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford- London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing, σελ. 171

³⁵⁶ Ο.π. σελ. 170

³⁵⁷ C-105/14, σκ. 52

³⁵⁸ C-42/17

³⁵⁹ Δεν αναλύεται το συγκεκριμένο σκέλος του ερωτήματος.

³⁶⁰ Προτάσεις σκ. 51

στην Tarrico 1 το ΔΕΕ παραβίασε³⁶¹ το άρθρο 53 του Χάρτη, υπό την έννοια ότι εν προκειμένω το εθνικό δίκαιο προβλέπει ευρύτερη προστασία, η οποία εδώ περιορίζεται ή -έστω- θίγεται³⁶².

Ο Γενικός Εισαγγελέας, για να καταλήξει στη μη εφαρμογή³⁶³ του εθνικού δικαίου δυνάμει του 325 παρ. 1 και 2, έκρινε ότι η παραγραφή είναι θεσμός του δικονομικού δικαίου, όπως αναγνωρίζεται και από το ΕΔΔΑ και ως εκ τούτου δεν εμπίπτει στο πεδίο της αρχής της νομιμότητας, όπως αυτή αναγνωρίζεται από τον Χάρτη (άρθρο 49 και 52)³⁶⁴. Περαιτέρω, ως προς το άρθρο 53, ο Γενικός Εισαγγελέας εκτίμησε³⁶⁵ ως σπουδαιότερη την ιδιαιτερότητα του δικαίου της Ένωσης, ως χρήζον ενιαίας και αποτελεσματικής εφαρμογής, η οποία είναι απαραίτητη προϋπόθεση και για τη δημιουργία του χ.ε.α.δ. Τα θεμελιώδη δικαιώματα πρέπει να προστατεύονται, αλλά η υπεροχή, η αποτελεσματικότητα και η ενότητα του δικαίου της Ένωσης δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να διακυβευτούν. Τονίζοντας ότι ο θεσμός της παραγραφής δεν αποτέλεσε μέχρι τότε αντικείμενο εναρμόνισης³⁶⁶ αναγνώρισε μεν επί τούτου διακριτική ευχέρεια στο κράτος μέλος³⁶⁷, αλλά αυτή περιορίζεται από την ανάγκη μη παραβίασης της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης και της αποτελεσματικότητας αυτού. Το άρθρο 53 πρέπει να ερμηνευτεί υπό αυτό το φως και

³⁶¹ Και γι' αυτό δεν υποχρεούται η Ιταλία να μην εφαρμόσει την υποχρέωση που καθιέρωσε το Δικαστήριο (σκ.42, Προτάσεις).

³⁶² Το Ιταλικό Συνταγματικό διαγιγνώσκοντας τη σύγκρουση συνταγματικού του κανόνα με την ερμηνεία που έδωσε το ΔΕΕ στην Tarrico 1 προειδοποίησε ότι το ΔΕΕ πρέπει να είναι πολύ προσεκτικό στη διατύπωση της απόφασής του, διότι το πρώτο θα είναι σε ετοιμότητα να ενεργοποιήσει τον μηχανισμό των «εξ αντιδιαστολής ορίων». Ο μηχανισμός αυτός ξεκινά να λειτουργεί με την παραδοχή ότι το εθνικό Σύνταγμα είναι αυτό που νομιμοποιεί την παραχώρηση των κυριαρχικών αρμοδιοτήτων στην Ένωση, πράγμα που σημαίνει ότι δεν μπορεί αυτό να λειτουργεί εις βάρος του. Βλ. Προτάσεις σκ.10 και υποσημείωση αρ. 5 των Προτάσεων. Βλ. επίσης υπόθεση *Frontini*

³⁶³ Χάριν της αποτελεσματικής κύρωσης της διαπιστωθείσας απάτης.

³⁶⁴ Σκ. 123 - 143

³⁶⁵ Με αμφισβητήσιμη θεμελίωση. Ιδίως στην σκ. 151, όπου εξαρτά το επίπεδο προστασίας ενός θεμελιώδους δικαιώματος (σε ποινική διαδικασία!) από την ισορροπία μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος.

³⁶⁶ Μάλιστα η έλλειψη εναρμόνισης δεν στέκεται εμπόδιο στην κρίση του, καθώς «η αρχή της εύλογης προθεσμίας που προβλέπεται στο άρθρο 47, παράγραφος 2, του Χάρτη αποτελεί, όπως και η νομοθετική πράξη στην οποία κατοχυρώνεται, το αρχέτυπο του εναρμονισμένου κανόνα ο οποίος μπορεί να προβληθεί ευθέως» (σκ. 165).

³⁶⁷ Σκ. 163. Ενώ ο Γενικός Εισαγγελέας επιμένει και εδώ για την τήρηση της αρχής της υπεροχής και της αποτελεσματικότητας κατά την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας του κράτους, το Δικαστήριο δεν κάνει καμιά –εν προκειμένω- σχετική αναφορά. Το ΔΕΕ, μάλιστα, τόνισε ότι «η «Ιταλική Δημοκρατία ήταν ελεύθερη κατά τον χρόνο εκείνο να προβλέψει» επί τούτου άλλως (σκ. 45).

δεν μπορεί να επιτρέψει την εφαρμογή υψηλότερου πεδίου προστασίας. Έτσι, ο «βαθμός ενοποίησης του επίδικου κάθε φορά ζητήματος», το αν έχει, δηλαδή, αποτελέσει «αντικείμενο κοινού προσδιορισμού» και η ιδιαιτερότητα του δικαίου της Ένωσης αποτελούν κάθε φορά κριτήρια αντιμετώπισης του ζητήματος του επιπέδου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων³⁶⁸. Τέλος, ως προς την προστασία της εθνικής ταυτότητας ο Γενικός Εισαγγελέας ακολουθεί μια φορμαλιστική λογική³⁶⁹ : από τη στιγμή που η αρχή της νομιμότητας δεν είναι στα άρθρα 1-12 του ιταλικού Συντάγματος, όπου απαριθμούνται οι θεμελιώδεις αρχές, δεν ανήκει στον συνταγματικό πυρήνα³⁷⁰.

Το Δικαστήριο κράτησε πιο ήπια στάση. Η απόφαση του έχει χαρακτηριστεί ως «προσεκτική, συνετή, εξυπηρετική, συμβιβαστική – αλλά επίσης και ένα ανησυχητικό παράδειγμα μιας αδύναμα αιτιολογημένης δικαστικής απόφασης υποκύπτουσας σε πολιτική πίεση»³⁷¹, καθώς δεν ασχολήθηκε διόλου με τα σημαντικότερα ανακύψαντα ζητήματα³⁷². Έτσι, εμμένοντας στην αρχή της Tattico 1 για την ανάγκη αποτελεσματικής καταπολέμησης των εν λόγω αδικημάτων δυνάμει του άρθρου 325 παρ. 1 και 2³⁷³ (που προβλέπει, επίσης, την αρχή της εξομοίωσης³⁷⁴) επεσήμανε το αυτοδικαίως ανεφάρμοστο εθνικών ποινικών κανόνων παραγραφής χάριν αποτελεσματικής και αποτρεπτικής καταπολέμησης της απάτης³⁷⁵. Ο χ.ε.α.δ. είναι συντρέχουσα αρμοδιότητα της Ένωσης και, επειδή μέχρι τότε στο πεδίο της παραγραφής δεν είχε επέμβει η Ένωση, τα κράτη μέλη ήταν ελεύθερα να προβλέψουν αναλόγως ποινικούς κανόνες διασφαλίζοντας τα θεμελιώδη δικαιώματα των

³⁶⁸ Ο.π. Σαχπεκίδου (2020), παρ. 24

³⁶⁹ Ο.π. Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), σελ. 175.

³⁷⁰ Σκ. 181

³⁷¹ Ο.π. Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), σελ. 178 με τις εκεί παραπομπές

³⁷² Αυτή η επιλογή ερμηνεύτηκε από μέρος της θεωρίας ως επιμονή του Δικαστηρίου στα όσα διατύπωσε στη Melloni. Βλ. Costanza Di Francesco Maesa, *Effectiveness and Primacy of EU Law v. Higher national Protection of Fundamental Rights and National Identity*, Eurocrim, Issue 1/2018, σελ. 50-56. Ο Τζαννετής επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι το ΔΕΕ προτίμησε να μη συγκρουστεί μετωπικώς με το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο και να θέσει εν κινδύνω την προϊούσα εναρμόνιση. Η λύση που προέκρινε το ΔΕΕ ήταν «σολομώντεια». Ο.π. Τζαννετής (2020), σελ. 135

³⁷³ Σκ. 35-39

³⁷⁴ Βλ. **C-68/88**, Επιτροπή ΕΚ κατά Ελλάδας, υπόθεση «γιουγκοσλαβικού καλαμποκιού».

³⁷⁵ Σκ. 36 - 41

εμπλεκόμενων και επί τη βάσει εθνικών προτύπων υπό την προϋπόθεση ότι δεν θίγεται η υπεροχή, η ενότητα και η αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης³⁷⁶.

Η αρχή της νομιμότητας (άρθρο 49 του Χάρτη), ως περιλαμβάνουσα την αρχή της μη αναδρομικότητας του ποινικού νόμου, της προβλεψιμότητας και της σαφήνειας, καταλαμβάνει και τον ιταλικό θεσμό της παραγραφής και ως εκ τούτου το εθνικό δικαστήριο είναι εκείνο που πρέπει να ισορροπήσει μεταξύ αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης και ασφάλειας δικαίου και προβλεψιμότητας του ποινικού κανόνα³⁷⁷. Κατά τούτο «το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι επιβάλλει στον εθνικό δικαστή να μην εφαρμόσει, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας που αφορά [τα σχετικά] εγκλήματα [...] εθνικές διατάξεις περί παραγραφής που εμπίπτουν στο εθνικό ουσιαστικό δίκαιο και εμποδίζουν την επιβολή ποινικών κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα [...] εκτός αν μια τέτοια μη εφαρμογή συνεπάγεται παραβίαση της αρχής «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», λόγω ελλείψεως σαφήνειας του εφαρμοστέου νόμου, ή λόγω αναδρομικής εφαρμογής νομοθεσίας που επιβάλλει αυστηρότερες προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ποινικής ευθύνης σε σχέση με αυτές που ίσχυαν κατά τον χρόνο τελέσεως του εγκλήματος³⁷⁸». Κάτι αρχίζει να διαφαίνεται ως όριο στην «αρχή της υπεροχής».

Στην Tarrico 2 το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο επεσήμανε με την υποβολή του προδικαστικού στο ΔΕΕ ότι το ανεφάρμοστο εθνικής διάταξης (το αποτέλεσμα, δηλαδή, της «αρχής της υπεροχής») έχει ως συνέπεια την έλλειψη σαφήνειας για το τι τελικά ισχύει (διακύβευση της ασφάλειας δικαίου), αλλά και την παραβίαση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών³⁷⁹, καθώς ο εθνικός δικαστής, λειτουργώντας ως βραχίονας του ΔΕΕ, λειτουργεί ως οιονεί νομοθέτης. Η πρώτη επισήμανση αποτέλεσε και τον πυρήνα της απόφασής του Δικαστηρίου. Και οι δυο ενστάσεις του Ιταλικού Συνταγματικού έχουν, για τον γράφοντα, αξία, διότι φανερώνουν το παιχνίδι της συγκυριαρχίας³⁸⁰ επί των παραχωρημένων (συντρεχουσών) αρμοδιοτήτων, όπως ο χ.ε.α.δ. Σε ένα τέτοιο σύστημα οι αρχές της αποτελεσματικότητας και της «υπεροχής»

³⁷⁶ Σκ. 42-47

³⁷⁷ Σκ. 57-59

³⁷⁸ Σκ. 64

³⁷⁹ Βλ. σκ. Γενικού Εισαγγελέα 38-48. Βλ. και J. A. Gutiérrez-Fons, K. Lenaerts (2010), *The constitutional allocation of powers and general principles of EU law*, 47, Common Market Law Review, Issue 6, pp. 1629-1669

³⁸⁰ Όπως αναλύθηκε παραπάνω.

κινδυνεύουν να γίνουν αυτοαναφορικές. Η Tarrico 2 στέλνει, ίσως, ένα διαφορετικό σήμα.

Αναλυτικότερα, η εν λόγω απόφαση έκανε πολλούς θεωρητικούς να πιστεύουν ότι η «αρχή της υπεροχής» πρέπει να ξαναγραφτεί³⁸¹. Και τούτο, διότι, όπως διαφάνηκε, η **αποτελεσματικότητα** του δικαίου της Ένωσης, όταν περνάει από το ποινικό δίκαιο, θα βρει προσκόμματα που έχουν να κάνουν με τον ήδη «αναποτελεσματικό»³⁸² ρόλο του, υπό την έννοια ότι εδώ απαιτείται η εργώδης και προσεκτική στάθμιση μεταξύ της αποτελεσματικότητας των στόχων της Ένωσης και των αξιώσεων του ατόμου για προστασία ενάντια στην κρατική αυθαιρεσία και για δίκαιη δίκη. Το ΔΕΕ εν προκειμένω έστειλε ένα ανησυχητικό ηχηρό μήνυμα όσον αφορά την αποτελεσματική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης : «η υποχρέωση των εθνικών αρχών να μην εφαρμόζουν εθνικό δίκαιο μπορεί να πηγάζει ευθέως από διάταξη της Συνθήκης, η οποία θεωρείται ως έχουσα άμεσο αποτέλεσμα»³⁸³. Συνεπώς, (και) εδώ η αρχή της αποτελεσματικότητας³⁸⁴ έχει καθοριστικό ρόλο, καθώς το ποινικό δίκαιο αντιμετωπίζεται «as a mean to an end, with the end being the achievement of the effectiveness of Community Law»³⁸⁵. Γίνεται, έτσι, αντιληπτό ότι οι αποφάσεις αυτές θα έχουν μια ευρύτερη συνέπεια, στον βαθμό που επιδιώκονται -σε άλλες περιπτώσεις- άλλοι σκοποί της Ε.Ε., αλλά και στο βαθμό που διατάξεις των Συνθηκών, μη περιέχουσες ρυθμίσεις για εναρμόνιση, θα καλύπτονται από την εν λόγω νομολογία³⁸⁶. Περαιτέρω, δεδομένου

³⁸¹ Silvia Allegrezza σε Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford-London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing, σελ.185

³⁸² Ειρωνικά χρησιμοποιείται ο όρος. Η έννοια της αποτελεσματικότητας υπονοεί εδώ και την αρχή του *effet utile*, ότι, δηλαδή, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να συμβάλλουν στους στόχους που ορίζει η Ένωση. Βλ. περισσότερα για το αν η αρχή του *effet utile* και η αρχή της αποτελεσματικότητας είναι –εν τέλει– το ίδιο σε Karnell (ο.π.), σελ. 70 επ.

³⁸³ Βλ. Mitsilegas V. (2016), *EU Criminal Law after Lisbon: Rights, Trust and the Transformation of Justice in Europe*, Oxford, Hart Publishing, σελ. 79

³⁸⁴ Συνέχεται και με άλλες αρχές. Για τη συμπλοκή της εν λόγω αρχής με άλλες, όπως αυτή της «υπεροχής» και του άμεσου αποτελέσματος, αλλά και με την αρχή της αυτονομίας του ευρω-ενωσιακού δικαίου και την αρχή της ευθύνης της Ένωσης κατά άρθρο 340 ΣΛΕΕ βλ. V. Mitsilegas, *From Overcriminalisation to decriminalization* (2014), *New Journal of European Criminal Law*, σελ. 416 επ. με τις εκεί παραπομπές και Πλιάκος Δ. Α. (2018), *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 361 επ.

³⁸⁵ Βλ. V. Mitsilegas, *From Overcriminalisation to decriminalization* (2014), *New Journal of European Criminal Law*, 416

³⁸⁶ Βλ. Mitsilegas, ο.π. (2016), σελ. 79 και παραπάνω σχετικά με την αρχή της αποτελεσματικότητας

δε ότι ευρω-ενωσιακό ποινικό δίκαιο δεν είναι μόνο το *stricto sensu* ποινικό δίκαιο³⁸⁷, αλλά και το σύνολο των κανόνων της Ένωσης με κυρωτικό χαρακτήρα³⁸⁸, το οποίο πρέπει να αντιμετωπίζεται από τα κράτη μέλη βάσει της αρχής της εξομοίωσης³⁸⁹ διευρύνεται το πεδίο στάθμισης μεταξύ αποτελεσματικότητας και δικαιοκρατικών αρχών ποινικού δικαίου.

Παρ' όλα αυτά, η Tarrico 2 με την επιμονή της στην «*αρχή της υπεροχής*» και την **ταυτόχρονη αναγνώριση της σχετικής με την αρχή της νομιμότητας εξαίρεση** αναδεικνύει την ανάγκη να ομιλούμε πια για μια «*αρχή υπεροχής*» **όχι αυτοαναφορική**, αλλά ως μια **αρχή περιλαμβάνουσα πια τον στόχο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός ενός «συνεργατικού συνταγματισμού»**³⁹⁰, **ακόμα και σε περιπτώσεις που έχει επέλθει η εναρμόνιση του ποινικού δικαίου**³⁹¹. Συναφώς με τα ανωτέρω η Dana Burchardt επισημαίνει ότι η Tarrico 2 έχει μια «*κρυμμένη εξαίρεση στην υπεροχή*»³⁹², διότι αντιμετωπίζει τη σύγκρουση της αρχής της νομιμότητας με το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, **όχι ως σύγκρουση δύο ενωσιακών κανόνων δικαίου (49 του Χάρτη vs 325 ΣΛΕΕ)**, αλλά ως σύγκρουση **ενός εθνικού συνταγματικού κανόνα και ενός ενωσιακού, δίνοντας εν προκειμένο προβάδισμα στον πρώτο**³⁹³. Και τούτο φαίνεται από τη σκέψη 61 της απόφασης, όπου το ΔΕΕ αναφέρεται σε «*κατάσταση εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης*».

Στο σημείο αυτό οι *Amalfitano και Pollicino*³⁹⁴ επισημαίνουν και κάτι άλλο, εξίσου σημαντικό : το ΔΕΕ, πριν καταλήξει στην απόφαση του, έλαβε υπόψη του τόσο την

³⁸⁷ Kimmo Nuotio, European Criminal Law (2014), The Oxford Handbook of Criminal Law, Ο. Τσόλκα σε Ταγαρά, σχολιασμός άρθρου 49 Χάρτη, πσρ. 10 επ.

³⁸⁸ C- 50/76 Amsterdam Bulb, σκ. 32

³⁸⁹ C-68/88, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ελληνικής Δημοκρατίας, σκ. 24

³⁹⁰ Βλ. αναλυτικότερα ο. π. Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), σελ 186-187

³⁹¹ Vittorio Manes, ο.π. Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019). Χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Τζαννετής ότι η Tarrico 2 πέτυχε να συγκεράσει «*τις εθνικές ανησυχίες ενός κράτους μέλους με το λεγόμενο effet utile του ενωσιακού δικαίου*». Ο.π. Τζαννετής (2020),σελ .136

³⁹² Burchardt D. (2017), *Belittling the Primacy of EU Law in Taricco II*, VerfBlog, 2017/12/07, <https://verfassungsblog.de/belittling-the-primacy-of-eu-law-in-taricco-ii/>, DOI: 10.17176/20180907-161259-0

³⁹³ Ομοίως σε Τζαννετή, ο.π. σελ. 136 επ. Ο συγγραφέας, μάλιστα, υποστηρίζει ότι η όντως υπαρκτή διαφορά μεταξύ Melloni (που υπήρχε εναρμονισμένο πλαίσιο) και Tarrico δεν «*εξηγεί επαρκώς τη διαφορετική έκβασή τους*».

³⁹⁴ Amalfitano C., Pollicino O. (2018), *Two Courts, two Languages? The Taricco Saga Ends on a Worrying Note*, VerfBlog, 2018/6/05, <https://verfassungsblog.de/two-courts-two-languages-the-taricco-saga-ends-on-a-worrying-note/>, DOI: 10.17176/20180605-204156-0.

ως άνω σύγκρουση (ως τέτοια που αναφέραμε), αλλά και το γεγονός ότι η αρχή της νομιμότητας ανήκει στις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών. Το σημαντικό εδώ είναι ότι το εθνικό συνταγματικό δίκαιο προστατεύθηκε μέσω του άρθρου 6 της ΣΕΕ και όχι μέσω του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ. Έτσι, «με το να δίνει τόση έμφαση στις εθνικές συνταγματικές παραδόσεις που βρήκαν τον δρόμο τους να φτάσουν ως το άρθρο 49 του Χάρτη, [το ΔΕΕ] προσέφερε μια ορολογική μετακίνηση από την μάλλον πατριωτική συνταγματική ταυτότητα στις «περισσότερο πλουραλιστικές συνταγματικές παραδόσεις», με τις τελευταίες να είναι πιο ανεκτικές από την κατασκευή τους». Το άρθρο 6 της ΣΕΕ είναι το εργαστήριο παραγωγής των αρχών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ένωσης. Είναι μια βασική θεσμική αποτύπωση του συνταγματικού πλουραλισμού, αλλά και του ετεραρχικού μοντέλου του δικτύου, καθώς η αλληλόδραση των κρατών μελών με την Ένωση για την παραγωγή των δικαιωμάτων δεν είναι της μορφής top – down, αλλά ομοιάζει περισσότερο στον κύκλο του νερού, όπου αυτός που δίνει είναι εν τέλει αυτός που δέχεται³⁹⁵. Η περιγραφική αυτή διατύπωση σημαίνει εν τέλει ότι το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι στο εργαστήριο του άρθρου 6 της ΣΕΕ συμμετέχουν και τα κράτη – μέλη και για τούτο η Tarrico 2 «αναθεωρεί τη θέση της απόφασης Melloni για τη σχέση μεταξύ ενωσιακών και εθνικών θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το ότι χαλαρώνει την προϋπόθεση της αποτελεσματικής εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, όταν διακυβεύεται θεμελιώδης συνταγματική αρχή»³⁹⁶.

³⁹⁵ Αυτό παραδέχεται και η ίδια η Ένωση κατά τη διάρκεια της προνομοθετικής διαδικασίας βάζοντας στο παιχνίδι της παραγωγής του κανόνα τους μέλλοντες δεσμευόμενους από αυτόν.

³⁹⁶ Ο.π. Τζαννετής (2020), σελ. 138

6. Συμπέρασμα

«Το όλον είναι κάτι διαφορετικό από το άθροισμα των μερών του»³⁹⁷, με συνέπεια αυτό το ίδιο να μην μπορεί να εξηγηθεί με τις «ιδιότητες των στοιχείων» που το απαρτίζουν. Η αναζήτηση της σχέσης του όλου με τα μέρη³⁹⁸, δεν θέτει ως πρώτιστο «το ζήτημα της προτεραιότητας, αλλά το ζήτημα της οργάνωσης των σχέσεων μέρους και όλου»³⁹⁹. Συναφώς με τα ανωτέρω, το ευρω-ενωσιακό σύστημα, ζητά να επιβιώσει εντός ενός παγκοσμιοποιούμενου, συνεχώς μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος και για τούτο *δρα*⁴⁰⁰. Οι όροι με τους οποίους προσαρμόζεται, η τελεολογία του και ο τρόπος με τον οποίο πετυχαίνει τους στόχους του, αλλά και οι αξίες που λειτουργούν υπέρ της διατήρησης της δομής του και της εν προκειμένω μεθοδολογίας του για «όλο στενότερη Ένωση» μέσω του δυισμού της «ενότητας στη διαφορετικότητα» είναι υπό κρίση.

Σε αυτό το πλαίσιο η «υπεροχή» λειτουργεί ως **μετακανόνας**, ήτοι ως κανόνας που ρυθμίζει τη σχέση επιμέρους κανόνων, συνδεδεμένος στην πράξη συχνά τις «άλλες αρχές»⁴⁰¹ (αποτελεσματικότητα, ομοιομορφία, καλόπιστη συνεργασία κλπ), όπως αποδεικνύεται και από τις (όχι από των πρώτων χρόνων) αποφάσεις του ΔΕΕ, το οποίο συνδέει πάντα την «αρχή της υπεροχής» με κάποια άλλη –πιο συγκεκριμένη στη λειτουργία της και στην πειστικότητά της– αρχή. Έτσι, η αναζήτηση του περιεχομένου και των ορίων της «υπεροχής» βαίνει παράλληλα με την αναζήτηση του τρόπου λειτουργίας του αυτόνομου *διαφορετικού* αυτού *όλου*. Η θεσμική λειτουργία του χ.ε.α.δ. επιτρέπει τη διατύπωση των συνταγματικών προβληματισμών των κρατών μελών. Ακόμη περισσότερο, η συμμετοχή του κράτους μέλους στις πολιτικές διεργασίες της Ε.Ε. και στη (προ)νομοθετική δραστηριότητα προσφέρουν εργαλεία προληπτικής προάσπισης της εθνικής ιδιομορφίας.

³⁹⁷ Wilke H. (1996), *Εισαγωγή στη Συστημική Θεωρία* (μτφρ.: Νίκος Λίβος), Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, σελ. 177. Το «όλον» εδώ είναι το ευρω-ενωσιακό οικοδόμημα και τα μέρη τα κράτη μέλη του.

³⁹⁸ Κατεξοχήν αντικείμενο της γενικής συστημικής θεωρίας.

³⁹⁹ Ο.π. Wilke, σελ. 179

⁴⁰⁰ Ο.π. Wilke, σελ. 181

⁴⁰¹ Συναφώς επισημαίνεται ότι τέτοιες αρχές «δεν μπορούν από μόνες τους να νομιμοποιήσουν την ορμή του ευρω-ενωσιακού δικαίου (ή όποιου άλλου δικαίου). Αυτές παραμένουν ισχυρές όσο υπηρετούν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση με στόχο την ευημερία και την ειρήνη των ευρωπαίων πολιτών. Βλ. αναλυτικότερα J. Lindeboom, (2018), Why EU Law Claims Supremacy, Oxford Journal of Legal Studies, 38(2), 328-356. DOI : <https://doi.org/10.1093/ojls/gqy008>, σελ. 328-356

Στο πλαίσιο αυτό είναι *συστημ(ατ)ικά* ορθό που ακόμα δεν έχει προσδιοριστεί καθολικώς τι *εστί* «υπεροχή». Ο μη προσδιορισμός δε σημαίνει ότι το ΔΕΕ ή τα εθνικά δικαστήρια είναι ελεύθερα μέσα από τη νομολογία να διαπλάσσουν κατά το δοκούν το περιεχόμενο της «υπεροχής»⁴⁰², καθώς δεσμεύονται από τις συστηματικές αρχές που οργανώνουν το ευρωενωσιακό οικοδόμημα. Περαιτέρω, το «απροσδιόριστο δεν σημαίνει μη προσδιορίσιμο»⁴⁰³, αλλά -πολύ περισσότερο- προσδίδει στο ευρω-ενωσιακό σύστημα την απαραίτητη ανοιχτότητα, υπό την έννοια ότι το νόημα δεν ορίζεται από πριν και τελειωτικά από τον νομοθέτη, αλλά αναζητείται -κατά βάση από τον δικαστή- πάντα σε σχέση με το περιβάλλον του. Κατά τούτο ο θεσμός του προδικαστικού ερωτήματος ανάγεται σε θεμέλιο της ευρωενωσιακής έννομης τάξης, γιατί η ίδια η δικαστική απόφαση **αναποδογυρίζει την πυραμίδα του Kelsen και το ειδικό παράγει το γενικό**⁴⁰⁴. Περαιτέρω, ο δικαστής ανάγεται σε μείζων παράγοντας εξειδίκευσης των γενικών αρχών του συστήματος με τρόπο «διακανονιστικό» και με στόχο την ορθή (συστηματικώς) λύση, η οποία εν τέλει δεσμεύει και τον ίδιο. **Ο καθορίζων είναι καθοριζόμενος. Ο αποδέκτης είναι και πομπός.** Μια αμφίδρομη σχέση «αυτοδέσμευσης», γιατί αλλιώς δεν επιβιώνει. Και η ανάγκη επιβίωσης του ευρω-ενωσιακού οικοδομήματος είναι ιστορική επιταγή, αλλά όχι δίχως όρους. Κατά τούτο, πρέπει η ευρω-ενωσιακή έννομη τάξη, που επιμένει να «υπερέχει», να *εμβολιάζεται*⁴⁰⁵ με την πολιτισμική και αξιακή πολυμορφία των κρατών μελών ως το σημείο που η τελευταία παύει να λειτουργεί ως δημιουργικός παράγοντας της ενοποίησης και αποτελεί, ειδικά για το ποινικό δίκαιο, ένα παιχνίδι forum shopping στα χέρια του δράστη.

Το ερώτημα **αν μπορεί να δοθεί ένας καθολικός, ξεκάθαρος, erga omnes ορισμός της αρχής της υπεροχής**⁴⁰⁶ εντός αυτού του εξελισσόμενου, πολιτικά φορτισμένου ευρω-ενωσιακού οικοδομήματος οδήγησε τον γράφοντα στην εξής σκέψη : Το

⁴⁰² Ή της «εθνικής ταυτότητας»

⁴⁰³ M. Delmas Marty σε Κανελλοπούλου σελ. 108. Οι επόμενες γραμμές αυτής της παραγράφου είναι σκέψεις που προέρχονται από το βιβλίο της Ν. Κανελλοπούλου - Μαλούχου (1995), *Ζητήματα μεθόδου του Συνταγματικού Δικαίου - Από τα αδιέξοδα της παραδοσιακής αντίληψης στο νεφελώδες μετά-το-μοντέρνο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας

⁴⁰⁴ Βλ. ειδικότερα σελ. 126 ο.π.

⁴⁰⁵ Δες για την έννοια του «εμβολιασμού» των εννόμων τάξεων, Wilke, *ό.π.* σελ. 126

⁴⁰⁶ Έχει υποστηριχθεί, μάλιστα, ότι σε αυτό ακριβώς το σημείο αποτυγχάνει ο ευρωπαϊκός συνταγματισμός. Βλ. M. Claes (2015), *The Primacy of EU Law in European and National Law*, *The Oxford Handbook of European Union Law*, EU Law Online, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199672646.013.8

«**ορίζουν καθόλου**» στους πλατωνικούς διαλόγους είναι έργο βασανιστικής συζήτησης και **έπεται** των τοποθετήσεων όλων των παρισταμένων, με τον Σωκράτη να ομιλεί στο τέλος, αφού έχει **εκνευρίσει** τους συνομιλητές του με τις συνεχείς ερωτήσεις του. Στο τέλος θα αποκαλύψει την αλήθεια (του;) χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θα καταλήξουν και σε κάποιο τελικό συμπέρασμα. Αν ο Σωκράτης επέβαλλε – έστω συναινετικά- από την αρχή τον ορισμό, δεν θα υπήρχε η ευκαιρία να ξεδιπλωθούν οι σημαντικότερες πτυχές του επίμαχου θέματος. Αυτό συμβαίνει και με την Ε.Ε. και γι' αυτό η επικοινωνία των δρώντων παραγόντων είναι θεμελιώδης⁴⁰⁷. Ο συνταγματικός πλουραλισμός δημιουργεί, ως θεώρηση και ως στάση, τη συνθήκη **να ξεδιπλωθεί στην Ευρώπη το ιστορικά αναγκαίο**, με την Ένωση (ως οργανωτικό παράγοντα) να έχει τον ρόλο του Σωκράτη ζητώντας τον δικαιοπολιτικό πυρήνα κάθε κράτους μέλους (το επιχείρημά του), ώστε η κατάληξη του διαλόγου να ικανοποιεί τους πάντες όχι διά της επιβολής, αλλά διά της αλήθειας της ή –επειδή η αλήθεια σε έναν μεταμοντέρνο κόσμο είναι η αλήθεια του καθενός- **διά της πειθούς της**. Σε αυτό το πλαίσιο τους αντιμετωπίζει όλους με μια ειρωνεία, η οποία πηγάζει όχι από κάποια ανωτερότητα **αλλά από τη συνειδητοποίηση ότι τα κράτη μέλη έχουν ανάγκη την Έ(ή και :έ-)νωση**. Αυτή η (σωκρατική) ειρωνεία είναι η «υπεροχή» της. Συνεπώς, θα είναι σωκρατική (άρα και δημιουργική) αν συνειδητοποιήσει τη δυναμική λειτουργία και τον σκοπό της εντός αυτού του συστήματος. Ειδάλλως θα παραμείνει μια απλή και ιστορικά επικίνδυνη ειρωνεία.

Κι ίσως ο στόχος δεν είναι να καταλήξει κάπου. Ίσως, εν τέλει, αυτό που έχει σημασία είναι η **μαχητική επιδίωξη** του τέλους. Αυτό γεννά ζωή, αυτό γεννά τη φαντασία, αυτό εν τέλει **εμπνέει την ανθρωπότητα**. Μια θάλασσα που ακόμα δεν έχει ταξιδευτεί (Χικμέτ), μια μέρα μεταξύ Τρίτης και Τετάρτης (Ελύτης). Αυτός είναι, ίσως, και ο ανθρώπινος πυρήνας της «ενότητας στην πολυμορφία», ένα παιχνίδι που στόχο έχει να τελειώσει, μόνο και μόνο, για να μπορεί να συνεχίζει προκαλώντας τη συνύπαρξη της πολλαπλότητας ως άθλημα σχέσης των δρώντων παραγόντων εντός αυτού του *νέου όλου*.

⁴⁰⁷ Είτε αφορά ένα κράτος εκτέλεσης με ένα κράτος έκδοσης, είτε ένα εθνικό Συνταγματικό δικαστήριο με το ΔΕΕ ή με το ΕΔΔΑ, είτε τους διοικητικούς υπαλλήλους τους αποσπασμένους στις Βρυξέλλες, είτε την ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών κλπ.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων (επιμ.) (2020), *Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Τάσεις και Προκλήσεις*, 8ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

Ζιάκας Ι. Θ. (2001), *Η έκλειψη του υποκειμένου – Η κρίση της νεωτερικότητας και η ελληνική παράδοση*, Αθήνα, εκδ. Δόμος

Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Παπακυριάκου Θ. (2019), *Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη

Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. (2011), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο & Συνθήκη της Λισσαβώνας – Θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης και αρχές ποινικοποίησης σε ευρωπαϊκό περιβάλλον*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη

Κανελλοπούλου Ν. (1995), *Ζητήματα μεθόδου του Συνταγματικού Δικαίου - Από τα αδιέξοδα της παραδοσιακής αντίληψης στο νεφελώδες μετά-το-μοντέρνο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας

Κανελλοπούλου – Μαλούχου Ν. (2012), *Η χειραφέτηση της Ευρώπης, Συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση

Καραγεώργου Β. (2021), *Η Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη για Περιβαλλοντικά Ζητήματα Ενώπιον των Εθνικών Δικαστηρίων*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

Μυλωνόπουλος Χ. Χ. (2007), *Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος Ι*, Αθήνα, Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας

Παντελής Μ. Α. (2007), *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Αθήνα, Λιβάνη

Παπαδοπούλου Α. (2009), *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο : Το ζήτημα της «υπεροχής»*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλα Ε.Ε.

Πασσάς Γ. Αργύρης (2012), *Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή Πολιτική Διαδικασία*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση

Πασσάς Γ. Α., Τσέκος Ν. Θ. (επιμ.) (2008), *Εθνική Διοίκηση και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση – Η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση

Πλιάκος Δ. Α. (2018), *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

Σαχπεκίδου Ε., Ταγαράς Χ. (επιμ.) (2020), *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

Σκουρής Β. (επιμ.) (2020), *Συνθήκη της Λισσαβώνας Ερμηνεία κατ' άρθρον, Συνθήκη για την ΕΕ - Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ - Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη

Σισιλιάνος Α. – Αλ. (2017), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη ικανοποίηση – Εκτέλεση*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

Τζαννετής Αρ. (2020), *Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητουμένου στην ενωσιακή ποινική συνεργασία*, Αθήνα, Π. Ν. Σάκκουλας

Τσάτσος Θ. Δ. (2007), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία – Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των Κρατών, των Λαών, των Πολιτών και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Πολιτισμού*, Αθήνα, Λιβάνη

Τσάτσος Θ. Δ. (2010), *Πολιτεία*, Αθήνα, Γαβριηλίδης

Τσόλκα Ο., Αρβανίτης Δ. (2021), *Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας στις ποινικές υποθέσεις (N. 4489/2017)* σε Παύλου Κ. Σ., Σάμιος Π. Θ., *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*, Ερμηνεία κατ' άρθρον, Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας

Χριστιανός Β., Κουσκουνά Μ., Παπαδοπούλου Ρ.Ε., Περάκης Μ. (2011), *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη

Χριστιανός Α. Β. (2011), *Εισαγωγή στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

Ξενόγλωσση

Antoniolli L., Bonatti L., Ruzza C. (2019), *Highs and Lows of European Integration - Sixty Years After the Treaty of Rome*, Trento, Italy, Springer

Banach – Gutierrez J., Harding C.(επιμ.) (2017), *EU Criminal Law and Policy – Values, Principles and Method*, New York, Routledge

Bingham T. (2010), *The Rule of Law*, London, Penguin Books

Bogdandy A., Bast J. (επιμ.) (2010), *Principles of European Constitutional Law*, United Kingdom, Hart Publishing – Verlag HC Beck

Böse M., Bröcker M., Schneider A. (επιμ.) (2021), *Judicial Protection in Transnational Criminal Proceedings*, Bonn, Germany, Springer

Gráinne de Búrca, Weiler J. H. H. (επιμ.) (2011), *The Worlds of European Constitutionalism*, New York, Cambridge University Press

Ham P. (2001), *European Integration and the Postmodern Condition Governance, Democracy, Identity*, London and New York, Routledge

Hecker B. (2015), *Europäisches Strafrecht*, Berlin, Springer

Heusel W., Rageade J. P. (2019), *The Authority of EU Law - Do We Still Believe in It?*, Trier Germany, Springer

- Heywood A. (2002), *Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη* (μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας), Αθήνα, εκδ. Πόλις
- Jaklik K. (2014), *Constitutional pluralism in the EU*, Cambridge, Oxford University Press
- Karnell E. H. (2012), *Constitutional dimension of European criminal law*, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing
- Kettunen M. (2020), *Legitimizing European Criminal Law - Justification And Restrictions*, Helsinki, Springer
- Klimek L. (2017), *Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law*, Bratislava, Springer
- Kostoris E. R. (2018), *Handbook of European Criminal Procedure*, Padua, Italy, Springer
- Lang A. (2020), *Die Verfassungsgerichtsbarkeit in der vernetzten Weltordnung - Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht*, Heidelberg, Springer
- Mitsilegas V. (2009), *EU Criminal Law*, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing
- Mitsilegas V. (2016), *EU Criminal Law after Lisbon: Rights, Trust and the Transformation of Justice in Europe*, Oxford, Hart Publishing
- Mitsilegas V., Martino A., Mancano L., (επιμ.) (2019), *The Court of Justice and European Criminal Law – Leading Cases in a Contextual Analysis*, Oxford- London- New York- New Delhi – Sydney, Hart Publishing
- Ruggeri St. (επιμ.) (2015), *Human Rights in European Criminal Law - New Developments in European Legislation and Case Law after the Lisbon Treaty*, Messina, Italy, Springer
- Simester A.P. , Andreas von Hirsch (2011), *Crimes, Harms, and Wrongs - On the Principles of Criminalisation*, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing
- Tizzano A., Kokott J., Prechal S. (επιμ.), *50th Anniversary of the judgment Van Gend en Loos 1963-2013*, Luxemburg, Court of justice of the European Union, διαθέσιμο στο : <https://curia.europa.eu/>

Versluis E., Keulen M., Stephenson P. (2011), *Analyzing the European Union Policy Process*, London, Palgrave Macmillan

Wilke H. (1996), *Εισαγωγή στη Συστημική Θεωρία* (μτφρ.: Νίκος Λίβος), Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική

Αρθρογραφία

Ελληνόγλωσση

Ανδρουλάκης Κ. Ν. (2014), *Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση – Δύο παραδείγματα και ειδικότερα για την έκδοση εισαγγελικών ενταλμάτων σύλληψης*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 241

Γιαννίδης Ι. (2007), *Η νέα νομιμοποίηση του Ποινικού Δικαίου και το τέλος της κλασικής δογματικής*, Ποινικά Χρονικά, ΝΖ, σ. 769-775

Ελευθεριάδης Π. (2020), *Η απόφαση Weiss ως Αποτυχία του Γερμανικού Συνταγματισμού*, <https://www.eliamep.gr/publication>

Καϊάφα – Γκμπάντι Μ. (2006) , *Νεότερες εξελίξεις του ποινικού δικαίου στην Ε.Ε. και δικαιοκρατικά ελλείμματα*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 577

Καϊάφα – Γκμπάντι Μ.(2016), *Το ποινικό δίκαιο στην εποχή της προϊούσας παγκοσμιοποίησης : θεμελιώδεις προβληματικές σε μια συγκριτική θεώρηση του αμερικανικού και του ενωσιακού ποινικού δικαίου*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 481

Καϊάφα – Γκμπάντι Μ.(2017), *Η πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ σε ποινικές υποθέσεις : Η προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ενωσιακό δίκαιο και η σημασία της για τον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου*, σελ. 561

Μουζάκης Δ. (2004), *Επί της ποινικής αρμοδιότητας των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 485

Jescheck H.-H. (1997), *Δυνατότητες και όρια ενός ποινικού δικαίου για την προστασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 481

Μυλωνόπουλος Χ. Χ., *Το Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας*, <http://www.mylonopoulos.gr/publication/article/49/to-eyropaiko-poiniko-dikaio-meta-ti-synthiki-tis-lisavonas.html>

Ταγαράς Χ. (2018), *Ο Κανονισμός 1215/12 υπό το πρίσμα του θεμελιώδους δικαιώματος δίκης και της νομολογίας του Στρασβούργου*, Αρμενόπουλος, Τεύχος 2, Θεσσαλονίκη, σελ. 177-190

Τζαννετής Α. (2019), *Ο διάλογος μεταξύ ΔΕΕ και Ανωτάτων Εθνικών Δικαστηρίων για τη σχέση μεταξύ ενωσιακού δικαίου και εθνικών Συνταγμάτων*, Ποινικά Χρονικά, σελ. 321

Τσόλκα Ο. (2018), *Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ*, Ποινικά Χρονικά, τ. ΞΗ', τεύχος 6ο, σελ. 425-432

Ξενόγλωσση

Alert C., *The Court of Justice of the European Union clarifies the interplay between the fundamental principles of primacy of eu law and direct effect in case "Poplawski II*, <https://www.cruzvilaca.eu/en/news/The-Court-of-Justice-of-the-European-Union-clarifies-the-interplay-between-the-fundamental/65/>

Alexander C. J. (1994), *Modern, Anti, Post, and Neo: How Social Theories Have Tried to Understand the "New World" of "Our Time"*, Zeitschrift für Soziologie DOI : <https://doi.org/10.1515/zfsoz-1994-0301>

Amalfitano C., Pollicino O. (2018), *Two Courts, two Languages? The Taricco Saga Ends on a Worrying Note*, VerfBlog, 2018/6/05, <https://verfassungsblog.de/two-courts-two-languages-the-taricco-saga-ends-on-a-worrying-note/>, DOI: 10.17176/20180605-204156-0.

Ambos K., Rackow P. (2009), *Erste Überlegungen zu den Konsequenzen des Lissabon- Urteils des Bundesverfassungsgerichts für das Europäische Strafrecht*, Zeitschrift für Strafrechtsdogmatik, σελ. 397-405, ZIS 8/2009, www.zis-online.com

Avbelj M. (2011), *Supremacy or Primacy of EU Law—(Why) Does it Matter?*, European Law Journal, Volume17, Issue6, σελ. 744-763

- Azmanova A., & Dakwar A. (2019), *The inverted postnational constellation: Identitarian populism in context*, *European Law Journal* 25 (5):494-501
- Baker E. (2011), *EU (non) – Supremacy and criminal law*, *The Cambridge Law Journal*, Vol. 70, No. 3 (November 2011), pp. 518-521 Published by: Cambridge University Press on behalf of Editorial Committee of the Cambridge Law Journal
- Besselink, Leonard F. M., *The Parameters of Constitutional Conflict after Melloni (April 25, 2014)*. *European Law Review* 2014, 39(4), 531-552, διαθέσιμο στο SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2345143>
- Bassini M. (2017), *The Opinion of Advocate General Bot in Taricco II: Seven “Deadly” Sins and a Modest Proposal*, *VerfBlog*, 2017/8/02, <https://verfassungsblog.de/the-opinion-of-advocate-general-bot-in-taricco-ii-seven-deadly-sins-and-a-modest-proposal/>, DOI: 10.17176/20170802-104703.
- Betlem G. (2002), *The Doctrine of Consistent Interpretation: Managing Legal Uncertainty*, *Oxford Journal of Legal Studies*, 22 (3), 397-418. doi:10.1093/ojls/22.3.397
- Blagojevic A. (2017), *Procedures regarding national identity clause in the national constitutional court's and the CJEU's case law*, *EU and Comparative Law Issues and Challenges Series (ECLIC)*, 1, 210–237. <https://doi.org/10.25234/eclic/6529>
- Bloks, S., & Van den Brink, T. (2021). *The Impact on National Sovereignty of Mutual Recognition in the AFSJ. Case-Study of the European Arrest Warrant*. *German Law Journal*, 22(1), 45-64. doi:10.1017/glj.2020.99
- Bogdandy A. (2000), *Das Leitbild der dualistischen Legitimation für die europäische Verfassungsentwicklung: Gängige Missverständnisse des Maastricht-Urteils und deren Gründe (BVerfGE 89, 155 ff.)*, *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Vol. 83, No. ¾, pp. 284-297, Published by: Nomos Verlagsgesellschaft mbH
- Bogdandy A. (2005), *Europäische Verfassungspolitik als Identitätspolitik: Theoretische Verortung und Kritik*, *Kritische Justiz*, Vol. 38, No. 2, pp. 110-126, Published by: Nomos Verlagsgesellschaft mbH
- Bogdandy A. (2017), *Was ist Europarecht?* *JuristenZeitung (JZ)*, Jahrgang 72 (2017) / Heft 12, S. 589-597 (9)

Bogdandy A., Schill S. (2011), *Overcoming absolute primacy: Respect for national identity under the Lisbon Treaty*, Common Market Law Review 48 (5): 1417-1453

Bogdandy A. και Scill S. (2010), *Die Achtung der nationalen Identität unter dem reformierten Unionsvertrag - Zur unionsrechtlichen Rolle nationalen Verfassungsrechts und zur Überwindung des absoluten Vorrangs*, ZaoRV 70,701-734

Böse M. (2011), *The Principle of Proportionality and the Protection of Legal Interests (Verhältnismäßigkeit und Rechtsgüterschutz)*, EuCLR European Criminal Law Review, 35 – 43, NOMOS

Brenncke, M. (2017). *A hybrid methodology for the EU principle of consistent interpretation*. Statute Law Review, 39(2), 134–154.

Brown K. D. (2014), *The perverse effects of efficiency in criminal process*, Virginia Law Review, Vol. 100, No. 1, pp. 183-223, Published by: Virginia Law Review

Bulmer S. (2019), *Germany and the European Union*, Oxford University Press, DOI : <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1063>

Burchardt D. (2019). *The relationship between the law of the European Union and the law of its Member States - a norm - based conceptual framework*. European Constitutional Law Review, 15(1), 73-103. doi:10.1017/S1574019618000512

Burchardt D. (2017), *Belittling the Primacy of EU Law in Taricco II*, VerfBlog, 2017/12/07, <https://verfassungsblog.de/belittling-the-primacy-of-eu-law-in-taricco-ii/>, DOI: 10.17176/20180907-161259-0.

Csonka P. (2019), *10 Years after Lisbon – How “Lisbonised” is the Substantive Criminal Law in the EU?*, Eurocrim, Issue 4/2019, pp 261 – 267, DOI : <https://doi.org/10.30709/eucrim-2019-023>

Claes M. (2015), *The Primacy of EU Law in European and National Law*, The Oxford Handbook of European Union Law, EU Law Online, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199672646.013.8

Claus I., Rheinberger A. (2011), *Danke, Lissabon?! Die Integrationsverantwortung der Landesparlamente*, Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft ,Vol. 94, No. 3, pp. 262-274, Published by: Nomos Verlagsgesellschaft mbH

Croucher M. S. (2017), *European Union: Integration, National, and European Identity*, Oxford University Press, DOI : <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.387>

Corthaut T., Lenaerts K. (2006), *Of birds and hedges: the role of primacy in invoking norms of EU law*, European Law Review, Vol.31, No.3, June 2006, pp. 287-315

Cuyvers A. (2017), *General Principles of EU Law* σε Ugirashebuja E., John Eudes Ruhangisa J., Ottervanger T., Cuyvers A. (επιμ.), *East African Community Law*, Published by: Brill

Dosenrode S. (2020), *Europeanization*, Oxford University Press, DOI : <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1477>

Dyevre, A. (2013), *European Integration and National Courts: Defending Sovereignty under Institutional Constraints?*, European Constitutional Law Review, 9(1), 139-168. doi:10.1017/S157401961200106X

Ekardt F., Lessmann V. (2006), *EuGH, EGMR und BVerfG: Die dritte Gewalt im transnationalen Mehrebenensystem*, Kritische Justiz , Vol. 39, No. 4, pp. 381-397, Published by: Nomos Verlagsgesellschaft mbH

Falkner G. (2020), *Applying, Enforcing, and Implementing European Union Rules*, Oxford University Press, DOI : <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1481>

Garben S., Govaere I. (επιμ.), *The Division of Competences between the EU and the Member States Reflections on the Past, the Present and the Future*, e-book, Bloomsbury Publishing

Gómez I., G., *The Contribution of Judges to Society*, ARSP: Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy, Vol. 101, No. 3, pp. 332-353 Published by: Franz Steiner Verlag

Grabenwarter C., Huber M. P., Knez R., Ziemele I. (2021), *The Role of the Constitutional Courts in the European Judicial Network*, 27, European Public Law, Issue 1, pp. 43-62

Grimm, D. (2009). *Defending Sovereign Statehood Against Transforming the Union Into a State*, European Constitutional Law Review, 5(3), 353-373. doi:10.1017/S1574019609003538

Gruodytė E., Milčiuvienė S., Palionienė N. (2020), *The Role of EU Principles in Criminal Law: is the Principle of Direct Effect Applicable?*, Baltic Journal of Law & Politics, vol.13, no.2, pp.49-75

Gutiérrez-Fons A. J., Lenaerts K. (2010), *The constitutional allocation of powers and general principles of EU law*, 47, Common Market Law Review, Issue 6, pp. 1629-1669,

Habermas J. (2001), *Why Europe Needs A Constitution*, New Left review 42(11), DOI:10.1017/CBO9780511489068.002

Hefendehl R., *Europäisches Strafrecht: bis wohin und nicht weiter?* ZIS 6/2006, σελ. 229-236 www.zis-online.com

Heger M. (2009), *Perspektiven des Europäischen Strafrechts nach dem Vertrag von Lissabon - Eine Durchsicht des (wohl) kommenden EU-Primärrechts vor dem Hintergrund des LissabonUrteils des BVerfG vom 30.6.2009*, ZIS 8/2009, σελ.406-417, www.zis-online.com

Hinarejos A. (2008), *On the Legal Effects of Framework Decisions and Decisions: Directly Applicable, Directly Effective, Self-Executing, Supreme?* European Law Journal 620-34, <https://ssrn.com/abstract=2209071>

Hong M. (2018): *Human Dignity and Constitutional Identity: The Solange-III-Decision of the German Constitutional Court*, VerfBlog, 2016/2/18, <https://verfassungsblog.de/human-dignity-and-constitutional-identity-the-solange-iii-decision-of-the-german-constitutional-court/>, DOI: 10.17176/20160218-172643.

Jancic D. (2015), *The game of cards : National Parliaments in the EU and the future of the future of the early warning mechanism and the political dialogue*, Common Market Law Review 52: 939–976

Kadelbach S. (2013) *-Die Bindung an die Grundrechte der Europäischen Union bei der Anwendung staatlichen Strafrechts: - Anmerkungen zum Urteil des EuGH in der Rechtssache Akerberg Fransson*, Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, Vol. 96, No. 3 pp. 276-291, Published by: Nomos Verlagsgesellschaft mbH

Katrin A. & Neuhold C. (2017), *Multi-arena players in the making? Conceptualizing the role of national parliaments since the Lisbon Treaty*, Journal of European Public Policy, 24:10, 1547-1561, DOI: 10.1080/13501763.2016.1228694

Keating M. (2004), *European Integration and the Nationalities Question*, Politics & Society, 32(3):367-388, DOI:10.1177/0032329204267295

Limbach J. (2001), *The Concept of the Supremacy of the Constitution*, The Modern Law Review, Vol. 64, No. 1, pp. 1-10, Published by: Wiley on behalf of the Modern Law Review

Lindeboom, J. (2018), *Why EU Law Claims Supremacy*, Oxford Journal of Legal Studies, 38(2), 328-356. DOI : <https://doi.org/10.1093/ojls/ggy008>

Maesa Costanza Di Francesco, *Effectiveness and Primacy of EU Law v. Higher national Protection of Fundamental Rights and National Identity*, Eurocrim, Issue 1/2018, σελ. 50-56

Marsden S. (2011), *Invoking direct application and effect of international treaties by the European Court of Justice : Implication for international environmental law in the European Union*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 60, No. 3, pp. 737-757, Published by: Cambridge University Press on behalf of the British Institute of International and Comparative Law

Marxsen C. (2019), *Discourse Theory of Law in Times of Populism* (September 2019). European Law Journal, Vol. 25, Issue 5, pp. 480-486

Mitsilegas V. (2014), *From Overcriminalisation to Decriminalisation: The Many Faces of Effectiveness in European Criminal Law*. New Journal of European Criminal Law, 5(3):416-424. doi:10.1177/203228441400500309

Müller J.-W. (2019), *Populism and the People*, London Review of Books, Vol. 41 No. 10, <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v41/n10/jan-werner-mueller/populism-and-the-people>

Muir E. (2011), *Of Ages in - And Edges of - EU Law*, Common Market Law Review, Maastricht Faculty of Law Working Paper No. 2010/7

Niemann A. (2017), *Neofunctionalism*, Oxford University Press, DOI : <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.149>

Nuotio K. (2014), *European Criminal Law*, The Oxford Handbook of Criminal Law, Comparative Law Online DOI:10.1093/oxfordhb/9780199673599.013.0048

- Öberg J. (2021), *The Journey of EU Criminal Law on the Ship of Fools – What Are the Implications for Supranational Governance of EU Criminal Justice Agencies?*, Maastricht Journal of European and Comparative Law, 192-211
- Olivier S.-R. (2014), *The evolution of direct effect in the EU: Stocktaking, problems, projections*, International Journal of Constitutional Law, Volume 12, Issue 1, Pages 165–188, <https://doi.org/10.1093/icon/mou007>
- Paulus L. A. (2010), *From dualism to pluralism: the relationship between international law*, European law and domestic law στο Bekker H. F. P., Dolzer R., Waibel M. (επιμ.), *Making Transnational Law Work in the Global Economy - Essays in Honour of Detlev Vagts*, Published online by Cambridge University Press
- Pernice I. (2014), *Πολυεπίπεδος συνταγματισμός και η κρίση της δημοκρατίας στην Ευρώπη*, <https://www.constitutionalism.gr/pernice-polyepipedos-syntagmatismos/>
- Pernice I. (2009), *The Treaty of Lisbon: Multilevel Constitutionalism in Action*, The Columbia Journal of European Law, Vol. 15, No. 3, 349-407
- Persak N. (2018), *EU Criminal Law and Its Legitimation: In Search for a Substantive Principle of Criminalisation*, European Journal of Crime Criminal Law and Criminal Justice 26(1):20-39, DOI:10.1163/15718174-02601002
- Pentassuglia G. (επιμ.) (2018), *Ethno-Cultural Diversity and Human Rights Challenges and Critiques*, International Studies in Human Rights, Volume: 122
- Peršak, N. (2015), *Rule of law and institutional legitimacy: challenges of transition, challenges of Europe*, Southeastern Europe, vol. 39, no. 3, pp. 369-391, Brill
- Schermuly K. (2013), *Auf dem Weg zu einer normativ bestimmten Integration: - Perspektiven zur Stärkung dergerichtlichen Durchsetzbarkeit eines rechtsstaatlichen Strafrechts für Europa*, Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, Vol. 96, No. 3, pp. 256-275, Published by: Nomos Verlagsgesellschaft mbH
- Schütze, R. (2006), *Supremacy without pre-emption? the very slowly emergent doctrine of community pre-emption*, Common market law review., 43 (4). pp. 1023-1048.
- Sieber U. (2009), *Die Zukunft des Europäischen Strafrechts – Ein neuer Ansatz zu den Zielen und Modellen des europäischen Strafrechtssystems*, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW), Heft 1

Skouris V. (2015), *Die Europäische Grundrechte-Charta in der Rechtsprechung des EuGH*, Vol. 63, No. 8/9 (August/September 2015), pp. 294-300, Published by: Bund-Verlag GmbH

Sotiropoulos, Dimitri A. (2015), *The Greek Parliament and the European Union after the Lisbon Treaty: A Missed Opportunity to Empower Parliament*, σε Neuhold, C., Rozenberg, O., Smith, J., Hefftl, C. (Eds.), *The Palgrave Handbook of National Parliaments and the European Union*, Palgrave Macmillan UK, σελ. 335-347.

Squintani L., Lindeboom J. (2019), *The Normative Impact of Invoking Directives: Casting Light on Direct Effect and the Elusive Distinction between Obligations and Mere Adverse Repercussions*, *Yearbook of European Law*, Volume 38, Pages 18–72, <https://doi.org/10.1093/yel/yez004>

Walker, Neil (2019), *Habermas's European Constitution: Catalyst, Reconstruction, Refounding*, Edinburgh School of Law Research Paper No. 2019/36, DOI : <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3490715>

Weiler H.H. J. (2003), *The Reformation of European Constitutionalism*, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 35, No. 1, DOI : <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00052>

Weinert M. (2010), *Ethics and Sovereignty*, Oxford University Press, DOI : <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.387>

Willems, A. (2019). *The Court of Justice of the European Union's Mutual Trust Journey in EU Criminal Law: From a Presumption to (Room for) Rebuttal*. *German Law Journal*, 20(4), 468-495. doi:10.1017/glj.2019.32

Tridimas, T. (2012), *Competence after Lisbon: The elusive search for bright lines*. In *The European Union after the Treaty of Lisbon* (pp. 47-77), Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139084338.003>

